

ISRAEL

ONDER DE VOLKEREN

DOOR
L.D. STAAL

ZUTPHEN
W.J. THIEME & Co

André Vlazanderen inged.

ISRAEL ONDER DE VOLKEREN

SCHETS DER JOODSCHE GESCHIEDENIS VAN
DE GRIEKSCHE OVERHEERSCHING TOT HEDEN

EEN BOEK VOOR SCHOOL EN HUIS

DOOR

L. D. STAAL

TE AMSTERDAM

VROEGER HOOFDONDERWIJZER AAN DE ISRAEL. SCHOOL
TE ZUTPHEN

DERDE, VEEL VERMEERDERDE DRUK

ZUTPHEN — W. J. THIEME & CIE — MCMXXVII

VOORBERICHT BIJ DEN 3^{den} DRUK.

Tusschen de verschijning van den tweeden en den derden druk van „Israel onder de Volkeren” liggen ongeveer tien jaren. Tien jaren — in het algemeen een korte tijdruimte bij een geschiedenis, die over eeuwen loopt, doch in dit geval een periode van machtige beteekenis wegens de geweldige gebeurtenissen, die erin hebben plaats gegrepen en wegens de groote veranderingen, die gedurende dit decennium op ieder gebied van menschelijk denken en streven en werken zijn ingetreden. Ook de Jodenheid is bij dit alles ten nauwste betrokken geweest — zoowel actief als passief; zooals de structuur der wereld in dien tijd in vele opzichten een wijziging heeft ondergaan, zoo heeft ook de structuur der Jodenheid een ander aspect gekregen. Het bijwerken van het boek tot den dag van heden beteekende dus niet het vermelden van enkele feiten en namen, maar vorderde — vooral ook in het belang der jeugd, die haar levenshouding nog moet bepalen — een meer uitvoerige uiteenzetting met oorzaken en gevolgen van de belangrijke geschiedenis in dit tijdvak. Hierdoor moest het boekje wat grooter van omvang worden. Dat wij gestreefd hebben naar een objectieve vermelding der feiten, zoodat deze druk zich ook in dezen aansluit bij de vorige uitgaven, spreekt van zelf.

Voor de vriendelijke ontvangst, die het werkje tot dusver steeds van de zijde der autoriteiten, godsd. onderwijzers en het publiek is ten deel gevallen, zijn wij ten zeerste erkentelijk. Moge ook deze nieuwe uitgave bijdragen tot grootere bekendheid met de wonderbare geschiedenis van het volk Israel; moge zij de aanhankelijkheid aan den Joodschen stam en den Joodschen godsdienst bevorderen!

Amsterdam, *Kislew 5687*
November 1926

L. D. STAAL.

INHOUD.

EERSTE TIJDVAK.

Van Alexander den Grooten tot de verwoesting des tweeden tempels (332 v. d. g. j.—70 n. d. g. j.)

	Bladz.
I. De Joden onder Alexander den Grooten (332—323)	1
II. De Joden onder de Egyptische koningen (323—203)	2
III. Simon de Deugdzame en de Tobiaden	4
IV. De Joden onder de eerste Syrische vorsten (203—167)	5
V. Antiochus Epiphanes, de verdrukker der Joden	7
VI. De Makkabeïsche vrijheidsoorlog en de inwijding des tempels (167—164)	9
VII. Verdere daden van Mattisjahu's zonen (164—140)	11
VIII. Judea onafhankelijk onder de Chasmoneïsche vorsten (140—63)	14
IX. Judea onafhankelijk onder de Chasmoneïsche vorsten (Vervolg)	17
X. Antipater rijksbestuurder (63—42). Herodes stadhouder (42—41)	21
XI. Antigonos, de laatste Chasmoneïsche vorst (41—37)	22
XII. Herodiaansche vorsten en Romeinsche landvoogden (37 v.—66 n. d. g. j.)	23
XIII. Herodiaansche vorsten en Romeinsche landvoogden (Vervolg)	25
XIV. De oorlog tegen de Romeinen en ondergang van den Joodschen staat (66—70)	27
XV. De Joden buiten Palestina gedurende het bestaan van den tweeden tempel	30

TWEEDE TIJDVAK.

Vaststelling en Verzameling der Mondelinge Leer (70—500).

	Bladz.
XVI. De eerste Tannaïm (70—138)	33
XVII. De laatste Joodsche vrijheidsoorlog (131—135)	37
XVIII. De latere Tannaïm (138—210)	39
XIX. De Amoraïm in Palestina (210—425)	41
XX. De Joden in het Babylonische rijk (200—500)	43

DERDE TIJDVAK.

Het Jodendom gedurende de eerste helft der middeleeuwen (500—1040).

	Bladz.
XXI. De Saboreërs (500—640)	47
XXII. De Joden in het Arabische rijk (500—658)	48
XXIII. De eerste Geonim (700—930)	50
XXIV. Het Karaïsme (760)	53
XXV. Saädja (892—942)	54
XXVI. De laatste Geonim (930—1040)	56
XXVII. De Joden in Frankrijk en Duitschland (500—1040)	57
XXVIII. Rabbenu Gerschom (960—1040)	59
XXIX. De Joden in Spanje (500—900)	60
XXX. Chasdai ben Izak en zijn tijd (900—1040)	62

VIERDE TIJDVAK.

Het Jodendom gedurende de tweede helft der Middeleeuwen (1040—1492).

	Bladz.
XXXI. Samuel Ibn Nagdela (1000—1055)	65
XXXII. Salomo Ibn Gabirol (1020—1070)	67
XXXIII. Izak Alfassi en zijn tijd (1013—1103)	69
XXXIV. Juda Hallewie (1086—1146)	70
XXXV. Abraham Ibn Ezra (1092—1167)	72
XXXVI. Rasjé (1040—1105)	73
XXXVII. Een eeuw van lijden voor de Joden in Midden-Europa (1096—1200)	75
XXXVIII. Een eeuw van lijden voor de Joden in Midden-Europa (Vervolg)	77
XXXIX. De school van Rasjé	79
XL. De Joden in de andere landen van Europa en Azië (1000—1200)	81
XLI. Maimonides (1135—1204)	83
XLII. Honderd jaren van inwendigen strijd (1205—1305)	87
XLIII. Honderd jaren van inwendigen strijd (Vervolg)	90
XLIV. De Joden in Frankrijk (1200—1400) en Engeland (1200—1300)	93
XLV. De Joden in Duitschland (1200—1300)	96
XLVI. Treurige toestanden in het Deutsche rijk (1300—1500)	98
XLVII. Verval van het Spaansche Jodendom (1300—1450)	100
XLVIII. Verdrijving der Joden van het Pyrenee'sche Schiereiland	103

VIJFDE TIJDVAK.

Nieuwe geschiedenis der Joden (1492—1790).

	Bladz.
XLIX. De Joden in het Turksche rijk (1500—1600)	107
L. De Joden in Italië (1500—1600)	110
LI. Het Poolsche Jodendom (1500—1650)	112
LII. De Joden in Duitschland (1500—1650)	114
LIII. De Joden in de Oostenrijksche landen (1500—1650)	116
LIV. De Joden in de Nederlanden (1500—1650)	118
LV. Toelating der Joden in Engeland	122
LVI. Messiaansche dweperij en haar gevolgen	124
LVII. Messiaansche dweperij en haar gevolgen (Vervolg)	127
LVIII. Het Nederlandsche Jodendom (1650—1790)	130
LIX. Het Europeesche Jodendom (1650—1750)	133
LX. Het Jodendom in de tweede helft der achttiende eeuw	136
LXI. Mozes Mendelssohn (1729—1786)	141

ZESDE TIJDVAK.

De negentiende eeuw.

	Bladz.
LXII. Staatkundige gelijkstelling der Joden (1791—1878)	146
LXIII. Staatkundige gelijkstelling der Joden (Vervolg)	150
LXIV. De toestand der Joden na hun gelijkstelling (1871—1914)	155
LXV. De Joden buiten Europa in de 19de eeuw	162
LXVI. Joodsche weldoeners	166
LXVII. Joodsche organisaties en landelijke bonden (1860—1914)	170
LXVIII. Joodsche organisaties en landelijke bonden (Vervolg)	174
LXIX. De Wereldoorlog en de Jodenheid	181
LXX. De Vredesverdragen en de Jodenheid	189
LXXI. De Jodenheid na den oorlog (1918—heden)	193
LXXII. De Joodsche organisaties (1918—heden)	208
LXXIII. Het Joodsche godsdienstleven	212
LXXIV. Joodsche Wetenschap en Kunst	218
LXXV. Neerlands Israel (1815—heden)	222

ERRATA.

Bl. 148 regel 8 v. o. *staat* omwentelidg *lees* omwenteling.
" 174 " 12 v. b. " langen " landen.
" 205 " 7 v. o. " tegenhoudt " bemoeilijkt.

EERSTE TIJDVAK.

De Joden in Palestina van den tijd van Alexander den Grooten tot de verwoesting des tweeden tempels (332 v. d. g. j. — 70 n. d. g. j.)

I. De Joden onder Alexander den Grooten (332—323).

Ezra en Nechemja, de twee mannen, die voor Israels godsdienstigen en staatkundigen toestand zooveel hebben gedaan, waren gestorven en met hun dood braken voor de Joden treurige tijden aan. Na Nechemja werden door de Perzische koningen heidensche landvoogden in Palestina benoemd; deze waren voor het meerendeel geldzuchtig en wreedaardig en brachten veel ellende over de bevolking. Toch bleven de Joden hun wettigen vorst getrouw en deden zij geen moeite, om het Perzische juk af te schudden. Ook toen de gelegenheid hiertoe gunstig was en Perzië in oorlog geraakte met Alexander den Grooten, koning van Macedonië, toonden zij hun gehechtheid aan het Perzische vorstenhuis en weigerden zij Alexander als hun heer te erkennen. Vele volkeren hadden zich reeds aan dien machtigen wereldveroveraar onderworpen en nu eischte deze, dat ook de Joden zich bij hem zouden aansluiten en hem in den strijd tegen Perzië steunen. Het antwoord der Joden luidde evenwel: „Wij hebben eenmaal den koning van Perzië trouw gezworen en onzen eed zullen wij niet breken.” Hierop rukte Alexander naar Jeruzalem op met het voornemen, de Joden streng te straffen. Nu waren de Joden zeer bevreesd en de hogepriester Jaddua smeekte God om hulp in het dreigende gevaar. Men verhaalt

dat God hem toen in een droom verscheen en hem beval, vergezeld van alle priesters, Alexander te ontmoeten te gaan en zich aan dezen te onderwerpen. Jaddua volgde het goddelijk bevel stipt op. Toen Alexander nu den priesterlijken stoet zag, was hij al zijn booze plannen vergeten en sprak hij de Joden vriendelijk toe. De veldheeren van Alexander waren hierover zeer verwonderd, doch hij sprak tot hen: „Eens verscheen mij in een droom een priestergestalte, die mij geluk en roem voorspelde en in dezen hoogepriester der Joden zie ik dezelfde gedaante weer terug. Daarom zal dit volk zich in mijn gunst mogen verheugen.” Werkelijk schonk Alexander den Joden volkomen godsdienstvrijheid en bepaalde hij, dat zij in de Sabbatjaren geen belasting behoeften te betalen. De Joden, die in zijn leger wilden dienen, mochten geheel volgens hun godsdienst leven. Alexander stichtte in Egypte de stad Alexandrië, waar zich vele Joden vestigden; zij verkregen er dezelfde rechten als de overige bewoners. Het Joodsche volk was Alexander dan ook zeer dankbaar en uit liefde voor den koning noemde men alle zonen, die in dit jaar geboren werden, Alexander. In 323 maakte de dood een einde aan zijn roemrijke regeering.

II. De Joden onder de Egyptische koningen (323—203).

Ptolomeüs I. Kort na Alexanders dood kwam Judea ¹⁾ onder het bestuur van den Egyptischen vorst Ptolomeüs I. Daar de Joden de heerschappij van dien vorst niet dadelijk wilden erkennen, behandelde hij hen zeer hardvochtig en voerde velen als krijgsgevangenen naar Egypte. Later werd het evenwel beter. Den Joden in Alexandrië liet hij in het bezit van burgerrecht en hij vertrouwde hun zelfs de bewaking van verscheidene vestingen toe. Ook den Joden in Judea

¹⁾ Zoo werd Palestina in dien tijd genoemd.

schonk hij volkomen godsdienstvrijheid en den hoogepriester benoemde hij tot geestelijk en staatkundig opperhoofd. Deze moest o.a. de belasting, die de Joden jaarlijks opbrachten, aan den koning afdragen.

In 312 werd in Judea een nieuwe tijdrekening ingevoerd, die men de Grieksche tijdrekening noemt.

Ptolomeüs II was eveneens goed voor de Joden en betaalde zelf het losgeld voor velen van hen, die door zijn vader naar Egypte gevoerd en als slaven verkocht waren.

Ptolomeüs III was evenals zijn voorganger den Joden goed gezind. De hoogepriester Onias II weigerde evenwel de jaarlijksche belasting te betalen en hierover was de koning, die voor zijn oorlogen met Syrië veel geld noodig had, zeer vertoornd. Het zou misschien slecht met de Joden afgelopen zijn, doch gelukkig wist een neef van Onias, Jozef ben Tobia, de gunst des konings te verwerven en het gevaar voor de Joden af te wenden. Jozef verkreeg ook een gewichtig staatsambt; dit zou het Jodendom echter niet tot heil strekken, gelijk wij verder zullen zien.

Ptolomeüs IV voerde insgelijks oorlog met Syrië en behaalde een overwinning op den Syrischen koning Antiochus III. Hierna bezocht hij Jeruzalem en liet in den tempel offers brengen. Toen hij nu ook het Allerheilige wilde binnengaan, verzocht men hem dringend dit na te laten, daar alleen de Hoogepriester op den Verzoendag deze plaats mocht betreden. Ptolomeüs liet zich echter niet van zijn plan afbrengen, doch nauwelijks had hij een stap gedaan, of hij viel bewusteloos neer. In plaats dat hij nu de macht van God boven de zijne erkende, besloot hij, zich op de Joden te wreken. In Egypte teruggekeerd, eischte hij van de Joden van Alexandrië, dat zij het heidendom zouden aannemen; wilden zij dit niet, dan zouden zij hun burgerrecht verliezen. Zij

bleven evenwel hun godsdienst getrouw. Nu was de koning nog meer verbitterd en hij beval, dat de Joden in een circus tegen woedende olifanten moesten strijden. Doch God hielp hen. De olifanten vielen op de Egyptenaren aan en de Joden bleven gespaard. Toen had de koning berouw over zijn wreedheid en hij liet de Joden vrij. Maar hun liefde voor het Egyptische koningshuis was verdwenen en toen Antiochus III na Ptolomeüs' dood Palestina veroverde, onderwierpen zij zich gaarne aan den Syrischen vorst. Zoo kwam Judea onder de heerschappij van Syrië.

III. Simon de Deugdzame en de Tobiaden

Van de hooge priesters, die gedurende het Egyptische tijdvak leefden, moet Simon de Deugdzame (שִׁמְעוֹן הַצַּדִּיק) in het bijzonder vermeld worden. Hij was een van de laatste mannen der Groote Vergadering, door Ezra in het leven geroepen. Het onderwijs der jeugd ging hem zeer ter harte; ook liet hij den tempel verfraaien en de muren van Jeruzalem versterken. Zoo zorgde Simon voor de godsdienstige en staatkundige belangen van zijn volk. De dichter Josua ben Sirach, die in dien tijd leefde, beschrijft vol eerbied zijn optreden in den tempel. Simons zinspreuk luidde: „Op drie grondzuilen rust de wereld; op de studie der Thora, op den eeredienst en op het uitoefenen van weldadigheid”.

Niet alle Joden van die tijden waren evenwel zoo godvreezend als deze edele hooge priester. Reeds vroeger hebben wij gezien, dat Jozef ben Tobia een belangrijk staatsambt verkreeg. Hierdoor kwamen hij en zijn familie, die men de Tobiaden noemt, veel in aanraking met de Egyptische aanzienlijken. Dit had op hun godsdienstig gedrag een nadeeligen invloed. De pracht en praal, die de Egyptenaren ten toon spreidden, maakten een diepen indruk op hen en zoo meenden

zij ten laaste, dat het pronkzieke heidendom beter was dan de Joodsche eenvoud en braafheid. En hierdoor brachten zij veel ellende over het Joodsche volk, gelijk later zal blijken.

IV. De Joden onder de eerste Syrische vorsten.

(203—167.)

Antiochus III. De Syrische heerschappij begon goed voor de Joden. Antiochus III schonk hun veel vrijheden en verminderde de belasting. Hij liet 2000 Joodsche familiën naar oproerige provinciën van zijn rijk verhuizen, opdat de heidenen van hun Joodsche medeburgers ordelijkheid en eerbied voor de regeering zouden leeren. In een oorlog met de Romeinen leed Antiochus de nederlaag en voortaan moesten de Syrische vorsten een zware belasting aan Rome betalen. Spoedig hierop overleed Antiochus. Zijn zoon Seleucus IV volgde hem op (186).

Hellenisten en Chasidim. Seleucus IV was den Joden even goed gezind als zijn vader. Zoo hadden de Joden dus rust en vrede kunnen genieten, doch in hun midden heerschte twist en tweedracht. Er hadden zich allengskens onder het volk twee partijen gevormd: de Hellenisten¹⁾ of Griekschgezinden en de Chasidim of Vromen. In den loop des tijds had de Grieksche geest een machtigen invloed in de wereld verkregen. De Grieksche taal werd overal gesproken; Grieksche zeden en gebruiken waren bij alle volken doorgedrongen. De Grieksche geest is evenwel volkomen in strijd met het Jodendom. Want terwijl het Jodendom leert, dat godsvrucht en menschenliefde de twee grootste deugden zijn, worden door de Grieken schoonheid en kracht als de edelste

¹⁾ De Grieken worden ook wel Hellenen genoemd, vandaar de naam Hellenisten voor Griekschgezinden.

eigenschappen van den mensch voorgesteld. En zoo legden de Grieken zich toe op het vervaardigen van schoone bouwwerken, op het samenstellen van fraaie dichtstukken, op het verkrijgen van een schoon en krachtig lichaam.

Met hun deugd en zedelijkheid was het evenwel treurig gesteld; er waren zelfs Grieksche steden, waar men de leelijke en zwakke kinderen doodde, omdat zij nooit aan de eischen van schoonheid en kracht zouden kunnen beantwoorden. Bovendien waren de Grieken afgodendienaars, die een groote menigte goden en halfgoden vereerden. Geen wonder dus, dat de brave, getrouwe Joden van het Griekendom een afschuw hadden en zich tot een bond, de Chasidim, vereenigden, om het Jodendom van de Grieksche zeden vrij te houden. De Hellenisten lieten zich echter verblinden door de pracht en praal, die het Grieksche heidendom ten toon spreidde, zonder te letten op de groote gebreken, die daaraan kleefden. Ook meenden zij, dat het in het belang der Joden was, de gewoonten en gebruiken der omliggende Grieksche volkeren over te nemen; dan zouden deze de Joden als vrienden en broeders beschouwen en hen niet vijandig behandelen. En zoo was de geheele levenswijze der Hellenisten een bespottelijke naäperij der Grieken; al wat Grieksch was, werd door hen innig vereerd, terwijl zij voor de oud-Joodsche gebruiken en de zeden der voorvaderen slechts minachting koesterden.¹⁾

De Hellenisten wilden nu gaarne, dat een van hun partij hoogepriester werd; dan konden zij meer invloed op het volk oefenen. Om dit doel te bereiken, poogden zij zelfs, den hoogepriester Onias III, het hoofd der Chasidim, bij den koning in ongenade te brengen. Voorloopig mislukten echter hun plannen en Onias bleef hoogepriester.

¹⁾ Tot de aanvoerders der Hellenisten behoorden ook de familieleden van Jozef ben Tobia.

Antiochus IV Epiphanes (175). Seleucus IV werd opgevolgd door zijn broeder Antiochus IV. Deze vorst was wreed en geldzuchtig en hiervan trokken de Hellenisten maar al te goed partij, om hun snoode plannen uit te voeren. Hun aanvoerder Josua, die zich met den Griekschen naam Jason noemde, bood den koning veel geld aan, als hij hem tot hoogepriester aanstelde. Antiochus willigde dit verzoek in en ontzette Onias III uit zijn ambt. Deze vestigde zich nu in de Syrische hoofdstad Antiochië.

V. Antiochus Epiphanes, de verdrukker der Joden.

Jason (173). In tegenstelling met zijn brave voorgangers was Jason een hoogepriester, die de Thora veronachtzaamde en trachtte de Grieksche zeden bij de Joden in te voeren. In plaats van de jongelieden aan te sporen, zich met de studie der Heilige Leer bezig te houden, liet hij een gymnastiekschool, gymnasium genoemd, bouwen, waar jonge mannen den ganschen dag lichaams oefeningen konden houden. Hij wist ook priesters over te halen, dit gebouw voortdurend te bezoeken en den tempeldienst te verwaarloozen. Zoo goddeloos was hij zelfs, dat hij geld naar de Phenicische stad Tyrus zond, om het feest der Grieksche afgoden op te luisteren. Jasons hoogepriesterschap nam echter spoedig een einde.

Menelaüs (170). Een ander Hellenist, Menelaüs, bood den koning meer geld dan Jason voor het hoogepriesterschap. Jason werd nu door den koning afgezet en vluchtte. Het volk weigerde echter voor Menelaüs, die als zeer wreedaardig bekend stond, belasting te betalen en dus kon deze den koning de beloofde som niet zenden. Om nu toch zijn schuld af te lossen, roofde Menelaüs kostbare tempelschatten, verkocht ze en ging met het geld naar Antiochië. Hier woonde altijd nog de vroegere hoogepriester Onias III, die Menelaüs wegens zijn

tempelroof heftig berispte. Nu was Menelaüs zoo verbitterd, dat hij den braven grijsaard liet vermoorden. Geen wonder, dat het Joodsche volk den trouweloozen hoogepriester een fellen haat toedroeg; men klaagde hem bij den koning aan wegens tempelroof en trachtte hem zoo ten val te brengen. Menelaüs werd echter door den koning vrijgesproken, terwijl de afgezanten des volks als opstandelingen de doodstraf ondergingen.

Bange tijden. Eindelijk scheen er een verandering in den toestand te zullen komen. Antiochus had een veldtocht naar Egypte ondernomen en nu ging er een gerucht, dat hij gesneuveld was. Jason keerde naar Jeruzalem terug en versloeg, door het volk geholpen, Menelaüs en diens aanhang. Doch het gerucht bleek valsch. De koning was niet gesneuveld; hij verscheen met zijn leger voor Jeruzalem en richtte er een afgrijsselijke verwoesting aan; 40000 menschen werden gedood en 40000 tot slaven verkocht. Ook beroofde hij den tempel van de kostbaarsteschaten, die hem door Menelaüs aangewezen werden.

Het volgende jaar verschenen de Syriërs weder voor Jeruzalem. Op een Sabbath vielen zij onverwachts in de stad, doodden duizenden inwoners en verkochten vele als slaven. De stad werd grootendeels verbrand en de muren verwoest. De burcht, het oude Ir-David, werd echter versterkt en hierin kwam een heidensche bezetting. Maar nog was de maat niet vol. Antiochus begreep wel, dat de kracht van het Joodsche volk in zijn godsdienst schuilt en toen Menelaüs hem nu aanried, dat hij de Joden moest dwingen, het heidendom aan te nemen, luisterde de koning gaarne naar dien snooden raad. Hij liet in den tempel en door het gansche land afgodsbeelden en altaren oprichten, waarop onreine dieren geofferd moesten worden. Syrische troepen trokken door de steden, om de Joden met geweld tot het heidendom te bekeeren. Het nakomen der Joodsche wetten werd met

den dood gestraft en de heilige boeken verscheurd en verbrand. Op 25 Kislew werd het eerst in den tempel voor den Griekschen afgod geofferd (167). Enkele zwakkelingen vielen uit vrees van hun godsdienst af en kregen hiervoor groote belooningen van den koning. Maar zeer velen stierven liever den marteldood, dan dat zij aan God ontrouw werden. Er waren er ook, die vluchtten. Zoo hadden zich duizend Chasidim in een hol verborgen; hun schuilplaats werd echter verraden en zij werden allen door de Syriërs gedood. Deze gruwelijke vervolging duurde zes maanden, maar God vergat zijn volk niet.

VI. De Makkabeïsche vrijheidsoorlog en de inwijding des tempels (167—164).

Mattisjahu. In het stadje Modiim, dicht bij Jeruzalem, leefde destijds een oude priester uit het geslacht der Chasmoneërs, Mattisjahu genaamd, met zijn vijf zonen Jochanan, Simon, Juda, Elazar en Jonathan. Op zekeren dag kwamen de Syrische troepen in het stadje, om de Joden te dwingen, tot het heidendom over te gaan. Zij richtten een altaar op en eischten van Mattisjahu, dat hij het eerst voor de goden zou offeren; dan zou hij groote belooningen ontvangen. Doch de grijsaard antwoordde: „Al zouden ook alle volkeren den koning gehoorzamen, ik en mijn familie zullen nooit den godsdienst der vaderen verlaten.” En hij toonde dadelijk, dat dit hem ernst was; een Joodsch man, die op het afgodsaltaar wilde offeren, werd door hem gedood en met zijn zonen viel hij de Syrische soldaten aan en versloeg hen. Vervolgens verwoestte hij het altaar. Alle mannen der stad voegden zich nu bij Mattisjahu en men besloot, voor de eer van God de wapens op te vatten en niet te rusten, voordat alle sporen van het heidendom uit het land verdwenen waren. Opgewekt door het voorbeeld van Mattisjahu, sloten zich hoe langer hoe

meer dapperen bij hem aan. Gezamenlijk verdreven zij de Syrische troepen uit vele plaatsen, vernielden de heidensche altaren, lazzen uit de Thora vooren straffen de Joden, die afgefallen waren. Mattisjahu was echter zeer oud en voelde, dat hij spoedig zou sterven. Toen riep hij zijn zonen bij zich en vermaande hen, op den ingeslagen weg voort te gaan en met alle kracht tegen den heidenschen dwingeland te strijden. Hierop blies de grijsaard den laatsten adem uit (166). Zijn zonen benoemden nu hun broeder Simon tot hun raadsman en Juda, bijgenaamd de Makkabeër, tot hun aanvoerder, zooals Mattisjahu hun voor zijn dood had aangeraden.

Juda's heldendaden. Juda en zijn broeders zetten het werk huns vaders met heiligen ijver voort. Met hun leger, dat langzamerhand tot 10000 man aangroeide, versloegen zij de grootste Syrische veldheeren. Wel werden Juda's mannen soms bevreesd, als zij de talrijke vijanden zagen, maar dan wist Juda hen door wijze toespraken te bemoedigen. Zoo zeide hij eens tot hen: „Denkt niet, mannen, dat de menigte soldaten tot overwinning leidt; van God immers komt de zege. Onze vijanden strijden met overmoed voor hun nietswaardig heidendom; wij kampen voor God en Zijn leer”. Door dergelijke woorden en door tot God te bidden, kregen zijn krijgers moed en het gevolg was, dat zij schitterende overwinningen behaalden. Zoo werden o.a. de beroemde Syrische veldheeren Lysias en Nikanor door het Joodsche leger geheel verslagen. Weldra was dan ook de vijand uit het land verdreven.

Reiniging en inwijding des tempels (164). Nadat God het kleine Israel aldus had doen zegevieren over het machtige Syrische rijk, trok Juda met zijn mannen naar Jeruzalem, om den tempel te reinigen. Bitter weenden zij, toen zij het heiligdom zoo ontwijd zagen, doch fluks vernielden zij het afgodsbeeld en het afgodsaltaar. Zij vervaardigden nieuwe tempelgereedschappen en richtten naar het voorschrift der Thora een nieuw altaar

van ongehouwen steen op. Op 25 Kislew, juist drie jaren na de ontwijding, had de inwijding van den gereinigden tempel plaats. Men vierde acht dagen feest, ontstak vreugdevuren in de voorhoven des tempels en ook in de huizen Israels was licht en vreugde. Men verhaalt, dat bij deze gelegenheid een kruikje olie voor den luchter, dat slechts genoeg bevatte voor één avond, door een wonder acht dagen dienst deed, totdat er nieuwe olie bereid was. De geleerden van dien tijd, onder leiding van Jose ben Joëzer en Jose ben Jochanan, bepaalden, dat geheel Israel voortaan jaarlijks een inwijdingsfeest van acht dagen als herinnering zou vieren (Chanoekah).

VII. Verdere daden van Mattisjahu's zonen. (164—140).

Juda. Juda nam na de inwijding des tempels niet lang rust. Vooreerst strafte hij de heidenen in de naburige landstreken, die de Joden in hun nabijheid op allerlei wijze kwelden. Vervolgens sloeg hij het beleg om den burcht te Jeruzalem, waar zich nog altijd Syrische troepen, gesteund door de Hellenisten, bevonden. Deze zonden nu om hulp naar den koning van Syrië, die weldra met een leger van 120000 man en 32 olifanten naar Judea kwam en een overwinning op Juda behaalde. In dezen slag werd Juda's broeder Elazar onder een olifant verpletterd. Daar Juda tegen een zoo machtig leger verder niet in het open veld durfde strijden, besloot hij, met zijn troepen den tempelberg te bezetten en dezen tot het uiterste te verdedigen. Hierop sloegen de Syriërs het beleg om den tempelberg en het zou misschien slecht met de Joden afgelopen zijn, indien niet onverwachts redding gekomen was. Een oproer, dat in Syrië was uitgebroken, dwong den koning, in allerijl terug te trekken. Hij sloot haastig vrede met de Joden, verleende hun vrijheid van godsdienst en liet hen in het bezit van alle vestingen. Den sterken muur om den tempel liet hij echter afbreken. Menelaüs kreeg thans de straf voor al zijn euvel daden ;

op bevel des konings werd hij gevangen genomen en ter dood gebracht (162).

Kort hierop werd Demetrius, een zoon van Seleucus IV, koning van Syrië. Pas had deze vorst den troon bestegen, of de Hellenisten zonden een gezantschap tot hem en wisten hem door lastertaal tegen Juda op te ruien. Hij benoemde nu den Hellenist Alkimus tot hoogepriester en gaf hem een leger mede. In Jeruzalem aangekomen, deed Alkimus zich tegenover de Chasidim zeer vriendelijk voor, zoodat dezen een vriend in hem zagen. Plotseling liet hij echter zestig hunner, onder wie Jose ben Joëzer, gevangen nemen en dooden. Nu was de volkswoede tegen Alkimus zoo groot, dat hij zich genoodzaakt zag, bij den koning om hulp te vragen. Demetrius zond een leger, dat echter door Juda geheel verslagen werd. Spoedig zond de koning nieuwe troepen. Juda trok weder vol moed ten strijde; vele zijner mannen waren uit vrees niet opgekomen, doch met de 800 dappersten deed hij wonderen van heldenmoed. Wel bracht het Joodsche leger den Syriërs gevoelige verliezen toe, doch ook van de Joden sneuvelen er velen en ook Juda, de fiere strijder voor het geloof der vaderen, liet het leven op het slagveld. (160).

Jonathan (160—143). De Chasidim, die nu door Alkimus en de Syrische troepen wreed vervolgd werden, verzochten Jonathan, het werk van zijn heldhaftigen broeder voort te zetten. Jonathan verklaarde zich hiertoe bereid, doch zijn taak was niet gemakkelijk. De Syriërs hadden alle steden bezet en naburige volksstammen deden telkens verraderlijke invallen in het land. Bij een dezer overvallen werd Mattisjahu's zoon Jochanan gedood. Jonathan redde echter het land uit alle gevaren. Zoowel op het slagveld als in de staatkunde bleek hij de rechte man op de rechte plaats. Gelukkig ook voor de Joden stierf de snoode Alkimus (159) en werd het Syrische leger door den koning teruggeroepen, zoodat het er

voor het Joodsche land beter begon uit te zien. Weldra kwam er een geheele verandering ten goede in den toestand. In 152 besteeg Alexander Balas den Syrischen troon. Om zich van Jonathans vriendschap te verzekeren, had hij dezen vooraf tot hoogepriester benoemd en hem rijke geschenken gezonden. Op het Loofhuttenfeest deed Jonathan het eerst den dienst in den tempel. Nu versterkte Jonathan het leger en de stad Jeruzalem; in den burcht bleef evenwel nog de Syrische bezetting.

Na den dood van Alexander Balas ontstonden in Syrië telkens twisten om de heerschappij. Hierin werd ook Jonathan tot zijn ongeluk betrokken. Een veldheer, Tryphon, die begeerig was naar het koningschap, meende, dat Jonathan hem in zijn plannen zou tegenwerken. Daarom lokte hij hem naar de stad Akko en liet hem daar vermoorden.

Simon. De eenig overgeblevene van Mattisjahu's zonen, Simon, aanvaardde nu op verzoek van het volk het bestuur. Daar het Syrische rijk in dien tijd door burgeroorlogen zeer verzwakt was, wist Simon van koning Demetrius II te verkrijgen, dat hij in 142 Judea onafhankelijk verklaarde. Toen het nu nog gelukte, de Syrische bezetting uit den burcht te verdrijven, was het land weder geheel vrij. De Grieksche tijdrekening werd afgeschaft en een nieuwe Joodsche tijdrekening ingevoerd. Ook liet Simon Joodsche munten slaan.

Zoo kon het Joodsche volk weder vrij ademen. Vierhonderd jaar waren zij achtereenvolgens afhankelijk geweest van Babylonië, Perzië, Macedonië, Egypte en Syrië; veel leed was over hen gebracht door de heidenen, doch nog meer door hun eigen stamgenooten, de snoode Hellenisten. Aan de trouw der Chasidim en den moed der Makkabeërs was, naast de hulp van God, dit schoone einde te danken. Vol dankbaarheid jegens het geslacht der Chasmonaeërs verzamelde zich het volk op 18 Eloel 140 in het voorhof van den tempel en benoemde Simon tot erfelijk vorst en hoogepriester.

VIII. Judea onafhankelijk onder de Chasmoneïsche vorsten. (140—63).

Simon. (140—135). Simon zorgde uitmuntend voor de godsdienstige en maatschappelijke belangen van zijn volk. Hij stelde rechters en leeraren aan, verbeterde de vestingwerken, versterkte het leger, bevorderde landbouw en veeteelt en maakte Jaffa aan de Middellandsche Zee tot een handelshaven. Ook hernieuwde hij het verbond met de Romeinen, dat Juda reeds vroeger gesloten had. Onder zijn wijs bestuur genoot het land rust en voorspoed.

De Syrische koning Sidetes zag met afgunst, hoe de Joodsche staat bloeide en zond een groot leger, om Judea weder te onderwerpen. Simon was zelf te oud, om ten strijde te trekken; hij benoemde zijn zoon Jochanan tot opperbevelhebber en deze behaalde een schitterende overwinning. Niet lang evenwel duurde het geluk van Simon. Zijn schoonzoon Ptolomeüs, die begeerig was naar de heerschappij, noodigde hem op een feestmaal en liet hem daar met zijn familie dooden. Gelukkig wist Jochanan te ontkomen.

Jochanan Hyrkanus (135—106). Na Simons dood werd zijn zoon Jochanan, bijgenaamd Hyrkanus, vorst en hogepriester. Jochanans eerste regeeringsjaren waren niet gelukkig. Sidetes viel Jeruzalem aan bracht de stad zeer in het nauw. Wel sloten de Joden en de Syriërs spoedig vrede, doch om dien te verkrijgen, moest Jochanan een groote som gelds betalen en de wapens uitleveren.

Na Sidetes' dood begon voor den Joodschen staat een tijd van grooten bloei. Jochanan maakte zich geheel onafhankelijk van Syrië; de Samaritanen, die het den Joden lastig maakten, werden door hem vernietigd en de Idumeërs, de vroegere Edomieten, dwong hij, hun land te verlaten of het Jodendom aan te nemen. Hyrkanus handelde hierin tegen onzen godsdienst,

want het is ons streng verboden, iemand het Jodendom op te dwingen. Het land werd echter door Hyrkanus' veroveringen zeer uitgebreid en was bijna even groot als in de dagen van David en Salomo. Overal heerschte bloei en welvaart. Deze schoone toestand was echter niet van langen duur. Onder het volk waren in dien tijd verschillende partijen ontstaan, Tsaduceërs, Phariseërs en Esseërs, die door onderlinge twisten langzamerhand het land ten verderve voerden.

De Tsaduceërs zijn in vele opzichten te vergelijken met de vroegere Hellenisten. Zij waren wel is waar niet zoo goddeloos, doch zij waren toch ook geen trouwe zonen van het Jodendom. Met de Thora handelden zij zeer willekeurig; de Mondelinge Leer verwierpen ze geheel en de Schriftelijke Wet gold voor hen alleen in het huiselijk leven. In staatszaken bekommerden zij zich ook niet om de Schriftelijke Leer, maar meenden, dat men bij staatkundige aangelegenheden niet op de eischen van den godsdienst behoefde te letten. En hierin juist bedrogen zij zich, want de ware Jood behoort altijd en overal de Heilige Leer als zijn leidsvrouw te erkennen. De Tsaduceërs geloofden niet aan belooning en straf in het toekomstig leven, maar meenden, dat de mensch reeds op deze wereld de gevolgen van zijn daden ondervindt. Het doel van het leven was voor hen het genieten van weelde en aardsche vreugde. Zij waren hardvochtig in hun oordeel en ruw in den omgang. Ofschoon sommige Tsaduceërs wel een eerlijk en rechtvaardig karakter hadden, stonden hun leeringen zoo ver van den godsdienst af, dat het grootste deel van het volk zeer afkeerig van hen was.

In de Phariseërs leefde de geest der vroegere Chasidim. Zij hielden trouw vast aan de Schriftelijk Leer en ook aan de verklaringen en aanvullingen der Mondelinge Wet, ja uit vrees van te zondigen, richtten zij hun godsdienstleven nog strenger in, dan het door de Thora voorgeschreven was. Zij vertrouwden

steeds op God, Die voor alles zorgt en den mensch na dit leven het loon voor zijn goede handelingen schenkt. Voor hen was het hoogste levensdoel, den wil van God te volbrengen, al moest men daarvoor soms afstand doen van rijkdom en wereldsche genietingen. In den omgang waren zij zachtmoedig en vriendelijk en voor hun medemenschen weldadig en barmhartig. Hun tegenstanders haatten hen fel en beweerden, dat zij huichelaars waren, die zich braaf voordeden en in hun hart God niet vreesden. Ook in latere tijden hebben velen zoo over de Phariseërs geoordeeld, doch tegenwoordig wordt algemeen erkend, dat de Phariseërs door godsdienstzin en rechtschapenheid uitmuntten. De meeste burgers waren dan ook Phariseïsch gezind en hun denkbeelden hebben gelukkig veel invloed in het Jodendom geoeffend.

De Esseërs hadden evenmin als Tsaduceërs een goed begrip van onzen godsdienst. Want deze leert, dat de mensch door een edel gedrag zijn medemenschen tot voorbeeld moet zijn en dat Israël onder de natiën door groote deugden moet uitmunten, om zoo Gods naam te midden der volkeren te heiligen. De Esseërs gingen echter juist in geheel eenzame streken wonen, waar zij afgezonderd van de wereld leefden. Zij baadden iederen morgen, droegen witte kleederen en voedden zich met planten en kruiden. Zij leidden wel een deugdzaam leven, maar in hun eenzaamheid begonnen zij zich als heiligen te beschouwen, die wonderen konden doen. Het eenvoudige volk vereerde hen dan ook als zoodanig, vooral omdat zij beweerden, op wonderlijke wijze zieken te kunnen genezen. Zoo was dus in de sekte der Esseërs de hoogste heiligheid met het domste bijgeloof vereenigd.

Jochanan wist door zijn wijsheid den vrede tusschen de partijen te bewaren. De Phariseërs benoemde hij tot rechters en leeraren en den Tsaduceërs gaf hij posten in het leger. In Jochanans tijd werd ook de Hooge Raad, een lichaam, dat

reeds door Mozes ingesteld was, opnieuw ingericht. De Hooge Raad kreeg den naam Sanhedrin en bestond uit 71 leden. De Voorzitter van het Sanhedrin voerde den titel Vorst (נָשִׂיא); de ondervoorzitter werd אֶבְיָת דִּין genoemd. Het Sanhedrin hield zijn zittingen in een der vertrekken van het tempelvoorhof en had het oppertoezicht over het godsdienstleven. In alle groote steden waren rechtbanken van 23 leden, die in twijfelachtige gevallen de voorlichting van het Sanhedrin moesten vragen.

Zoolang Jochanan nu de Phariseërs als de leiders in godsdienstzaken erkende, ging het hem en het volk goed. Eens voegde hem echter een Phariseër een woord toe, waardoor hij zich zwaar beleedigd gevoelde en hierover vertoornd, ging hij tot de Tsaduceërs over. Hij ontzette de Phariseërs uit hun godsdienstige ambten en benoemde Tsaduceërs, die hiervoor in 't geheel niet geschikt waren, in hun plaats. Dit was het begin van vele rampzalige twisten, die ten slotte het Chasmonëische huis en den Joodschen staat ten val brachten.

IX. Judea onafhankelijk onder de Chasmonëische vorsten. (Vervolg).

Juda Aristobulus. (106—105). Hyrkanus werd opgevolgd door zijn zoon Aristobulus. Deze behoorde tot de Tsaduceërs en nam den titel van koning aan. Met zijn broeder Antigonus ondernam hij een veldtocht tegen naburige volksstammen en dwong ze, het Jodendom aan te nemen. Na afloop van dezen oorlog wisten eenige lasteraars Aristobulus tegen Antigonus op te ruien. Het treurig gevolg hiervan was, dat Antigonus op bevel des konings gedood werd. Spoedig hierop stierf Aristobulus.

Alexander Jannai. (105—79). Na Aristobulus' dood werd zijn broeder Alexander Jannai koning en hoogepriester. Ofschoon

deze gehuwd was met Salome, de zuster van den Phariseër Simon ben Setach, was hij toch Tsaduceïsch gezind. Jannai was zeer eierzuchtig en ondernam vele krijgstochten. In dien tusschentijd zorgde Simon ben Setach met behulp der koningin, dat de Tsaduceërs uit het Sanhedrin ontslag namen; in hun plaats werden Phariseërs benoemd. Dit was evenwel niet naar den zin van den koning, die gaarne eens van zijn Tsaduceïsche gevoelens blijf wilde geven. Hiertoe vond hij gelegenheid op het Loofhuttenfeest. Volgens een voorschrift der Mondelinge Wet moest de Hoogepriester dan een schaal water op het altaar uitgieten. In plaats dat Jannai nu het oude gebruik volgde, stortte hij het water ter aarde. Toen het volk nu zag, dat de koning geheel tot de Tsaduceërs was overgegaan, ontstond er een algemeene verbittering. Onder het uiten van beleedigende kreten wierpen zij hem met de cederappels, die ze in de hand hadden. Maar Jannai was op alles voorbereid; hij liet door zijn huurtroepen, die hij had opgesteld, op het volk inhouden en er vielen 6000 man. Nu braken overal in het land oproeren uit, die door Jannai wel met strengheid onderdrukt werden, maar hierdoor werd de haat tusschen volk en vorst al grooter en grooter. De Phariseërs riepen zelfs de hulp in van den Syrischen koning. Deze deed dan ook een inval in het land en versloeg Jannai. Uit medelijden sloten zich toen weer vele Phariseërs bij hun vorst aan. Jannai beging echter de snoodheid, 800 Phariseïsche familiën, die zich niet met hem wilden verzoenen, geheel uit te moorden. Nu was de breuk tusschen den koning en de Phariseërs onherstelbaar. In grooten getale vluchtten zij naar Egypte en onder hen was de geleerde Juda ben Tabbai. Pas op zijn sterfbed voelde Jannai berouw over zijn daden; hij benoemde zijn vrouw Salome tot opvolgster, gaf haar den raad, zich met de Phariseërs te verzoenen en zich vooral in acht te nemen voor valsche vrienden. Hij liet twee zonen na: Hyrkanus II en Aristobulus II.

Salome Alexandra (79—70). Overeenkomstig den wil van Jannai volgde Salome hem op. Zij benoemde haar zoon Hyrkanus tot hogepriester, terwijl Aristobulus, die zeer eerezuchtig en Tsaduceïsch gezind was, geen ambt verkreeg. Door haar verstandig bestuur herstelde Salome de rust in het land en alle uitgewekenen keerden terug. Juda ben Tabbai werd voorzitter en Simon ben Setach ondervoorzitter van het Sanhedrin. Deze mannen werkten zeer zegenrijk voor het Jodendom; zij richtten scholen op voor volwassen jongelingen en zorgden, dat ook de buitenlandsche Joden hun sikkelen voor het heiligdom offerden. De Tsaduceërs werden door Salome naar hun verdiensten gewaardeerd en kregen het bevel over het leger en de vestingen. Zoo genoot het land rust: Phariseërs en Tsaduceërs leefden in vrede naast elkander, het staatsbestuur was naar de wetten van den godsdienst ingericht en met blijden zin vierde het volk de jaarlijksche feesten. Salome regeerde echter niet lang; zij werd zwaar ziek en kon zich niet meer met de staatszaken bemoeien. Daar Aristobulus nu na den dood zijner moeder gaarne koning wilde worden, vormde hij reeds tijdens de ziekte zijner moeder een groot leger en bezette met behulp der Tsaduceërs een aantal vestingen. Toen Hyrkanus, de oudste zoon, na den dood van Salome den troon besteeg, rukte Aristobulus met zijn leger op en betwistte zijn broeder de regeering. Bij Jericho kwam het tot een veldslag.

Aristobulus II. (70—63). De strijd tusschen de beide broeders was spoedig beslist. Aristobulus overwon en werd koning; Hyrkanus werd ambteloos burger. Om den vrede te bezegelen, trouwde Aristobulus' zoon Alexander met Hyrkanus' dochter Alexandra. Zij kregen twee kinderen: een zoon, Aristobulus III en een dochter, Mariamne.

Aristobulus II liet de leiding der godsdienstige aangelegenheden over aan de Phariseërs en gedroeg zich dus als een verstandig vorst. Met Hyrkanus stond hij op vriendschappelijken

voet, zoodat het land een goede toekomst te gemoet ging. Hyrkanus had echter een vriend, Antipater, een man van Edomietische afkomst en van een zeer laaghartig karakter. Deze koesterde den wensch, het Chasmonëische huis ten val te brengen en zelf met zijn geslacht aan de regeering te komen. Om dit doel te bereiken, stookte hij twist tusschen de beide broeders en maakte den lichtgeloovigen Hyrkanus wijs, dat Aristobulus hem wilde dooden. Nu ontbrandde de strijd tusschen de broeders opnieuw en beiden wendden zich ten slotte om bemiddeling tot de Romeinen. De Romeinsche veldheer Pompejus, die zich toen in de Syrische stad Damascus ophield, ontbood nu de beide broeders vóór zich, naar hij zeide, om den strijd te beslechten, maar in werkelijkheid, om de vijandschap nog grooter te maken. Hoe meer de Joden zichzelf door onderlinge twisten verwakten, zoo dacht de sluwe Romein, des te gemakkelijker zou het land later door de Romeinen veroverd kunnen worden. Aristobulus begreep echter de bedoeling van Pompejus zeer goed en bracht zijn land in staat van verdediging. Aristobulus had juist gezien; weldra verscheen een Romeinsch leger voor Jeruzalem en belegerde de stad. Drie maanden lang verdedigden zich de Joden met grooten moed, doch eindelijk moest de stad zich overgeven (63). 12000 Joden verloren bij dezen strijd het leven; Aristobulus en zijn zonen Antigonus en Alexander werden als krijgsgevangenen naar Rome gevoerd. De valsche Edomiet had voor een deel zijn doel bereikt; Hyrkanus kreeg den ijdel en vorst en werd hogepriester, doch Antipater werd door Pompejus tot rijksbestuurder benoemd.

X. Antipater rijksbestuurder (63—42). Herodes stadhouder (42—41).

Zoo hadden de Joden hun onafhankelijkheid verloren en waren de Romeinen de eigenlijke meesters van het land. Zij verdeelden het land in vijf districten en, om de Joden te doen vergeten, dat ze één volk met één wet waren, richtten zij in ieder district een Sanhedrin op. Van het Sanhedrin, dat in Jeruzalem kwam, waren de hoofden Semaja en Abtaljon, de grootste geleerden van hun tijd. Te midden van alle ellende, door de Romeinen over de Joden gebracht, verloren deze mannen niet de hoop op betere tijden en ook hun geloofsgenooten spoorden zij aan, op God te blijven vertrouwen. Ook de Chasmoneërs, die in Rome gevangen waren, verloren den moed niet; herhaaldelijk ontsnapten zij en trachtten den vaderlijken troon weder te bemachtigen, doch hun plannen mislukten. Eens scheen de gelukszon voor de Chasmoneërs weer op te gaan; het was toen de bekende veldheer Julius Caesar aan Aristobulus II een leger gaf, om voor hem te strijden ¹⁾, maar nu werden Aristobulus en zijn zoon Alexander door Caesars vijanden gedood (49). Caesar was den Joden gunstig gezind; hij schonk hun in het gansche Romeinsche Rijk vrijheid van godsdienst en verleende hun, met het oog op de Sabbatviering, ontheffing van den krijgsdienst. Jammer dat hij den snooden Antipater in het ambt van rijksbestuurder bevestigde; hierdoor toch werd de kans op een onafhankelijken, Joodschen staat hoe langer hoe geringer.

Antipater had nu zijn doel bereikt; hij gedroeg zich als een vorst en benoemde zijn zoon Herodes tot stadhouder van Galilea, de noordelijke provincie van het land. Herodes was zeer wreed en Romeinschgezind. Om de Romeinen te

¹⁾ Caesar en Pompejus streden met elkander om de macht; ten slotte bleef Caesar overwinnaar en werd hij beheerscher van het Romeinsche rijk.

behagen, liet hij veertig Joodsche jongelieden, die het den Romeinschen soldaten lastig maakten, plotseling gevangen nemen en dooden. Hiervoor werd hij door het Sanhedrin ter verantwoording geroepen. Hij kwam, maar niet als een berouwvol zondaar, doch vol trots, in een purperen gewaad gehuld, omgeven door een gewapende lijfwacht, verscheen de misdadige Herodes voor zijn rechters. Door deze onbeschaamdheid onthutst, durfde de rechtbank den booswicht niet veroordeelen; alleen de grijze Semaja vreesde niet, doch laakte in scherpe bewoordingen den overmoed van den beschuldigde en de lafheid der rechters. Reeds herkregen de rechters hun moed, doch Hyrkanus, bevreesd voor de wraak der Romeinen, hief de zitting op en gaf Herodes gelegenheid, om te vluchten. Spoedig hierop werd Antipater door Malichus, een trouw vriend van Hyrkanus, gedood. De Joodsche zaak werd hierdoor evenwel niet gebaat, want in plaats van Antipater werd Herodes door de Romeinen tot stadhouder benoemd. Herodes verloofde zich nu, met goedvinden van Hyrkanus, met Mariamne, de dochter van Alexander en Alexandra. Door zijn verwantschap met het Chasmoneïsche huis meende de sluwe Edomiet, meer aanspraak te kunnen maken op den troon van Judea.

XI. Antigonus, de laatste Chasmoneïsche vorst (41—37).

Nog eenmaal wist een Chasmoneër den troon van Judea te bemachtigen. Het was Antigonus, de zoon van Aristobulus II. Op diens verzoek deden de Parthen, die in Babylonië woonden, een inval in Judea en versloegen het Romeinsche leger; Hyrkanus, die door zijn lafheid reeds zooveel ellende over het land gebracht had, werd medegevoerd naar Babylonië, terwijl Herodes naar Rome vluchtte. Antigonus beklom den vaderlijken troon en nam den naam van zijn grooten voorvader

Mattisjahu aan. Zijn verheffing was echter van korten duur. Nauwelijks had de Romeinsche regeering van de omwenteling in het Joodsche land gehoord, of zij benoemde Herodes tot koning en gaf hem een leger mede, om Judea weder te onderwerpen. Herodes veroverde nu langzamerhand het geheele land en eindelijk ook de hoofdstad, waar de woedende soldaten op onmenschelijke wijze huishielden. Antigonus werd op verzoek van Herodes gedood. Eindelijk had Herodes zijn doel bereikt. Het Chasmoneïsche huis was gevallen en de afstammeling der Edomieten nam bezit van Judea's troon.

XII. Herodiaansche vorsten en Romeinsche landvoogden (37 v. d. g. j.—66 n. d. g. j.)

Herodes (37—4). Herodes was nu wel koning van Judea geworden, maar hij gevoelde zich toch niet zeker van den troon, zoolang nog iemand van het Chasmoneïsche huis leefde. Hij deinsde echter niet terug voor een moord, indien hij meende, dat dit in zijn belang was. Zijn regeering was dan ook een waar schrikbewind. Met onmenschelijke wreedheid trad hij op tegen het Chasmoneïsche geslacht. Zijn zwager Aristobulus III, dien hij op aandrang van het volk tot hoogepriester benoemd had, liet hij in het bad dooden; de oude Hyrkanus, dien hij met mooie beloften uit Babylonië naar Jeruzalem gelokt had, werd op zijn bevel vermoord. Zijn eigen vrouw Mariamne, zijn zonen Alexander en Aristobulus IV, zijn schoonmoeder Alexandra ondergingen hetzelfde lot. Bovendien vielen bijna alle leden van het Sanhedrin en een groot aantal zijner onderdanen als offers van zijn wreede wraakzucht. En deze man, die tegenover zwakkeren dan hij als een trotsche woestaard optrad, gedroeg zich tegenover de Romeinsche heerschers als een laffe vleier en een kruipende oogendienaar. Het weinige goede, dat hij gedurende zijn regeering

verricht heeft, geschiedde meer uit zucht, om zich een grooten naam te verschaffen, dan uit liefde voor zijn volk. Of hij ook al een nieuwe, schoone stad, Caesarea, stichtte; of hij ook al tijdens een hongersnood koren liet uitdeelen; of hij ook al den tempel op kostbare wijze liet verfraaien, het baatte hem niet; het volk bleef tegen den Edomietischen geweldenaar, tegen den moordenaar der geliefde Chasmoneërs, een diepen haat koesteren. De tijding van zijn dood werd door de natie met vreugde vernomen.

In de dagen van Herodes leefden er twee mannen, die te midden van alle ellende de Thora onder het volk voortplantten. Het waren Hillel, een Babyloniër van geboorte en Sammai, die na den dood van Semaja en Abtaljon als hoofden van het Sanhedrin optraden. Hillel was zeer zachtmoedig en geduldig; in een van zijn spreken zegt hij: „Bemin den vrede, bemin de menschen en breng hen tot de Thora”. Van hem is ook het schoone woord: „Doe een ander niet, wat gij niet wilt, dat men u doet”. Sammai was streng van aard; „zeg weinig en doe veel”, zoo luidt een van zijn zedelessen. Beide mannen hadden veel leerlingen, voor wie zij, ieder op zijn wijze, de Thora verklaarden; de school van Hillel noemt men *בֵּית הַהֵלֵל*, die van Sammai *בֵּית שַׁמַּי*. Zij hebben veel tot instandhouding der Joodsche leer gedaan.

Archelaüs (4 v. d. g. j.—7 n. d. g. j.) Na Herodes' dood werd zijn zoon Archelaüs door de Romeinen tot vorst aangesteld. Deze liet op één dag 3000 zijner onderdanen dooden en gedroeg zich ook verder zoo wreed, dat de Joden hem in Rome aanklaagden. Hierop ontzette de keizer hem uit zijn ambt en verbande hem.

Romeinsche landvoogden (7—37). Nu had Judea geheel en al zijn eigen staatsbestuur verloren. Aan het hoofd van den Joodschen staat stelden de Romeinen een landvoogd aan, die het volk op Romeinsche wijze moest besturen. Achtereenvolgens voerden nu zes landvoogden het bewind in Judea; bijna allen

berokkenden zij den Joden veel leed. Zij legden het volk drukkende belastingen op, die met geweld geïnd werden. Voor de wetten en gebruiken van onzen godsdienst toonden zij diepe verachting. Het is dus te begrijpen, dat onder het volk een geest van verzet tegen de Romeinen begon te heerschen. Er vormde zich een partij, de Zeloten of ijveraars, die ten doel had, den Joodschen staat te herstellen en het Romeinsche juk af te schudden. Deze partij kreeg later veel aanhangers, vooral onder de leerlingen uit de school van Sammai. Ook traden er mannen op, die verkondigden, dat God hen uitverkoren had, om aan de ellende van Israël een einde te maken en dat zij de Messias waren, van wien de vroegere profeten hadden gesproken. Eén van deze mannen was Josua van Nazareth. Deze noemde zich den koning der Joden en verkreeg zooveel aanhangers, dat de landvoogd Pontius Pilatus bevreesd werd voor oproeren. Hij liet hem daarom gevangen nemen en dooden. Zijn volgelingen vielen later geheel van het Jodendom af en noemden zich Christenen.

XIII. Herodiaansche vorsten en Romeinsche landvoogden. (Vervolg).

Agrippa (37—44). Nog eenmaal mocht de Joodsche staat zich in een rechtvaardig bestuur verheugen en wel onder de regeering van koning Agrippa. Deze was een zoon van Aristobulus IV en dus een kleinzoon van Herodes en Mariamne. Hij was in Rome opgevoed en leefde in zijn jeugd even lichtzinnig en losbandig als de Romeinsche jongelingen, met wie hij verkeerde. Maar toen zijn vriend, keizer Caligula, hem tot koning van Judea benoemd had, nam hij zich voor, een beter mensch te worden en de belangen van zijn volk getrouw te behartigen. Door zijn echt godsdienstig gedrag wist hij zich dan ook de liefde zijner onderdanen te verwerven. Tot

voorzitter van het Sanhedrin benoemde hij Gamliël I, een kleinzoon van Hillel. Deze geleerde wees het volk er op, dat het Jodendom voorschrijft, weldadig te zijn voor alle hulpbehoevenden, onverschillig tot welken godsdienst zij behooren.

Alhoewel Agrippa zeer bevriend was met den Romeinschen keizer, trachtte hij toch, Judea onafhankelijk te maken van Rome. De dood verijdelde echter zijn plan. Hij stierf op 54-jarigen leeftijd te Caesarea en werd door het gansche volk diep betreurd.

Romeinsche landvoogden (44—66). Na Agrippa's dood droeg de keizer het toezicht over den tempel op aan Agrippa's broeder Herodes II en daarna aan Agrippa's zoon Agrippa II, die ook den titel van koning verkreeg. Deze beiden hadden echter geen staatkundige macht; het bestuur berustte alweder bij de landvoogden, die door den keizer gezonden werden. Deze landvoogden waren bijna allen geldzuchtig en wreedaardig; zij lieten door hun soldaten allerlei gruwelen bedrijven, zoodat het volk hoe langer hoe meer verbitterd werd. Overal in het land ontstonden oproeren, die voorloopig nog door de Romeinen onderdrukt konden worden. Doch de partij der oorlogsgezinde Zeloten werd met den dag sterker; uit alle plaatsen waar Joden woonden, kwamen dappere jongelieden naar Jeruzalem, die bereid waren, met hun broeders den strijd tegen het machtige Rome aan te binden. Toch vergaten ook in deze tijden van beroering de leeraren Israels de godsdienstige belangen van het volk niet; zoo stichtte de hooge priester Josua ben Gamla in alle steden scholen voor kinderen van af vijf jaar.

De woede des volks kwam tot uitbarsting tijdens het bestuur van den landvoogd Gessius Florus. Deze dreef door zijn wreedheid en geldddorst de natie tot het uiterste. Terwijl de opwinding onder het volk nu zeer groot was, kwam het bericht in Jeruzalem, dat de heidenen van Caesarea alle Joodsche inwoners, ten getale van 20000, hadden gedood. Meer was er niet noodig, om den algemeenen opstand te doen uitbreken; overal vormden

zich Joodsche legerafdeelingen, die de heidenen aanvielen en versloegen. De Romeinen zonden een krijgsmacht naar Jeruzalem, om den opstand te dempen; hierbij bevond zich ook Agrippa II met hulptroepen, deze werd dus een verrader van zijn vaderland. Het Romeinsche leger werd voor de poorten van Jeruzalem door de dappere Zeloten geheel verslagen. Na deze overwinning steeg de geestdrift der Joden ten top; het Sanhedrin ontwierp een plan tot verdediging des lands en ieder Joodsch man vatte de wapenen op, om de gehate Romeinen te verdrijven. Israel bereidde zich voor tot een geduchten kamp om vrijheid en vaderland met het machtigste rijk der aarde.

XIV. De oorlog tegen de Romeinen en ondergang van den Joodschen staat (66—70).

In Galilea. Met moed en geestdrift waren de Joden den strijd tegen de Romeinen begonnen en zij zouden misschien overwinnaars gebleven zijn, als het gansche volk eensgezind was geweest; doch onderlinge verdeeldheid deed al hun pogingen mislukken en veroorzaakte den val van den Joodschen staat en de vernietiging van Israels heiligdommen.

Het Sanhedrin had een man van aanzienlijke afkomst, Josephus ben Mattias, tot opperbevelhebber van de belangrijke provincie Galilea aangesteld. Dit was geen gelukkige keus, want Josephus was in Rome opgevoed en koesterde groote bewondering voor de Romeinen. Hij meende, dat het machtige Rome nooit door eenig volk overwonnen kon worden en geloofde dus bij voorbaat, dat de Joden den strijd moesten verliezen. Het ligt dus voor de hand, dat hij de Joodsche zaak niet met hart en ziel diende en dit merkte men in Galilea al spoedig. Er vormden zich dan ook twee partijen, één tegen en één voor Josephus, die elkander voortdurend bekwamen.

Zoo verzwakten de Joden zichzelf reeds vóór de komst der Romeinsche legers. Nadat de keizer van den opstand in het Joodsche land gehoord had, zond hij den veldheer Vespasianus, om de rust te herstellen. Deze viel met 60.000 man in Galilea en veroverde langzamerhand de geheele provincie. Wel verdedigden de Joden zich met grooten moed en lieten duizenden het leven op het slagveld, doch tegen het vast aaneengesloten Romeinsche leger waren zij niet bestand en zoo werd de eene stad na de andere door Vespasianus vermeesterd. Na den val van de sterke vesting Jotapata vertoonde Josephus, die in deze stad het bevel gevoerd had, zich in zijn ware gedaante; hij gaf zich aan de Romeinen over en bewees hun belangrijke diensten bij de verdere verovering van zijn vaderland. De laffe verrader werd hiervoor later door de Romeinen rijkelijk beloond. Als schrijver heeft hij evenwel het Jodendom betere diensten bewezen dan als veldheer; onder den naam Flavius Josephus vervaardigde hij een geschiedenis van het Joodsche volk tot op zijn tijd.

In Jeruzalem. Na de verovering van Galilea trokken de Romeinen al verder en verder het land in. Eindelijk sloegen zij onder aanvoering van Vespasianus' zoon Titus het beleg om Jeruzalem. Ook hier heerschte tweedracht onder de Joden. Behalve de oorlogzuchtige Zeloten, was er ook een gematigde partij, die meende, dat de strijd tegen Rome vruchteloos was en moest eindigen met de verwoesting van stad en tempel. Daarom wilde deze liever vrede sluiten met Rome op voorwaarde, dat de tempel gespaard zou blijven. Beide partijen bestreden elkander op bloedige wijze. Zoodra echter het Romeinsche leger voor de poorten verscheen, was alle onderlinge haat vergeten en besloten zij, den vijand gezamenlijk weerstand te bieden.

Werkelijk toonden de Joden dan ook waren heldenmoed; telkens deden zij uitvallen en brachten den Romeinen zware

verliezen toe, doch het mocht niet baten; tegen de geharde, welgeoefende Romeinsche troepen waren Israels dapperen op den duur niet bestand. Door het langdurig beleg ontstond bovendien hongersnood in de stad, hetgeen den toestand nog verergerde. Op 17 Tammuz wist de vijand eindelijk de stad binnen te dringen en moest de offerdienst gestaakt worden. De belegerden gaven het echter nog niet op; zij bezetten den tempelberg, ten einde het heiligdom tegen de aanvallen des vijands te beschermen. Nog drie weken hielden zij zich staande, in welken tijd de Romeinen afgrijselijk in de stad huishielden. Eindelijk, op 9 Ab, wierp een Romeinsch soldaat een brandend stuk hout in den tempel; het Godsgebouw vatte vlam en brandde geheel af, slechts een stuk van den Westelijken muur bleef staan en getuigt nog heden van Israels vervallen grootheid; de heilige tempelvoorwerpen werden door de Romeinen geroofd en in triomf naar Rome gebracht. Verschrikkelijk was het lot der overwonnenen; duizenden Joden werden gedood; duizenden als krijgsgevangenen weggevoerd, om voor de overwinnaars slavendiensten te verrichten of tot genoeg van de toeschouwers in het circus te Rome met wilde dieren te strijden.

Zoo had Israel dan weder zijn staatsbestuur, zijn tempel verloren; het moest voortaan de overweldigers van zijn land gehoorzamen of bij andere volkeren een toevluchtsoord zoeken. Maar had Israel veel verloren, het had nog meer behouden: de Thora met haar eeuwige wetten van deugd en vroomheid en de boeken der Profeten met hun beloften van een schitterende toekomst na een treurigen val. Dit gaf Israel kracht om de vele rampen, die het in het vervolg moest verduren, met gelatenheid te dragen en te midden van groote ellende een fier en krachtig volk te blijven.

XV. De Joden buiten Palestina gedurende het bestaan van den tweeden tempel.

Rome. Tijdens het bestaan van den tweeden tempel waren ook in verscheidene landen buiten Palestina Joden gevestigd. Deze vermengden zich echter niet met de overige bewoners, doch bleven hun godsdienst getrouw. Zij zonden hun gaven naar den tempel te Jeruzalem en onderwierpen zich aan de bepalingen van het Sanhedrin. Zoo woonden er vele Joden in de stad Rome. In het eerst hadden zij van de onverdraagzaamheid der heidensche bevolking te lijden, doch later werd het beter; zij kregen zelfs invloed in de volksvergaderingen en sommige aanzienlijke Romeinen gingen tot het Jodendom over. De Joden hadden in Rome eenige Synagogen en een eigen begraafplaats.

Babylonië. Ook in Babylonië woonden veel Joden, grootendeels afstammelingen van hen, die door Nebukadnezar in ballingschap meegevoerd en niet met Zerubabel naar Palestina teruggekeerd waren. Zij hadden het er zeer goed en richtten synagogen en scholen op. Zoo had ook Hillel zijn eerste opleiding in Babylonië genoten. Twee jongelieden stichtten er een onafhankelijken Joodschen staat, die vijftien jaar bestaan bleef. In een ander gedeelte van Babylonië ging de vorstin Helena en later de geheele koninklijke familie tot het Jodendom over. Zij bedachten den tempel met rijke gaven en Helena liet zich te Jeruzalem een praalgraf bouwen, waar zij dan ook begraven werd. De ruïnen van dit graf zijn nog heden te zien.

Egypte. Onder Alexander den Grooten en Ptolometis I hadden zich veel Joden uit Palestina in de Egyptische hoofdstad Alexandrië gevestigd. Onder de regeering van den snooden Antiochus Epiphanes volgden velen dit voorbeeld, zoodat

deze stad een groote Joodsche bevolking kreeg. De Joden stonden er in hoog aanzien en namen op het gebied van kunst en wetenschap, handel en nijverheid een eerste plaats in. De priester Onias IV, die na den moord op zijn vader Onias III (zie bl. 8) naar Egypte vluchtte, kreeg zelfs van den koning verlof, om een tempel te bouwen; hij richtte dezen ongeveer in als het Jeruzalemsche heiligdom, maar de Egyptische Joden bleven toch ook hun gaven naar den tempel te Jeruzalem zenden. Zij hadden ook Synagogen; die te Alexandrië was zeer groot en muntte uit door sierlijke bouw-orde. De taal, waarin zij baden, was het Hebreeuwsch; in het dagelijksch leven spraken zij Grieksch. Daarom was het zeer nuttig voor hen, dat de Thora in het Grieksch vertaald werd. Deze vertaling heet Septuaginta en werd volgens sommigen op last van Ptolomeüs II door 72 Joodsche geleerden vervaardigd.

Later werd Egypte een Romeinsche provincie en hiermede kwam er een treurige verandering in den toestand der Joden. De heidenen werden afgunstig op hun rijkdom en er verschenen allerlei geschriften, waarin de Joden en hun godsdienst bespot en belasterd werden. Daarbij kwam nog, dat koning Agrippa I bij een bezoek aan Egypte veel praal ten toon spreidde; hierdoor werd de haat der heidenen nog grooter. Zij vielen op de Joden aan en doodden er velen; ook wilden ze de Joden dwingen, aan het beeld van keizer Caligula goddelijke eer te bewijzen. Deze was namelijk krankzinnig geworden en had bevolen, dat in alle tempels zijn beeltenis geplaatst en aanbeden moest worden. In dien bangen tijd leefde er een godvruchtige en geleerde Jood, Philo genaamd, die zijn broeders in schoone geschriften aanspoorde, de Goddelijke wetten getrouw na te komen. Philo ging ook met een Joodsch gezantschap naar Rome, om bij keizer Caligula bescherming te vragen, maar deze kon hem niet aanhooren, zoodat het er

voor de Egyptische Joden treurig uitzag. Wel kwam er spoedig een andere keizer, die den Joden goed gezind was, doch hun vroegeren welstand bereikten zij niet meer.

Na den ondergang van den Joodschen staat stonden de Egyptische Joden tegen Rome op. Zij waren hiertoe aangespoord door de Zeloten, die in menigte uit Jeruzalem naar Egypte gevlucht waren. De opstand werd echter spoedig door de Romeinen gedempt en de Oniastempel gesloten.

TWEEDE TIJDVAK.

Vaststelling en verzameling der Mondelinge Leer. De Tannaïm en Amoraïm (70—500).

XVI. De eerste Tannaïm (70—138).

R. Jochanan ben Zakkai (70—80). Binnen de muren van Jeruzalem zat de geleerde Rabbi Jochanan ben Zakkai droevig ter aarde, vervuld van sombere gedachten en bange vrees voor de toekomst van zijn geliefd volk Israel. Buiten lag het Romeinsche leger en bedreigde stad en tempel; het kon niet lang duren, of Israels heiligdommen zouden den vijand in handen vallen. En wat zou dan van Israel worden? Zou het, gelijk zoovele natiën der Oudheid, verloren gaan onder andere volkeren? Neen, zoo dacht R. Jochanan, dit kon de bedoeling niet van zijn God, Die zoo dikwijls door Zijn profeten had doen verkondigen, dat de Thora en Israel onvergankelijk zijn. En hij peinsde op middelen, om het Jodendom te bewaren, ook nadat de tempel verwoest zou zijn.

R. Jochanan begaf zich tot den Romeinschen veldheer en verkreeg van dezen verlof om in de stad Jabne, dicht bij Jeruzalem, een leerschool op te richten. Hier vestigden zich R. Jochanan en zijn leerlingen tijdens het beleg der hoofdstad en leefden zij in angstige spanning voort, totdat zij de treurige tijding vernamen, dat Jeruzalem veroverd en de tempel verwoest was. Nu maakte zich bittere droefheid van allen meester en klagend klonken de stemmen der leerlingen: „Wat zal er

nu van Israel, wat van de Thora worden? Zonder tempel, zonder altaar zullen wij ondergaan!" Doch de grijze Meester stond op en sprak: „Vreest niet, dat, nu tempel en altaar vernietigd zijn, ook Israel zal verdwijnen. Israel en de Thora bestaan eeuwig, zooals God ons dit zoo dikwijls verzekerd heeft. Laten we ons slechts ijverig toeleggen op de studie en de vervulling der H. Leer en in plaats van de tempeloffers onze offers brengen voor onze hulpbehoevende medemenschen, dan zal God Zich eenmaal weder over ons ontfermen en Zijn heiligdom herstellen." Zoo bemoedigde R. Jochanan zijn leerlingen en met hen geheel Israel. Hij stichtte in Jabne een Sanhedrin en nam zelf het voorzitterschap waar. Met verdubbelden ijver zetten de geleerden zich nu aan de beoefening der Schriftelijke Thora (מִקְרָא) en der Mondelinge Leer (מִשְׁנָה).

Nu de tempel verwoest was en Israel zich over de geheele wereld ging verspreiden, was het noodig, dat de bepalingen der Mondelinge wet, die de Schriftelijke Wet aanvullen en sinds de Wetgeving op Sinai van geslacht tot geslacht mondeling overgeleverd waren, nauwkeurig vastgesteld werden. Reeds tijdens het bestaan van den tweeden tempel hadden de geleerden zich hiermede beziggehouden; na de verwoesting evenwel bereikte deze studie haar hoogtepunt. Zoo vond Israel in de beoefening der Thora en de waarneming harer geboden het middel, om, in alle landen verspreid, toch één geheel te blijven. De geleerden, die zich aan de bestudeering en vaststelling der Mondelinge Leer wijdten, worden Tannaïm, leeraren, genoemd.

R. Jochanan stond 10 jaar aan het hoofd van het Jabnische Sanhedrin en stierf in den ouderdom van 120 jaar.

R. Gamliël II (80—117). De opvolger van R. Jochanan als hoofd van het Sanhedrin of Patriarch was Gamliël II, een nakomeling van Hillel. In dien tijd hadden de Joden veel

te lijden. Zij moesten den Romeinschen overheerscher zware belastingen opbrengen; van de heidenen ondervonden zij veel schimp en smaad en de Christenen trachtten hen tot het Christendom over te halen. Het was dus wel noodig, dat ieder Israëliet nauwkeurig wist, wat volgens onzen godsdienst geoorloofd of verboden is. Onder de geleerden van die dagen heerschte echter veel verschil van meening; sommigen volgden de school van Hillel, anderen die van Sammai. Er ontstond dus gevaar, dat het Jodendom op godsdienstig gebied in verschillende partijen verdeeld zou worden. R. Gamliël liet daarom in het Sanhedrin voorgoed vaststellen, welke meening in het vervolg voor Israel als wet zou gelden; de meerderheid verklaarde zich voor Hillel. De patriarch eischte nu, dat iedereen zich aan de meerderheid zou onderwerpen en wie zich verzette, werd streng gestraft. Door deze gestrengheid maakte R. Gamliël zich echter zoo gehaat, dat de geleerden hem uit zijn ambt ontzetten en R. Elazar ben Azarja in zijn plaats benoemden. R. Gamliël was echter niet eierzuchtig; hij kwam nu als toehoorder de zittingen van het Sanhedrin bijwonen. Dit trof zijn tegenstanders zoo diep, dat zij hem weder in zijn waardigheid herstelden.

R. Gamliël werkte verder zeer zegenrijk voor het Jodendom. Hij bezocht geregeld de Joodsche gemeenten en hield er voordrachten, om de lieden tot trouw aan den godsdienst aan te sporen. Ook liet hij het Sjemone-Esre gebed, dat in vergetelheid geraakt was, opnieuw ordenen en voegde er een bede bij om hulp tegen hen, die van het geloof afvielen en dan het Jodendom belasterden. Want er waren verscheidene zwakkelingen, die zich door de Christenen lieten verleiden en het Jodendom den rug toekeerden; onder hen was zelfs een geleerde, Elisa ben Abuja. Aan den anderen kant echter gingen vele heidenen tot het Jodendom over. Van hen moet vooral genoemd worden de geleerde Akylas. Deze was eerst

tot het Christendom toegetreden, maar verkreeg later zoo groote liefde voor het Jodendom, dat hij den Joodschen godsdienst aannam. Hij vertaalde de Thora in het Grieksch. Deze Grieksche vertaling werd volgens sommigen later in het Chaldeeusch overgezet en kreeg den naam Targum Onkelos. Ook vele Romeinen omhelsden het Jodendom. Hierover was de keizer, Domitianus, zeer vertoornd en hij besloot het Jodendom geheel uit te roeien. Nu ging R. Gamliël met eenige andere geleerden naar Rome, om het gevaar af te wenden; even na hun aankomst evenwel werd de keizer door een samenzwering gedood. Van R. Gamliël afkomstig is de bepaling, dat de dooden in eenvoudige, witte kleederen begraven moeten worden.

Opstand tegen Rome (117). Niet lang verdroegen de Joden met gelatenheid het Romeinsche juk. Keizer Trajanus wilde Babylonië aan zijn macht onderwerpen, doch stuitte hierbij op tegenstand van de dappere Parthen. Dit was voor de Joden in het Oosten het sein, om op te staan en zich tegen den gehaten dwingeland te keeren. Doch hun pogingen hadden niet het gewenschte gevolg; de opstand werd bedwongen en kostte duizenden Joden het leven. Bij deze gelegenheid werd ook de oude Synagoge te Alexandrië verwoest.

R. Josua (118—131). Na R. Gamliël werd R. Josua voorzitter van het Sanhedrin. Hij was zeer geleerd en ook bedreven in het Grieksch. Door zijn wijsheid behoedde hij eens de Joden tegen groote onheilen. Keizer Hadrianus had het plan opgevat om van Jeruzalem een heidensche stad te maken en op den tempelberg een altaar op te richten. Hierover waren de Joden zeer vertoornd en wilden ze tegen de Romeinen opstaan. R. Josua begreep echter, dat men het tegen Rome toch niet kon volhouden en hij wist dit in een treffende redevoering den Joden zoo goed aan het verstand te brengen, dat zij van den opstand afzagen.

R. Akiba. Na R. Josua werd R. Akiba de leider van het Jodendom. Deze was in zijn jeugd herder en had reeds den mannelijken leeftijd bereikt, toen hij zich op de studie ging toeleggen. Door zijn scherp verstand en grooten ijver werd hij een beroemd geleerde onder Israel. Hij was de eerste der Tannaïm, die een verzameling van wetten der Mondelinge Leer vervaardigde. Men noemt deze verzameling de Mischna van R. Akiba.

XVII. De laatste Joodsche vrijheidsoorlog. (131—135).

De wijze R. Josua had, zooals wij gezien hebben, gemeend, dat de Joden in hun lot moesten berusten en Romes juk met lijdzaamheid dragen; een geheel ander gevoelen was R. Akiba toegedaan. R. Akiba droomde van een onafhankelijken Joodschen staat; met de wapenen in de vuist, evenals eenmaal de groote Makkabeënhelden, moest het Joodsche volk zijn verdrukken te ontmoeten en de vrijheid herwinnen. Hij reisde overal heen, waar Joden woonden, om hen tot den strijd tegen de gehate Romeinen aan te sporen. Door zijn vurige taal gelukte het hem, zijn geloofsbroeders te bezielen; overal bereidde men zich voor tot den oorlog, vrijwilligers boden zich in menigte aan en oefenden zich ijverig in de krijgskunst. Er ontbrak nog slechts een geschikt aanvoerder. Weldra stond echter een man op, die, naar men meende, in staat zou zijn, de Romeinen te verdrijven en een nieuwen Joodschen staat te stichten. Hij heette Bar Koziba en had een vorstelijk voorkomen. In vroegere oorlogen had hij de steenen, die de Romeinen naar hem wierpen, met de knieën opgevangen en naar het vijandelijk leger teruggeslingerd. R. Abika geraakte bij het zien van deze dappere figuur in geestdrift en riep uit: „Dit is de koning, de door God gezonden Verlosser”.

Hij gaf hem den naam Bar Kochba of zoon der sterren.

In het eerst ging alles naar wensch. Bar Kochba verzamelde een machtig leger en verjoeg de Romeinsche bezetting uit tal van steden. De Romeinsche stadhouder moest vluchten en Bar Kochba liet munten slaan tot teeken van Judea's onafhankelijkheid. Het aantal zijner aanhangers vermeerderde met den dag, zoodat de Romeinsche keizer eindelijk besloot, den opstand met kracht te bedwingen. Hij zond zijn bekwamen veldheer Julius Severus naar Judea, om Bar Kochba's macht te vernietigen. De Romein durfde den Joodschen veldheer niet in het open veld slag leveren, door verraderlijke overvallen wist hij echter het Joodsche leger te verzwakken; ook heroverde hij langzamerhand alle steden, zoodat ten slotte nog slechts de vesting Betar in handen van Bar Kochba was. Hier verzamelde deze nu al zijn manschappen, bereid, zich tot het uiterste te verdedigen. De Romein sloot de stad nauw in en sneed den toevoer van levensmiddelen af. Ruim een jaar duurde het beleg; eindelijk, door verraad, viel de stad den vijand in handen. Op den 9^{den} Ab, den dag, die reeds tweemaal getuige was geweest van Israels val, drongen de woeste Romeinen de vesting binnen en namen vreeselijk wraak. Duizenden Joden werden gedood en duizenden als slaven verkocht. Zoo droevig eindigde de schoone droom van R. Akiba en Bar Kochba.

Nu wilde de keizer den Joodschen godsdienst geheel uitroeien, daar deze volgens zijn meening den opstand veroorzaakt had. Op den tempelberg werden afgodsbeelden geplaatst; Jeruzalem werd met heidenen bevolkt en geen Jood mocht de stad naderen. Wie de goddelijke geboden nakwam, werd op verschrikkelijke wijze gestraft. Ook thans gaven de wetgeleerden in Israel blijken van hun moed en trouw aan het geloof. Tien hunner, onder wie ook R. Akiba, stierven liever onder vreeselijke folteringen den marteldood, dan

dat zij in eenig opzicht van den godsdienst afweken. In de gebeden van den Verzoendag worden deze tien martelaren (עֲשָׂרָה הַרוּגִי מַלְכוּת) nog jaarlijks herdacht.

XVIII. De latere Tannaim. (138—210).

R. Meïr en zijn tijdgenooten (138—194). Na den dood van keizer Hadrianus werd den Joden weder vrijheid van godsdienst toegestaan. Hierop herstelden zij dadelijk het Sanhedrin en kozen tot patriarch R. Simon, den zoon van R. Gamliël II. Om hem schaarden zich tal van geleerden, meerendeels uit de school van R. Akiba. De voornaamste onder hen was R. Meïr. Deze hield er van, moeilijke vraagstukken door vertellingen en fabelen voor zijn leerlingen op te helderen, zoodat zij gaarne naar hem luisterden. Hij verkeerde ook veel met heidensche geleerden en wist hun eerbied voor het Jodendom in te boezemen. De Mischnaverzameling van R. Akiba werd door hem verder bearbeid en aangevuld. Niettegenstaande zijn groote geleerdheid beoefende R. Meïr, gelijk in dien tijd gebruikelijk was, een handwerk. Hij verdiende zijn brood met schoonschrijven en het vervaardigen van inkt. Zijn vriend R. Juda bar Ilaï was kuiper van beroep, terwijl R. Jose bar Chalafta, de schrijver van het geschiedkundig werk Seder Olam het leerlooiersbedrijf uitoefende.

In dien tijd leefde ook de geleerde R. Simon ben Jochai. Deze veroorloofde zich eens een beleedigende uitdrukking tegenover Rome, wat den Romeinschen stadhouder verraden werd. Nu zag R. Simon zich genoodzaakt, te vluchten. Dertien jaar leefde hij in eenzaamheid en onderhield zich met brood en vruchten. Daarna keerde hij naar zijn vrienden terug

en stichtte een leerschool. Hij werd door geheel Israel met groote onderscheiding behandeld. Zijn dood werd algemeen betreurd en zijn graf wordt nog heden met eerbied bezocht.

R. Juda I (164—210). De patriarch R. Simon ben Gamliël werd opgevolgd door zijn zoon R. Juda I. Deze neemt in alle opzichten de eerste plaats onder de Tannaïm in. Hij had in zijn jeugd het onderricht van vijf wetgeleerden genoten en hierdoor een buitengewone mate van kennis verworven. Bovendien was hij zoo edel van karakter, dat men hem „onzen heiligen Meester” (רַבֵּנוּ הַקָּדוֹשׁ) noemde. Ook bij de Romeinen stond hij hoog in aanzien en met den keizer verkeerde hij op vriendschappelijken voet. Geen wonder dat geheel Israel met eerbied tegen dezen patriarch opzag.

R. Juda I voltooide het werk, dat R. Akiba aangevangen en R. Meïr voortgezet had; hij vervaardigde een volledige verzameling van wetsbepalingen der Mondelinge leer en noemde dit werk Mischna. Iedereen bewonderde ten zeerste de nauwkeurige wijze van uitdrukking en de juiste indeeling dezer Mischnaverzameling, zoodat zij door geheel Israel aangenomen en ijverig bestudeerd werd.

De Mischna bevat zes hoofddeelen (שֵׁשֶׁת סְדָרִים). Het eerste deel, זְרָעִים, behandelt de landbouwwetten; het tweede, מוֹעֵד, de voorschriften omtrent de bijzondere dagen; het derde deel, נָשִׁים, bevat de huwelijkswetten; het vierde, נִיזְקִין genaamd, omvat het burgerlijk recht; het vijfde, קְדָשִׁים, behelst de tempelen offerwetten en eindelijk het zesde deel, מַהֲרֹת, bevat de bepalingen van reinheid en onreinheid. Ieder hoofddeel bestaat uit een aantal tractaten, מִסְכּוֹת; zoo vindt men in זְרָעִים o.a. מִסְכּוֹת פָּאָה, over de hoeken der landerijen [welker opbrengst, voor de armen is]; in מוֹעֵד o.a. מִסְכּוֹת שַׁבָּת, over

den Sabbath; in נְשִׁים ס' b.v. כְּתוּבֹת מַס', over trouwacten; in גִּזְקִין ס' o.a. מִכּוֹת מַס', over strafrecht; in קִרְיָשִׁים ס' b.v. מִדּוֹת מַס', over de inrichting van den tempel; in טְהָרֹת ס' o.a. פָּרָה מַס' over de roode koe. Ieder tractaat is verdeeld in פְּרָקִים, hoofdstukken en ieder hoofdstuk in מִשְׁנֵיּוֹת, artikelen.

Door R. Juda's Mischna werd de studie der Mondelinge Leer veel vergemakkelijkt. Zij werd overal verbreid en is een blijvend getuigenis van het werk, door de Tannaïm in Palestina verricht.

R. Juda genoot zijn leven lang de liefde en waardeering van geheel Israel. Men noemde hem eenvoudig Rabbi, „den” Leeraar en zeide van hem: „Sinds Mozes werden geleerdheid en aanzien niet in één persoon vereenigd gevonden als in R. Juda I.”

XIX. De Amoraïm in Palestina. (210—425).

De Jeruzalemsche Talmud. R. Juda wekte door zijn Mischna-verzameling het Jodendom tot nieuwleven en nieuw onderzoek op. Want in zijn Mischna deelde hij wel de wetten en de verschillende meeningen der geleerden mede, doch niet de gronden voor die wetten en meeningen. Ook konden zich in het godsdienstleven gevallen voordoen, waarover de Mischna niet gesproken had. Het was dus de taak der komende geslachten, de Mischna nauwkeurig te bespreken, te verklaren en haar wetten aan te vullen. Dit geschiedde dan ook gedurende de drie volgende eeuwen in de leerscholen van Palestina en Babylonië, de landen, waar destijds de meeste Joden woonden. De geleerden, die zich met de uiteenzetting der Mischna bezighielden, worden Amoraïm, verklaarders, genoemd en de werken, waarin hun besprekingen zijn opgeteekend, heeten Jeruzalemsche Talmud en Babylonische Talmud.

Onder de Amoraïm in Palestina neemt R. Jochanan bar Napcha de eerste plaats in. Hij was een leerling van R. Juda I en had een groote mate van Joodsche en algemeene kennis verworven. Zijn leerschool in Tiberias werd door een menigte toehoorders bezocht. Zijn opvolgers hadden zooveel eerbied voor zijn geleerdheid, dat zij bijna nooit van zijn meening afweken. Vandaar dat een groot deel van de redeneeringen en beslissingen in den Jeruzalemschen Talmud met de denkbeelden van R. Jochanan overeenkomt. Ook R. Simon ben Lakis, de zwager en studievriend van R. Jochanan, muntte door groote geleerdheid uit. R. Abuhu, een leerling van R. Jochanan, was, evenals zijn meester, een voorstander van algemeene ontwikkeling. Hij beoefende vlijtig het Grieksch en liet ook zijn dochter in die taal onderwijzen.

Langzamerhand verminderde de beteekenis van het Judeïsche Jodendom. De patriarchen onderscheidden zich niet meer door deugd en geleerdheid; sommige waren hebzuchtig en verkochten ambten voor geld. Wegens de armoede der bevolking vervielen de leerscholen en moesten naar andere landen Zionsboden gezonden worden, om geldelijken steun te vragen. De patriarch Hillel II voorzag het einde van Judea's luister en den ondergang van het Sanhedrin. Hij vervaardigde nu een doorloopenden Joodschen kalender, opdat ieder voortaan zelf kon weten, wanneer het Nieuwemaansfeest inviel en niet meer, zooals het totnogtoe gebruikelijk was, op de vaststelling door het Sanhedrin behoefde te wachten. De laatste patriarch was Gamliël VI; na zijn dood werd geen patriarch meer benoemd (425).

Staatkundige toestand. Het verval van het Judeïsche Jodendom werd veroorzaakt door de drukkende overheersching der Romeinen. Dezen legden den Joden zware belastingen op, verboden hun, slaven te houden en stelden een zware straf op overgang tot het Jodendom. Nadat deze toestand langen tijd geduurd had, poogden de Joden eindelijk, het Romeinsche juk af te schudden en begonnen een opstand, doch het gevolg was slechts, dat

duizenden hunner gedood en vele steden verwoest werden (352).

Onder keizer Julianus werd hun toestand gunstiger. Deze was den Joden zeer genegen en gaf hun zelfs verlof, den tempel te herbouwen. Julianus regeerde evenwel slecht kort en na zijn dood werd de Christelijke kerk oppermachtig. Dit had voor de Joden zeer treurige gevolgen, want de meeste Katholieke geestelijken van dien tijd droegen het Jodendom een fellen haat toe en spoorden hun aanhangers aan, de Synagogen te verwoesten en de Joden te verjagen. Geen wonder, dat onder deze omstandigheden in het oude Joodsche land van een opgewekt leven geen sprake kon zijn.

XX. De Joden in het Babylonische rijk. (200—500).

Staatkundige toestand. Terwijl de Joden in Palestina door de Romeinsche overheersching veel te lijden hadden, genoten hun broeders in Babylonië rust en vrijheid. In de steden Sura en Pumbaditha vooral woonden veel Joden; zij leefden van landbouw en nijverheid en stonden bij de overige bewoners in hooge achting. Zij hadden een eigen staatkundig opperhoofd, dat den titel van Exilarch of **רִישׁ גְּלוּתָא** droeg. De exilarchen waren afstammelingen van koning David, leefden als vorsten en hadden een aanzienlijke hofhouding. Tot hun taak behoorde het, de belasting, die de Joden moesten opbrengen, voor den koning te innen en rechters aan te stellen. Zij werden door de Joden hoog geëerd en ook door de Babylonische regeering met onderscheiding behandeld.

De Babylonische Amoraïm. De gunstige toestand der Babylonische Joden was oorzaak, dat zij zich met ijver op de Joodsche wetenschap konden toeleggen. Gedurende het tijdperk der Tan-naïm trokken jaarlijks vele Babylonische jongelingen naar de

Judeïsche leerscholen, om zich daar aan de studie van Thora en Mischna te wijden. Vooral geschiedde dit tijdens het roemrijke patriarchaat van R. Juda I, uit wiens school tal van geleerde mannen voortgekomen zijn. Onder hen moeten in de eerste plaats genoemd worden twee Babyloniërs, Rab en Samuel, die eenige jaren het onderricht van R. Juda I volgden. Na volbrachte studie keerden zij naar Babylonië terug; Rab stichtte een leerschool te Sura en Samuel vestigde zich te Nahardea (± 220). Hun onderwijs bestond voornamelijk in de uiteenzetting der Mischna, zoodat Rab en Samuel als de eerste Babylonische Amoraïm kunnen worden aangemerkt. Hun leerscholen werden spoedig druk bezocht; het aantal leerlingen beliep vaak meer dan duizend. Rab hield ook in Adar en Eloel godsdienstvoordrachten voor een groote menigte toehoorders; daarom werden deze maanden vergaderingsmaanden of **יְרֵחֵי בִלְהָ** genoemd. Zijn vriend Samuel was

behalve in de Joodsche wetenschap bedreven in natuur- en sterrenkunde. Van groot belang is de stelling, door hem verkondigd, dat de Joden in de landen hunner ballingschap onbepaalde gehoorzaamheid aan de staatswetten verschuldigd zijn. Dit beginsel werd door het gansche Jodendom als wet aangenomen.

Na den dood van Rab en Samuel gingen hun leerlingen op den ingeslagen weg voort. Op verscheidene plaatsen verrezen leerscholen, waar talloos velen kwamen, om van de wijze meesters onderricht te ontvangen. Tot de latere Babylonische Amoraïm behooren Rabba, Abaji en Raba (± 300). Door hun groote geleerdheid hadden deze mannen veel invloed op hun geloofsbroeders en wisten zij bij het volk liefde tot Thorastudie op te wekken. Het gebeurde vaak, dat de godsdienstvoordrachten door 12000 toehoorders werden bijgewoond; iedereen, onverschillig welk beroep hij uitoefende, verscheen op den bepaalden tijd in de leerschool, om zijn Joodsche kennis te vermeerderen. Zoo vormt het Babylonische Jodendom van dien tijd een schoone bladzijde in de Joodsche geschiedenis.

De Babylonische Talmud. In een vorige les hebben wij gezien, dat aan het einde van het Tannaïmtijdvak R. Juda I de wetten der Mondelinge Leer, die zijn voorgangers medegedeeld hadden, in nauwkeurige orde samenvoegde. Zoo ondernam ook aan het einde van het tijdperk der Amoraïm een groot geleerde het moeilijke werk, om alle besprekingen, die tot dusverre in de Babylonische leerscholen gehouden waren, bijeen te verzamelen en aan het nageslacht over te leveren. De man, die deze gewichtige taak op zich nam, was R. Aschi, hoofd der leerschool te Sura ($\pm$ 400). Zestig jaar lang hield R. Aschi zich met dit werk bezig en nog had hij het bij zijn dood niet voleindigd.

Na R. Aschi's dood brak voor de Joden een ongelukkige tijd aan. Totnogtoe hadden zij in Babylonië vrij rustig kunnen leven, maar nu kwam er een treurige verandering in hun toestand. Dweepzieke heidensche vorsten beletten den Joden, hun godsdienst waar te nemen; de Sabbatviering werd verboden, leerscholen werden verwoest en wetgeleerden gedood, kinderen met geweld van hun ouders weggenomen, om ze in het heidendom op te voeden.

Geen wonder, dat onder deze omstandigheden de Joden zich niet met de studie der Thora konden bezighouden. Nadat echter een betere tijd voor hen aangebroken was, begonnen zij zich weder met ijver op de Joodsche wetenschap toe te leggen. De geleerden van die dagen, onder wie Rabina de voornaamste was, gelden als de laatste Amoraïm ($\pm$ 480); zij voltooiden het werk, waaraan R. Aschi het grootste deel van zijn leven besteed had, namelijk de verzameling van al wat gedurende drie eeuwen tot uiteenzetting der Mischna in de Babylonische leerscholen geleerd was. Dit reusachtige werk heet de Babylonische Talmud. (תַּלְמוּד בַּבְּלִי of גְּמָרָא).

De Talmud bevat naast de uiteenzetting der Mondelinge

Leer een rijken schat van schoone lessen en wijze vermaningen. Wie de voorschriften des Talmuds getrouw opvolgt, leidt in alle opzichten een deugdzaam en godvruchtig leven. De Talmud eischt van de zonen en dochteren Israëls liefde en gehoorzaamheid jegens God; tegenover den medemensch, Israeliet zoowel als niet-Israeliet, spoort de Talmud aan tot eerlijkheid, hulpvaardigheid en menschlievendheid. Ook vindt men in den Talmud een menigte belangrijke opmerkingen omtrent natuur-, geneeskunde en andere wetenschappen, die getuigenis afleggen van de groote geleerdheid der Amoraïm op elk gebied.

De studie van den Talmud veredelt het gemoed, scherpt het verstand en sterkt het karakter.

De afsluiting van den Talmud had plaats omstreeks 500.

DERDE TIJDVAK.

Het Jodendom in Azië en Europa gedurende de eerste helft der middeleeuwen. (500—1040).

XXI. De Saboreërs (500—640).

Kort na de samenstelling van den Talmud begon het er voor de Joden in Babylonië weder treurig uit te zien. Een heiden, Mazdak geheeten, verzamelde een grooten aanhang woeste lieden uit de mindere volksklasse, waarmede hij de Joden aanviel, hun bezittingen vernielde en vrouwen en kinderen mishandelde. Daar de regeering des lands niet bij machte was, tegen deze bende met kracht op te treden, moesten de Joden zichzelf helpen. De exilarch, Mar Zutra, bracht een Joodsch leger bijeen, stichtte in Babylonië een onafhankelijken Joodschen Staat en wist zich zeven jaar met goed gevolg tegen zijn aanvallers te verdedigen. Eindelijk viel de dappere exilarch door verraad den vijand in handen, door wien hij ter dood werd gebracht (580).

Later werd het lot der Joden wel eenigszins gunstiger, maar een duurzame verbetering kwam pas in hun toestand, toen in 640 de Arabieren zich meester maakten van Babylonië, het heidendom uitroelden en den Mohammedaanschen godsdienst invoerden.

De geleerden van dien tijd worden Saboreërs genoemd. Zij vervaardigden geen nieuwe werken, maar bestudeerden ijverig den Talmud. Daar dit reuzenwerk tot dusver nog niet

opgeschreven was en dus niet algemeen beoefend kon worden, maakten de Saboreërs een begin met de schriftelijke verzameling van den Talmud, zooals die door R. Aschi en Rabina mondeling geleeraard was. Hierdoor hebben zij zich voor het Jodendom zeer verdienstelijk gemaakt. De schriftelijke verzameling van den Talmud was omstreeks 600 voltooid.

XXII. De Joden in het Arabische rijk (500—658).

Arabië. Reeds tijdens het bestaan van den eersten tempel vestigden zich enkele Joodsche familiën in Arabië. De vele rampen, die later de Babyloniërs, Syriërs en Romeinen over Israel brachten, waren oorzaak, dat een aantal Joden naar Arabië uitweken, zoodat dit land langzamerhand een groote Joodsche bevolking kreeg. De Arabieren, die van Abrahams zoon Ismael afstammen, beschouwden hen als bondgenooten en behandelden hen als vrienden. Zoo leefden de Arabische Joden zeer gelukkig te midden der overige bewoners. Zij hadden een eigen opperhoofd, beoefenden den landbouw en waren, evenals de Arabieren, dapper in den krijg. Aan den godsdienst der vaderen bleven zij innig gehecht; zij richtten een leerschool op in de stad Jathreb, waar zij vlijtig Bijbel en Talmud bestudeerden. Dat de Arabieren veel eerbied voor hen koesterden, blijkt uit het feit, dat een geheele Arabische volksstam tot het Jodendom overging (500).

Aan de vriendschappelijke verhouding tusschen de Joden en Arabieren kwam een einde, toen een Arabier, Mohammed, een nieuwen godsdienst, den Islam, stichtte. Mohammed noemde zich Profeet; zijn leer werd opgeteekend in een werk, dat den naam Koran draagt. Veel in zijn nieuwe Leer had hij aan het Jodendom ontleend; zoo is het eerste geloofsartikel: „Er is slechts één God”. Nu verlangde hij

echter, dat de Joden hun eigen, van God gegeven Thora zouden verlaten en zijn godsdienst aannemen. Dit weigerden de Joden natuurlijk. Hierop begon Mohammed, die onder de Arabieren veel aanhangers verkregen had, een bloedigen oorlog tegen hen. Ofschoon de Joden zich dapper verdedigden, konden zij het tegen de overmacht niet uithouden. Het eind was, dat zij uit Arabië verbannen werden.

Na Mohammeds dood veroverden de Arabieren langzamerhand geheel Azië en dit had voor de Joden goede gevolgen. Mohammed zelf was wel wreed tegen hen opgetreden, maar zijn opvolgers, die Khalifen genoemd werden, behandelden hun Joodsche onderdanen zeer goed, zoodat in de landen onder Mohammedaansch bestuur het Jodendom tot grooten bloei kwam.

Palestina. Terwijl de Joden in Arabië een gelukkig leven leidden, kwam in het treurig lot van hun broeders in Palestina niet de minste verbetering. De Romeinsche keizers maakten hun door allerlei wreede besluiten het leven ondraaglijk. Hun eenigen troost vonden zij in de beoefening der Heilige Leer. De geleerden van dien tijd vervaardigden schoone uitleggingen op de Thora, waarin zij de Joden o.a. aanspoorden, ook in hun lijden deugdzaam te zijn en op God te blijven vertrouwen. Zulke dichtelijke uitleggingen noemt men *Agada* of *Midrasj*. Iederen Sabbath werd na de Thoravorlezing door den leeraar zulk een Midrasjvoordracht gehouden, waarnaar de verzamelde menigte gretig luisterde. Maar ook dit genot gunden hun onderdrukkers hun niet. Keizer Justinianus verbood de Midrasjvoordrachten en beval, dat in plaats hiervan uit een Christelijke Bijbelvertaling moest worden voorgelezen.

Onder de opvolgers van Justinianus werd de toestand nog ongelukkiger; in 628 had in Palestina een bloedige Jodenvervolgung plaats, waarbij vele duizenden omkwamen. Geen wonder, dat de Joden vurig hoopten, van de Romeinsche overheersching bevrijd te worden. Deze wensch werd spoediger vervuld, dan ze

hadden durven hopen. De Arabieren maakten zich gereed, geheel Azië te onderwerpen. In 636 verscheen een Arabisch leger in Palestina en, door de Joden geholpen, had het weldra de Romeinen verdreven en het land in bezit genomen. Zoo eindigde de eeuwenlange Romeinsche onderdrukking en braken ook voor de Joden in Palestina onder Mohammedaansch bestuur betere tijden aan.

Babylonië. Reeds vroeger hebben wij opgemerkt, dat de Joden in Babylonië na de verzameling van den Talmud een treurigen tijd doorleefden. Nadat Babylonië echter in 640 in de macht van der Arabieren gekomen was, kon het Jodendom zich weder vrij ontwikkelen. De exilarch Bostanai werd door den Khalif tot staatkundig opperhoofd der Babylonische Joden benoemd en verkreeg een jaarlijksche toelage van het rijk (642). Eenige jaren later ondersteunden de Joden den Khalif Ali in den oorlog. Hierover was deze zoo voldaan, dat hij Mar Izak, hoofd der leerschool te Sura, den titel van Gaon (גאון) of Zijne Hoogheid verleende. Naast hun staatkundig opperhoofd hadden de Joden nu dus ook een geestelijk leider, den Gaon van Sura. Als derde in rang volgde het hoofd van de leerschool te Pumbaditha. Ook in de kleinere steden van Babylonië vormden zich Joodsche gemeenten. Hier waren de godsdienstige belangen toevertrouwd aan een geleerde, die den titel van Dajan, rechter, droeg; het geldelijk beheer werd waargenomen door een kerkeraad van zeven leden, de voornaamste hunner werd Parnas of verzorger genoemd.

XXIII. De eerste Geonim (700—930).

Bloei der Talmudstudie. Het Babylonische Jodendom met zijn uitmuntende leerscholen en voortreffelijke leeraren werd door alle Joden van dien tijd hoog vereerd. Uit alle landen

wendden zich de Joodsche gemeenten schriftelijk met godsdienst-vragen tot de Babylonische geleerden. Ter leering van het nageslacht stelden vele geleerden, ook in latere tijden, de ontvangen vragen en de antwoorden, die zij hierop inzonden, te boek (שאלות ותשובות). Deze verzameling van antwoorden of responsen bewijzen den rabbijnen bij het geven van wets-beslissingen nog heden goede diensten. Sommige geleerden vervaardigden geheele wetboeken, waarin zij zoo kort mogelijk de wetten des Jodendom beschreven. Zoo vervaardigde R. Simon uit Kahira een dergelijk boek, גדולות גלות, genaamd. Ook de schoone verklaringen en wijze lessen, die de leeraren in hun volksvoordrachten verkondigden, werden in die dagen opgeschreven. Een zoodanig werk is פרקי רבבי אליעזר.

De Massoreten. Naast den Talmud en de Joodsche wets-kennis werden in dien tijd de Hebreeuwsche taalkunde en de Bijbel ernstig beoefend. De Hebreeuwsche woorden werden toen zonder klankteekens geschreven, zooals nu nog in de Thorarollen; men sprak ze uit, zooals men het van zijn leermeester gehoord had. Er bestond dus ook hier gevaar, dat in den loop des tijds de juiste lezing verloren zou gaan. De geleerden van Babylonië en Palestina vervaardigden nu stelsels van lees- en klankteekens, opdat ieder in het vervolg de woorden gemakkelijk zou kunnen lezen; ook zetten zij bij ieder woord van den Bijbel een scheidend of verbindend zinteken; hierdoor kon men zien, welke woorden bij elkaar hoorden en waar de zin uit was. Deze teekens dienden tevens als zangteekens (נגינות). De geleerden, die zich met deze studie bezighielden, worden Massoreten genoemd en hun wetenschap Massora d.w.z. overlevering. Het klankstelsel, dat de wijzen van Tiberias in Palestina vervaardigd hebben, is door ons aangenomen.

De Synagogale Eeredienst. Tijdens het bestaan van den tweeden tempel en later gedurende het tijdvak der Tannaïm en Amoraïm werden overal Synagogen opgericht, waar de geheele gemeente samenkwam, om God te dienen. De dienst bestond uit eenvoudige, schoone gebeden, afgewisseld door de voorlezing van een stuk uit de Thora. Bovendien werd door den predikant een voordracht uit Talmud of Midrasj gehouden. In het eerst kon ieder deugdzaam Israeliet als voorlezer bij het gebed dienst doen. Later, toen de kennis der Hebreeuwsche taal niet meer zoo algemeen was onder het volk, stelde men een bekwaam man als vast voorlezer of Chazan aan. Verscheidene gebeden werden door den voorlezer op een daartoe bestemde zangwijze voorgedragen.

Er werden nu door sommige geleerden volledige gebedenboeken samengesteld, waarin zij de gebeden in hun juiste bewoordingen en in geregelde volgorde opschreven. Het gebedenboek, door den Gaon R. Amram op verzoek der Joden in Spanje vervaardigd (סְדוּר רַב עֲמָרָם), wordt in hoofdzak nog heden gevolgd.

De dienst op de feest- en bijzondere Sabbatdagen werd uitgebreid met feestgedichten en gezangen (פְּיוּטִים). Als vervaardiger van Synagogale gedichten heeft zich vooral bekend gemaakt R. Eliëzer Hakkalir. Vele van diens gedichten zijn in het gebedenboek voor de feestdagen (Machzor) opgenomen.

Ook voor den huiselijken eeredienst werd gezorgd. Reeds in de dagen der Tannaïm bestonden lofzeggingen, die men bij genot van spijs en drank en andere gelegenheden uitsprak. Omstreeks den tijd der Geonim vervaardigde men daarnaast lofzeggingen en gebeden voor de blijde en droevige gebeurtenissen in de familie. Ook de orde der Hagada voor de Pesach-avonden werd toen in den tegenwoordigen vorm vastgesteld.

Het Joodsche rijk der Chazaren (731). In die dagen woonde er in Zuid-Rusland een heidensche volksstam, de Chazaren geheeten. Daar de koning van dit volk niet langer heiden wilde blijven, ontbood hij een Christen, een Mohammedaanschen en een Joodschen geleerde aan zijn hof, opdat ieder zijn godsdienst voor hem zou uitleggen. Nadat ieder dezer geleerden zijn godsdienst had uiteengezet, zeide de koning, dat hij den Joodschen godsdienst het schoonst vond en ging hij met een aantal zijner onderdanen tot het Jodendom over. De Joodsche staat der Chazaren bestond ongeveer drie eeuwen; toen werd het land door de Russen veroverd en onderworpen.

XXIV. Het Karaïsme (760).

In den tijd, dat de studie van den Talmud haar hoogtepunt bereikt had en de Talmudleeraren als vorsten geëerd werden, vormde zich onder de Joden een partij, die den Talmud in zijn grondbeginselen aantastte en de geleerden met smaad bejegende. Zooals in vroegere tijden de Tsaduceërs de Mondelinge Leer niet volgden, zoo waren er ook nu verscheidene Joden, die de Mondelinge Leer, gelijk deze in den Talmud opgeschreven was, verwierpen en alleen waarde hechtten aan de Schriftelijke Wet. Tot dezen behoorde een neef van den exilarch Salomo, Anan genaamd. Dit gaf aanleiding tot een heftigen strijd, die in het Jodendom ontbrandde. De exilarch Salomo stierf kinderloos en moest dus door zijn oudsten neef, Anan, worden opgevolgd. Het spreekt echter van zelf, dat men een man als Anan, die den Talmud minachtte, niet geschikt vond, om aan het hoofd van het Jodendom te staan. De hoofden der leerscholen kozen dus niet Anan, maar diens jongeren broeder tot exilarch. Hierover was Anan zeer vertoord en uit wraak vereenigde hij nu al zijn geestverwanten tot

een partij. Zij noemden zich Keraïm of Karaïeten (d. w. z. aanhangers der Mikra of Schriftelijke Leer), verwierpen openlijk de verklaringen der Mondelinge Weten erkenden slechts de Schriftelijke Leer als waarheid. Toch bleven zij eenige Talmudische wetten nakomen; zij handelden dus in strijd met hun eigen meening.

In den beginne groeide de Karaïetische partij sterk aan; ook schreven zij veel werken tegen de godsdienstige Joden, die zij smalend Rabbanieten noemden. Deze wisten evenwel zoo goed het verkeerde der Karaïetische leeringen aan te toonen, dat de partij gaandeweg kleiner werd. Ook ontstond bij de Karaïeten zelf verdeeldheid, zoodat er onder hen verschillende secten kwamen.

Tegenwoordig zijn er nog ongeveer 5000 Karaïeten, die in de Krim en in het Oosten wonen.

XXV. Saädja (892—942).

Het Babylonische Jodendom, dat jaren lang de trots was geweest van het gansche Joodsche volk, verkeerde in het begin dertiende eeuw in een treurigen toestand. De Karaïeten traden in talrijke geschriften tegen de trouwe navolgers van den Talmud op en verkregen hoe langer hoe meer aanhangers en buiten hen waren er nog velen, die verkeerde leeringen onder het volk verkondigden. Zoo waren er bijgeloovige lieden, die meenden, dat God, evenals de mensch, een lichaam heeft; zij vonden allerlei vreemde namen van God uit en zeiden, dat ieder, die deze namen kende, wonderen kon doen en de toekomst voorspellen. Naast deze bijgeloovigen waren er ook goddelooze mannen, die de woorden der Thora minachtten en bespotten. En wat het treurigst was, in geheel Babylonië was niemand in staat, het Jodendom uit zijn vervallen toestand op te heffen. De oude leerschool te Sura kwijnde en telde bijna geen leerlingen meer, terwijl de hoofden te Pumbaditha en de exilarchen meer letten

op hun eigen belangen dan op die van den godsdienst.

De man, wien het mocht gelukken, het Babylonische Jodendom tot nieuwen bloei te brengen, was Saädja ben Jozef, geboortig uit Opper-Egypte. Reeds op drie en twintigjarigen leeftijd was hij zoo geleerd, dat hij in een geschrift de dwalingen der Karaïeten duidelijk aanwees. In dit geschrift toonde hij aan, dat de geboden der Thora niet zonder de verklaringen der Mondelinge Leer begrepen en nagekomen kunnen worden. Vervolgens vertaalde hij den Bijbel in het Arabisch en voegde bij de vertaling een korte verklaring. Zoo konden de talrijke Joden in de Oostersche landen, die het Hebreeuwsch niet goed meer verstonden, de heilige geschriften weer begrijpen. Door deze werken verwierf Saädja zich grooten roem en werd zijn naam ook in Babylonië bekend.

Toen de exilarch David ben Zakkai dan ook naar een man omzag, geschikt, om de school van Sura tot nieuw leven te brengen, viel zijn keus op Saädja. Deze nam de benoeming aan en op zes en dertigjarigen leeftijd deed hij zijn intrede als Gaon aan de aloude hoogeschool te Sura. Alras bleek, dat men geen betere keuze had kunnen doen. De nieuwe Gaon muntte uit door groote geleerdheid op allerlei gebied, was bovendien edel van karakter en vriendelijk in den omgang, zoodat Sura's leerschool weldra haar vroegeren luister herwon en zich in een druk bezoek mocht verheugen.

Toch bleven ook Saädja de teleurstellingen des levens niet bespaard. In een rechtszaak wilde de exilarch hem dwingen, een onrechtvaardig vonnis te vellen. Maar zijn eerlijk karakter verzette zich tegen zulk een lage handelwijze. Hierover was de exilarch zoo vertoornd, dat hij Saädja uit zijn ambt ontsloeg. Op zijn beurt deed Saädja nu den exilarch in den ban. Deze riep echter de hulp in van den Khalif en bood hem een groote som gelds aan, om Saädja te straffen. De Khalif stemde toe; Saädja werd uit zijn ambt ontzet en

ging naar Bagdad. Zijn ballingschap verhinderde hem evenwel niet, tot heil van het Jodendom werkzaam te zijn. Hij vervaardigde verscheidene werken, waarvan het voornaamste den naam draagt **אמונות ודעות** (Geloof en Wetenschap). In dit diepzinnig boek verklaarde hij de zuivere leeringen des Jodendoms en toonde hij aan, hoezeer de Karaïeten, ongeloovigen en bijgeloovigen dwaalden.

Nadat Saädja eenige jaren in ballingschap had doorgebracht, kwam er een verzoening tusschen hem en den exilarch tot stand en werd de edele geleerde in zijn ambt hersteld. Nog vijf jaar was Saädja als Gaon werkzaam; toen overleed hij, diep betreurd door allen, die het met het Jodendom wel meenden.

Na Saädja's dood was het ook met den bloei der school te Sura gedaan. Zij bestond nog ongeveer honderd jaar, doch de tijd der groote Geonim was voorbij. De laatste Gaon te Sura was R. Samuel ben Chofni, die in 1034 stierf; na zijn dood werd de oude hoogeschool gesloten.

XXVI. De laatste Geonim.

R. Scherira (930—997). Terwijl de school te Sura na Saädja niet veel meer te beteekenen had, beleefde die te Pumbaditha onder den Gaon R. Scherira nog een tijd van grooten bloei. R. Scherira was een groot Talmudgeleerde en ook bedreven in andere wetenschappen. Hij vervaardigde op verzoek van de Joden in N. Afrika een geschiedkundig werk, waarin hij een opsomming gaf van de namen en levensjaren der Amoraïm, Saboreërs en Geonim. Door dit werk is veel van de geschiedenis des Jodendoms, dat anders verloren zou zijn gegaan, voor ons bewaard gebleven.

R. Hai (970—1038). R. Scherira werd als Gaon opgevolgd

door zijn zoon R. Hai. Evenals zijn vader, was R. Hai een geleerd Talmudist, terwijl hij ook de dichtkunst beoefende. Hij trad op tegen het bijgeloof, dat in zijn tijd sterk heerschte en verdedigde het zuivere Jodendom met goed gevolg tegen de niet-Israelietische geestelijken. Wegens zijn groote kennis en edel karakter genoot hij de algemeene achting. Men gaf hem den eere naam: „Vader Israels”.

Reeds bij het leven van deze beide groote mannen hadden de Joden veel te lijden van de Arabieren. Dit had tengevolge dat spoedig na den dood van R. Hai ook de school te Pumbaditha gesloten werd (1040). Zoo had Babylonië gaandeweg zijn beteekenis voor het Jodendom verloren: het exilarchaat bleef nog wel eenige eeuwen bestaan, maar had geen invloed meer naar buiten; de scholen te Sura en Pumbaditha waren gesloten; de post van Gaon bleef on vervuld. Maar God waakte over zijn volk. Reeds hadden zich in Europa vele Joodsche gemeenten gevormd, waar de studie der Thora onder leiding van geleerde mannen tot nieuwen bloei kwam.

XXVII. De Joden in Frankrijk en Duitschland (500—1040).

De geschiedenis van het Europeesche Jodendom in de Middeleeuwen bepaalt zich hoofdzakelijk tot drie landen en wel Spanje, Frankrijk en Duitschland. Wel bevonden zich ook elders in ons werelddeel Joodsche gemeenten, doch in deze drie staten kwam het Jodendom tot de hoogste ontwikkeling en stonden tal van geleerde mannen op, die door hun geschriften de leermeesters zijn geworden van hun tijdgenooten en alle volgende geslachten in Israel.

In Frankrijk waren reeds sedert het begin der gewone jaartelling Joden gevestigd; zij beoefenden den landbouw en den handel en dienden ook in het leger. Veel is ons van de

geschiedenis der Joden uit dien tijd niet bekend, maar wel weten wij, dat hun verhouding tot de overige bewoners niets te wenschen overliet. In dezen gelukkigen toestand kwam evenwel een verandering, toen de Frankische koningen het Christendom aannamen. Wel was Clovis, de eerste Christenkoning (500), zijn Joodschen onderdanen niet ongenegen, maar na diens dood hadden zij veel te lijden van de vijandschap der Katholieke geestelijken. Dezen wisten eindelijk te bewerken, dat de Joden van alle staatsambten werden uitgesloten en niet meer in het leger mochten dienen. Koning Dagobert wilde hen zelfs dwingen, het Christendom aan te nemen (629).

Met de regeering van Karel den Grooten brak een betere tijd voor de Joden aan (800). Hij verleende hun het recht, land in bezit te hebben en staatsambten te bekleeden. De handel was grootendeels in hun handen. Bij een gezantschap, door Karel naar den Khalif Harun Al Raschid afgevaardigd, benoemde hij een Jood tot tolk. Ofschoon zelf streng Katholiek, bevorderde hij de Joodsche wetenschap. Hij liet toe, dat Thorageleerden uit andere landen zich in zijn rijk vestigden, om onderricht in den Talmud te geven. Geen wonder, dat zich in het rijk van Karel den Grooten veel Joden nederzetten; in Parijs, Keulen, Regensburg, Mainz en andere steden vond men bloeiende Joodsche gemeenten.

Ook Karels zoon en opvolger, Lodewijk de Vrome, was den Joden zeer genegen. Hij verzette zelfs in hun belang de weekmarkten van Sabbath op een werkdag. Hooggeplaatste Christenen bezochten vaak de Synagoge en hoorden gaarne de voordrachten der Joodsche predikers. Dit alles wekte den naijver der Katholieke geestelijken en zij poogden dan ook, de Joden in het verderf te storten. Zoolang Lodewijk regeerde, gelukte hun dit niet, doch na den dood van dezen edelen vorst begon voor de Joden een tijd van rampspoed (840). Woeste horden drongen de Synagogen binnen en dwongen de

Joden, de predikaties van Christelijke geestelijken aan te hooren; kinderen werden hun ouders ontrukkt en in de Katholieke kerk opgenomen.

In Duitschland was de toestand der Joden evenmin gunstig. De keizer veroorloofde hun wel, in sommige steden te wonen, maar hiervoor moesten zij zware belastingen opbrengen. En met dit al konden zij nog niet rustig leven. Zoo had in 1012 te Mainz een bloedige vervolging plaats, waarbij vele Joden gedood en vele verjaagd werden; wie wilde blijven, werd gedwongen, het Christendom aan te nemen. Gelukkig waren er in dien tijd geleerde mannen, die de Joden met goed gevolg tot standvastigheid in het geloof aanspoorden.

XXVIII. Rabbenu Gerschom (960—1040).

In denzelfden tijd, dat het Babylonische Jodendom onder Scherira en Hai zijn laatste tijdperk van bloei beleefde, begon de Joodsche wetenschap zich in Europa krachtig te ontwikkelen. Geleerde rabbijnen stonden op, in staat, het werk der Geonim voort te zetten; overal verreezen leerscholen, waar, gelijk vroeger te Sura en Pumbaditha, de jongelingschap zich aan de studie der Thora kon wijden.

Onder de mannen van dien tijd, die zich voor het Jodendom verdienstelijk gemaakt hebben, neemt R. Gerschom ben Juda de eerste plaats in. Wegens zijn groote geleerdheid verkreeg hij den eere naam: „het licht der ballingschap” מאור הגולה. Na eerst in Metz gewoond te hebben, stichtte hij in Mainz een school, die weldra door talrijke leerlingen uit alle landen bezocht werd. Voor hen verklaarde hij op duidelijke wijze den Talmud en om ook anderen nuttig te zijn, schreef hij zijn verklaringen op.

R. Gerschom werkte ook nog op ander gebied heilzaam voor zijn geloofsbroeders. Nu de Joden te midden der Westersche volkeren woonden, was het noodzakelijk, dat zij, voorzoover het met de Thora niet in strijd kwam, hun leven op Westersche wijze inrichtten. Met het oog hierop vaardigde hij verscheidene gewichtige besluiten of תקנות uit. Eén daarvan verbiedt den Joden, de in het Oosten heerschende gewoonte, om meer vrouwen te hebben, na te volgen en schrijft hun voor, zich te houden aan het Westersche gebruik, om slechts één vrouw te nemen. De verordeningen, door R. Gerschom uitgevaardigd, werden door het gansche Europeesche Jodendom als wet aangenomen; wel een bewijs van den grooten eerbied, dien men voor hem koesterde.

R. Gerschom was ook getuige van de vroeger beschreven Jodenvervolging te Mainz. Hij moest zelfs toezien, dat zijn eigen zoon met geweld gedoopt werd. Onder den indruk der treurige tijdsomstandigheden vervaardigde hij treffende boetgebeden; hij is o.a. de schrijver van het gebed זְכוּר בְּרִית, dat ook op den Verzoendag wordt voorgedragen.

Tegelijk met R. Gerschom leefde te Mainz R. Simon ben Izak. Deze vervaardigde een menigte Pijutim, waarvan vele in onzen Eeredienst zijn opgenomen.

XXIX. De Joden in Spanje. (500—900).

Het Spaansche Jodendom der Middeleeuwen vormt een schitterende bladzijde in de Joodsche geschiedenis. Was vroeger in Babyionië het Jodendom tot groote ontwikkeling gekomen, in Spanje bereikte het zijn toppunt van bloei. Joodsche staatslieden stonden op, die aan de regeering des lands gewichtige diensten bewezen en tevens voor hun geloofsbroeders zegenrijk arbeidden; de Joodsche wetenschap, beoefend door mannen

van zeldzame geleerdheid, verhief zich tot een ontzagwekkende hoogte; Joodsche dichters zongen hun heerlijke verzen en brachten de oude Hebreeuwsche taal tot nieuw leven.

De komst der Joden in Spanje dagteekent van het begin der gewone jaartelling; zij leefden van wijn- en olijfbouw, handel en nijverheid. De regeering was hun goed gezind en met de overige bevolking stonden zij op vriendschappelijken voet. Geen wonder, dat zich langzamerhand een groot aantal Joden in Spanje nederzetten; Granada telde zooveel Joodsche inwoners, dat men deze plaats de Joodsche stad noemde. Deze gunstige toestand duurde voort, totdat de Katholieke kerk in Spanje overheerschend werd (600). Nu brak voor de Joden een tijdperk van verdrukking aan; men begon, met hen van alle ambten uit te sluiten en hun het bezit van grond te verbieden; eindelijk stelde men hen voor de keus, het land te verlaten of het Christendom aan te nemen. In hun wanhoop sloten de Joden een verbond met de Mohammedanen, die zich gereed maakten, Spanje aan te vallen; doch hun plannen werden verraden en het gevolg was slechts, dat de ellende toenam (700).

Spoedig evenwel zou het uur der verlossing voor de Joden slaan. Een Mohammedaansch leger deed in 711 een inval in Spanje en behaalde een schitterende overwinning. Nu kwam geheel Zuid-Spanje onder Mohammedaansch bestuur en dit had voor het Jodendom heilrijke gevolgen. Als redders en vrienden hadden de Joden de Mohammedanen begroet en zij zagen zich in hun verwachtingen niet bedrogen. Zij verkregen volkomen godsdienstvrijheid en vele privilegiën, o. a. het genot van eigen rechtbanken. Aan hun hoofd stond een bestuurder, die den titel נָגִיד droeg; deze moest zorgen voor de inning der belastingen, die zij den Staat moesten opbrengen; de belasting bedroeg van alle niet-Mohammedanen een vijfde van het inkomen. In Cordova, Granada en Toledo vormden zich

talrijke gemeenten, die zich in groote stoffelijke welvaart mochten verheugen. Ook aan hun geestelijke ontwikkeling besteedden de Joden veel zorg; Talmudstudie, taalkunde en dichtkunst vonden vlijtige beoefenaren. Zoo ging het Spaansche Jodendom een schoone toekomst te gemoet.

XXX. Chasdai ben Izak en zijn tijd (900—1040).

Het Spaansche Jodendom, dat zich dus onder Mohammedaansch bestuur kon herstellen van de ellende, die het tijdens de regeering der Christelijke vorsten had moeten verduren, beleefde in de tiende eeuw een tijdperk van grooten bloei. Dit was vooral te danken aan het optreden van een man, die door zijn edele eigenschappen zijn broeders tot zegen werd. Deze voortreffelijke man was Chasdai ben Izak (900—970).

Reeds in zijn jeugd toonde Chasdai groote liefde voor de studie; hij legde zich toe op genees- en taalkunde en ook in de Joodsche wetenschap bracht hij het tot een aanzienlijke hoogte. Chasdai's roem als geleerde verbreidde zich weldra door het gansche land en drong ook door tot den Khalif. Deze ontbood hem aan zijn hof en bemerkte alras, dat Chasdai buitengewone bekwaamheden bezat. Hij schonk hem zijn vertrouwen en droeg hem het toezicht over de belastingen op. Als zoodanig maakte Chasdai zich zeer verdienstelijk, maar nog meer wist hij de gunst van den Khalif te verwerven door de groote wijsheid, die hij als staatsman ten toon spreidde. Bij de onderhandelingen, die de Khalif met den keizer van Duitschland en het Romeinsche rijk voerde, bewees Chasdai zijn meester gewichtige diensten, zoodat hij voortdurend in aanzien steeg.

In weerwil van zijn schitterende levensomstandigheden was Chasdai nederig van aard en vroom van gemoed. Hij bleef een

trouw en oprecht Jood, die de belangen van zijn stamgenooten, waar hij kon, bevorderde. Een vreugdevolle dag was het voor hem, toen hij tot opperhoofd van de Joodsche gemeenten in het rijk benoemd werd; nu kon hij nog beter tot heil van het Jodendom werkzaam zijn.

In dien tijd leefde een groot Joodsch taalkundige, Menachem genaamd. Dezen ontbood Chasdai naar zijn woonplaats, Cordova, om zich daar, vrij van alle zorg, aan de wetenschap te wijden. Hij vestigde zich nu in deze stad en verdiepte zich in de studie der Hebreeuwsche taal. Hij werd de schrijver van het eerste Hebreeuwsche woordenboek (מִחְבָּרֵת). Een ander geleerde, Dunasch, vervaardigde tegen dit boek een geschrift vol aanmerkingen; nu werd ook hij door Chasdai naar Cordova ontboden, om zijn studie ongestoord te kunnen voortzetten. Menachem en Dunasch hebben den grond gelegd tot de beoefening der Hebreeuwsche taalwetenschap. Van hun werken hebben latere taalkundigen en Bijbelverklaarders veel nut getrokken.

Chasdai bevorderde ook de studie der Joodsche wetgeleerdheid in Spanje. Tot dusver wendde men zich met moeilijke godsdienstvragen tot de geleerden in Babylonië, omdat in het Westen de Joodsche wetenschap nog niet zoo degelijk beoefend werd. Doch dit veranderde gelukkig. Omstreeks dien tijd, zoo wordt verhaald, ondernamen eens vier groote Talmudgeleerden een zeereis; het schip werd door kapers buitgemaakt en de passagiers als slaven verkocht. Van de vier geleerden kwamen twee in N. Afrika en twee in Spanje terecht. Zij werden door hun geloofsbroeders uit de gevangenschap bevrijd en brachten nu de Talmudische geleerdheid over in de plaatsen, waar zij zich vestigden. De geleerden, die in Spanje aanlandden, heetten R. Mozes ben Chanog en zijn zoon Chanog. R. Mozes begaf zich naar de leerschool te Cordova, waar hij, arm en ellendig, in lompen gehuld, aankwam. Spoedig had men evenwel bemerkt, dat deze ongelukkige vreemdeling in Talmudkennis alle Cordovaansche

geleerden verre overtrof. Men benoemde R. Mozes nu tot rabbijn van Cordova; deze nam de benoeming aan en stichtte een leerschool, die weldra door velen uit Spanje en N. Afrika bezocht werd. Chasdai behandelde den grooten Talmudgeleerde met veel onderscheiding en ook de Khalif was hem op voorspraak van Chasdai zeer genegen. Na zijn dood werd R. Mozes door zijn zoon, R. Chanog, opgevolgd.

Zoo werkte Chasdai in het belang van het Jodendom en tot heil zijner geloofsbroeders. Zijn dood werd door alle Joden diep betreurd en zijn nagedachtenis in treffende klaagzangen verheerlijkt. Terecht zong een dichter van hem: „De Almachtige zond hem, Israels ballingen tot troost en steun.”

Niet lang na Chasdai's dood ontstonden er bloedige twisten tusschen de Arabieren onderling. Door dezen burgeroorlog werd Cordova zwaar geteisterd. Dit had ten gevolge, dat vele Joden de stad ontvluchtten; zij begaven zich naar Granada, Toledo en Saragossa, waar zich nu groote Joodsche gemeenten vestigden.

VIERDE TIJDVAK.

Het Jodendom gedurende de tweede helft der middeleeuwen. (1040—1492).

XXXI. Samuel Ibn Nagdela (1000—1055).

Hebben wij gezien, hoe in de tiende eeuw het Spaansche Jodendom onder leiding van Chasdai een gulden tijdperk beleefde, ook in de elfde eeuw maken wij kennis met een man, die door zijn schitterende eigenschappen veel tot verheffing van zijn volk en godsdienst heeft bijgedragen. Het was Samuel Ibn Nagdela. Geboren te Cordova, had hij in zijn jeugd het Talmudonderricht van R. Chanog gevolgd, terwijl hij zich ook op de taalwetenschap toeleigde. Wegens den reeds vroeger vermelden Arabischen burgeroorlog vluchtte hij uit zijn geboortestad en vestigde zich te Malaga. Hier dreef hij handel in specerijen en bewoonde een huisje, dat juist aan het paleis van den eersten minister grensde. Toevallig bemerkte deze eens, dat zijn buurman een schoone hand schreef en een sierlijken stijl bezat. Hij ontbood hem bij zich en vond zooveel behagen in den geleerden marskramer, dat hij hem tot zijn geheimschrijver aanstelde. Eenigen tijd hierna werd de minister ernstig ziek en dit smartte den koning zeer, want zijn minister had hem altijd met wijzen raad bijgestaan. Aan het ziekbed van den trouwen dienaar beklaagde de koning zich nu, dat hij voortaan diens hulp zou moeten missen. Hierop raadde de minister zijn vorst aan, Samuel Ibn Nagdela tot zijn opvolger te benoemen, daar deze hem dikwijls met

goede raadgevingen van dienst was geweest. De koning gaf hieraan gevolg en stelde Ibn Nagdela tot staatsminister aan. In dit ambt verwierf Samuel zich weldra de gunst van zijn meester en ook door de gansche bevolking werd hij om zijn deugd en wijsheid hoog geëerd. Een Mohammedaansch schrijver getuigt van hem: „Hij was geduldig in tegenspoed, voorkomend jegens alle menschen en zijn tegenstanders wist hij door zachtheid in vrienden te veranderen; hij sprak weinig, maar dacht des te meer en bij al zijn zachtaardigheid was hij standvastig van karakter”. Dertig jaren lang nam hij zijn hoog ambt waar.

Samuel Ibn Nagdela werd door zijn vorst ook tot opperhoofd (נָגִיד) der Spaansche Joden aangesteld. Hij stichtte een school in zijn woonplaats Granada en hield er voorlezingen over den Talmud. Ook maakte hij zich beroemd als schrijver van Talmudische en taalkundige werken. Behoeftige studenten werden rijkelijk door hem ondersteund en met de geleerden van zijn tijd, als R. Hai, stond hij in vriendschappelijke briefwisseling. Met den grooten taalkundige Jona Ibn Ganach stond hij evenwel op gespannen voet. Deze had in zijn werken aanmerkingen gemaakt tegen Juda Chajug ¹⁾, den voormaligen taalleeraar zoowel van Ibn Nagdela als van Ibn Ganach. Dit kon Samuel niet dulden en zoo ontstond er tusschen beide voortreffelijke mannen een verwijdering. Overigens was hij voor de geleerden van dien tijd een machtig beschermer. Zijn dood werd door het gansche volk betreurd en een latere dichter, Mozes Ibn Ezra, zong van hem: „God schonk hem een verheven geest en een vroom gemoed; hij beminde de wetenschap en haar beoefenaren en vereerde den godsdienst en zijn leeraren”.

Samuel Ibn Nagdela werd als minister en ook als opper-

¹⁾ Juda Chajug, leerling van Menachem, was de eerste taalleeraar, die aanwees, dat de Hebreeuwsche taal uit stammen van drie letters is opgebouwd.

hoofd der Joden opgevolgd door zijn zoon Jozef. Evenals zijn vader was Jozef hoofd eener leerschool en steunde hij behoeftige studenten. Voor zijn vorst was hij een getrouw raadsman, die de belangen van het land krachtig bevorderde. Hij was echter zoo onverstandig bij het doen van benoemingen zijn vrienden voor te trekken. Dit wekte den haat van de Mohammedaansche bevolking tegen hem op. Toen zijn benijders nu nog uitstrooiden, dat hij met de vijanden van het rijk heulde, kende de woede van het volk geen grenzen. Op een Sabbathdag drong een woeste menigte zijn paleis binnen; Jozef, die zich verborgen had, viel in handen zijner vijanden en werd vermoord. Zijn dood veroorzaakte tevens den ondergang van de Joodsche gemeente te Granada. Tal van Joden werden van het leven beroofd en hun bezittingen geplunderd; slechts enkelen wisten zich door de vlucht te redden. Gelukkig, dat de vluchtelingen in andere Spaansche steden een veilige wijkplaats vonden.

XXXII. Salomo Ibn Gabirol (1020—1070).

In denzelfden tijd, dat Ibn Nagdela en Ibn Ganach door hun Talmudische en taalkundige geschriften de Joodsche wetenschap krachtig bevorderden, leefde ook de groote dichter en denker Salomo Ibn Gabirol. Hij zag te Malaga het levenslicht en had reeds in zijn jeugd met vele moeilijkheden te kampen. Zijn ouders stierven vroeg, zonder hem eenig vermogen na te laten, zoodat de jonge Salomo een treurig en kommervol bestaan moest leiden. Geen wonder, dat hij somber en droefgeestig werd en de vroolijke gezelschappen der jeugd vermeed. Het geloof in God en zijn liefde tot wetenschap en dichtkunst gaven hem echter kracht, om zijn droevig lot te dragen.

Weldra kwam er een gunstige ommekeer in zijn toestand. Een

aanzienlijk man te Saragossa, Jekutiël Ibn Hassan, gevoelde zich bij het lezen van Salomo's verzen tot den dichter aangetrokken. Hij noodigde hem uit, zich te Saragossa te vestigen en beloofde hem steun en bescherming. Onder de hoede van dezen weldoener bracht Salomo een schoonen tijd door. Zijn geluk was echter van korten duur, daar Jekutiël door eenige booswichten om het leven werd gebracht. Groot was Salomo's smart over den dood van zijn edelen vriend; hij verviel weder tot zijn vroegere droefgeestigheid en begon de menschen te haten. In een booze luim schreef hij een spotticht, waarin hij de inwoners van Saragossa wegens hun hoogmoed en onderlingen haat en nijd berispte. Dezen waren hierover zoo vertoornd, dat zij bewerkten, dat hij de stad verlaten moest (1045). Met bitterheid in het hart zwierf Ibn Gabirol nu langen tijd door Spanje rond, totdat hij eindelijk in Granada aankwam. Hier vond hij een trouw vriend en beschermer in Samuel Ibn Nagdela, hetgeen ten gevolge had, dat zijn lust tot schrijven en dichten opnieuw ontwaakte. In een verheven gedicht (כְּתֵר מַלְכוּת) bezong hij den lof van den almachtigen Schepper der natuur. Ook het schoone gebed שׁוּפָט כָּל הָאָרֶץ is van zijn hand. Beide dichtstukken zijn in het gebedenboek van den Verzoendag opgenomen. Ook vervaardigde hij een roerenden klaagzang op den val van Tsion. Op 9 Ab wordt dit treurlied nog door ons voorgedragen. Hij verwierf zich groote beroemdheid door een diepzinnig werk, מִקְוֵה חַיִּים (Bron des levens). Dit geschrift werd vooral door de Christenen en Mohammedanen hoog gewaardeerd en ijverig beoefend. Zijn tijdgenoot, Bachja ben Jozef te Saragossa, schreef een boek in meer eenvoudigen stijl, dat חֻבוֹת הַלֵּבָבוֹת (Plichten van het hart) genoemd wordt, waarin hij de menschen tot een godvruchtigen deugdzaam leven aanspoorde. Dit werk is in vele talen overgezet.

Na den dood van Samuel Ibn Nagdela genoot Ibn Gabirol de vriendschap van diens zoon Jozef. Na den gewelddadigen dood van dezen laatste vertrok hij naar Valencia, waar hij vier jaar later overleed. Zijn naam blijft voortleven als die van een der edelste dichters en denkers, die Israel heeft voortgebracht.

XXXIII. Izak Alfassi en zijn tijd (1013—1103).

De vervolging, waaraan de Joden in Granada hadden blootgestaan, breidde zich gelukkig niet uit over de andere steden van het Pyreneesche schiereiland uit. Zoowel in de Mohammedaansche Zuid-Spanje als in het Katholieke Noord-Spanje genoten de Joden rust en vrede en konden zij zich ongestoord op handel en nijverheid, kunst en wetenschap toeleggen. Sommigen van hen bekleedden hooge ambten in de verschillende staten, waarin Spanje destijds verdeeld was. In het bijzonder legden de Joden zich toe op de beoefening van den Talmud, die door geleerde mannen onderwezen werd. In die dagen leefden er vijf geleerden, die allen den voornaam Izak droegen. Een van hen was Izak Albalia (1035—1094). Geboren te Granada, genoot hij in zijn jeugd de vriendschap van Samuel en Jozef Ibn Nagdela. Hij wijdde zich aan de wetenschap en legde zich toe op Talmudstudie en sterrenkunde. Hierin verkreeg hij zoo groote bekwaamheid, dat de koning hem tot hofsterrenkundige benoemde. Ook stelde deze hem aan tot opperhoofd van alle Joodsche gemeenten in zijn land.

In denzelfden tijd leefde er een ander geleerde, Izak Alfassi, die van groote beteekenis voor het Jodendom is geworden. Hij was geboren in Noord-Afrika, doch kon hier niet rustig blijven wonen. Eenige kwaadwilligen dienden een valsche aanklacht tegen hem in, waardoor hij zich genoodzaakt zag,

te vluchten. Hij ging naar Spanje en vestigde zich eindelijk te Lucena, waar hij tot rabbijn benoemd werd. Door zijn groote geleerdheid en zijn edel karakter verwierf hij zich in zijn nieuw vaderland veel vrienden. Na den dood van Izak Albalia nam Alfassi diens jeugdigen zoon als kind tot zich en zorgde verder voor de opvoeding van den wees. Hiermede gaf Alfassi blijk van grooten zielenadel, want tusschen hem en Albalia had vroeger een heftige pennestrijd geheerscht.

Als geleerde heeft Alfassi zich beroemd gemaakt door zijn groot werk *חֲלֻקֵּי* of Wetsbepalingen. In dit werk geeft de schrijver in het kort de redeneeringen van den Talmud terug en deelt bij alle vraagpunten de beslissing mee. Alfassi stierf op negentigjarigen leeftijd. Zijn nagedachtenis werd door den dichter Juda Hallevie in treffende verzen gehuldigd.

XXXIV. Juda Hallevie (1086—1146).

Onder de groote dichters, die het Spaansche Jodendom heeft voortgebracht, neemt Juda Hallevie de eerste plaats in. De tonen, die hij aan zijn dichtersharp weet te ontlokken, herinneren aan de heerlijke liederen van den gewijden Psalmzanger. Nu eens schildert hij in verheven taal de majesteit van den almachtigen Schepper, dan weder beweent hij in treffende verzen den treurigen val onzer heiligdommen of wel bezingt in profetische bezieling Israels schitterende toekomst en steeds, welk onderwerp de dichter ook aanroert, worden we door zijn verzen meegesleept en we weenen, hopen, juichen met hem mede.

Juda Hallevie bezocht in zijn jeugd de leerschool van Izak Alfassi, onder wiens leiding hij den Talmud beoefende. Hij bestudeerde ook natuur- en geneeskunde en vestigde zich op mannelijken leeftijd als arts te Toledo. Het meest beminde

hij evenwel de dichtkunst en de godsdienstwetenschap en de werken, die hij hierin geleverd heeft, stempelen hem dan ook tot den grootsten nieuw-Hebreeuwschen dichter en tot een Joodsch denker van den eersten rang.

Vele zijner gedichten zijn aan Tsion gewijd en deze vooral munten uit door heerlijke taal en treffende schildering. Een dezer Tsionsliederen of Tsioniden wordt nog door ons op 9 Ab voorgedragen. Doch niet alleen als dichter, ook als Joodsch denker blijft zijn geest steeds naar het aloude Tsion gericht. De dierbaarste plek gronds is voor hem de plaats, waar eens de tempel Gods in heerlijken luister prijkte. Van daaruit zal eenmaal weder de heerlijkheid Gods de gansche aarde vervullen en het licht der waarheid alle natiën bestralen. En al is thans het heiligdom een puinhoop geworden en Israel gedoemd, om te midden der volkeren een treurig bestaan te leiden, eenmaal zullen alle natiën de heiligheid onzer Thora erkennen en zich voor den eenigen God nederbuigen. Gelijk in vroegere tijden de vorst der Chazaren het heidendom afzwoer en de Thora verkoos boven Christendom en Islam, zoo zullen eenmaal alle wereldbewoners Gods naam aanbidden en zich met Israel vereenigen. Aldus ongeveer beschrijft Juda Hallevie het in zijn heerlijk werk Kozari.

Het verlangen naar Tsion werd eindelijk zoo machtig in hem, dat hij zijn verwanten en vrienden verliet, om zich naar het Heilige Land te begeven. Over zijn verdere lotgevallen valt niets met zekerheid te vermelden; waarschijnlijk overleed hij, kort nadat hij Palestina's gewijden bodem betreden had.

Een tijdgenoot en vriend van Juda Hallevie was de dichter Mozes Ibn Ezra. Deze vervaardigde o.a. een menigte boetededen (סליחות): vandaar dat men hem den bijnaam רמב"ם gaf.

XXXV. Abraham Ibn Ezra (1092—1167.)

Tegelijk met Juda Hallevie leefde een ander geleerde, die zich voor de Joodsche wetenschap zeer verdienstelijk gemaakt heeft, n.l. de beroemde taalkundige en Bijbelverklaarder Abraham Ibn Ezra.

In dien tijd liet de toestand der Joden in Zuid-Spanje veel te wenschen over. Lang hadden zij er onder Mohammedaansch bestuur volkomen godsdienstvrijheid genoten, doch nu kwam er een treurige ommekeer in hun lot. Woeste Arabische stammen drongen Spanje binnen en stelden de Joden voor de keus, den Islam aan te nemen of het land te verlaten; de beroemde Joodsche gemeenten te Cordova, Sevilla en Lucena werden zwaar geteisterd; Synagogen en leerscholen verwoest.

Gelukkig heerschte destijds in het Katholieke Castilië een andere geest; de edele vorst Alfonso VI stond den Joden toe, zich in zijn land neder te zetten en verleende hun vrijheid van godsdienst. In de hoofdstad van dit rijk, Toledo, vormde zich nu een gemeente; hier vestigde zich Juda Hallevie en werd Abraham Ibn Ezra geboren.

Ibn Ezra bleef niet in Toledo wonen; hij reisde rusteloos heen en weer en bezocht achtereenvolgens de meeste landen van Europa en Afrika. Dit belette hem evenwel niet, met ijver aan zijn geleerde werken te arbeiden. Zijn voornaamste werk is een verklaring op den geheelen Bijbel. Hierin geeft hij de taalkundige uitlegging der woorden en verklaart hij tevens den inhoud en samenhang der Bijbelverzen op meesterlijke wijze. Alle latere Bijbelverklaarders, zoowel Joodsche als niet-Joodsche, hebben voor hun werken uit Ibn Ezra's verklaring nut getrokken. Ibn Ezra vervaardigde ook verscheidene taalkundige geschriften, waaruit eveneens zijn geleerdheid en scherpzinnigheid blijken. Zijn werken munten uit door bondigen stijl en geestige zinswendingen.

Ook andere wetenschappen werden in dien tijd door Joodsche geleerden beoefend. Zoo hield Abraham Ibn Daud zich bezig met geschiedkundige studiën, terwijl Benjamin uit Tudela de aardrijkskunde beoefende. Deze laatste doorreisde een groot gedeelte der wereld en vervaardigde toen een reisbeschrijving, waarin hij belangrijke berichten gaf over de landen en volkeren, die hij bezocht had. Dit werk, dat in vele talen overgebracht is, wordt nog heden door de beoefenaren der aardrijkskunde bestudeerd.

XXXVI. Rasjie. (1040—1105).

Stappen wij thans voorloopig van het Spaansche Jodendom af, om den toestand onzer geloofsbroeders in Midden-Europa wat nader te beschouwen. Gelijk wij reeds gezien hebben, was hun lot hier in het begin der elfde eeuw verre van gunstig en had in Mainz zelfs een Jodenvervolging plaats. Gelukkig bleven zij tot het einde dezer eeuw verder voor treurige tooneelen gespaard, zoodat zij zich voorloopig althans rustig konden ontwikkelen. Met ijver legden zij zich dan ook op de Joodsche wetenschappen toe. De school te Mainz, door R. Gerschom gesticht, telde vele leerlingen en ook in Worms en Spiers was gelegenheid, Joodsche kennis te verwerven. Legden de Duitsche geleerden zich voornamelijk op den Talmud toe, in Frankrijk vormde Bijbelverklaring de hoofdstudie. Eén man echter heeft het Fransche Jodendom van dien tijd opgeleverd, die in beide wetenschappen even bedreven was en zich door zijn werken en op Bijbelsch en op Talmudisch gebied een onsterfelijken naam verworven heeft. Deze man was R. Salomo Jitschaki of Rasjie.

Geboren te Troyes in 1040, het jaar, waarin R. Gerschom stierf en tevens de luister van het Babylonische Jodendom

geheel onderging, was hij door de Voorzienigheid bestemd, om als een schitterend edelgesteente nieuwen glans te verspreiden en het Joodsche volk met zijn licht te bestralen. Het eerste onderricht ontving hij van zijn vader, R. Izak, doch zijn geest dorstte naar hoogere ontwikkeling. Reeds gehuwd, verliet hij zijn land en familie, om zich in de Duitse Talmudscholen verder te bekwamen. Wel had hij in den vreemde met allerlei ontberingen te kampen, dikwijls ontbrak hem zelfs het noodige voedsel, doch te midden van allen tegenspoed zette hij ijverig zijn studiën voort. Op vijf en twintigjarigen leeftijd, na het onderwijs der groote Duitsche Talmudgeleerden gevolgd te hebben, keerde hij voorgoed naar zijn geboorteplaats terug en stichtte een leerschool. Zijn onderwijs strekte zich uit tot Bijbel en Talmud, die hij beide voor zijn leerlingen verklaarde. Ten behoeve van het nageslacht stelde hij zijn verklaringen te boek. Vooral zijn Talmudverklaring munt uit door korthed, nauwkeurigheid en duidelijkheid en is nog thans onmisbaar voor iederen beoefenaar van den Talmud. Van zijn verklaring op den Bijbel is die op de Thora het meest bekend. Eenvoudige uitleggingen van het tekstwoord (פֶּשֶׁט) wisselen hier af met geestige, treffende Rabbijnsche zedelessen en leeringen (דְּרָשׁ); naast taalkundige uiteenzettingen vindt men de Talmudische verklaring der geboden beknopt erin teruggegeven. Geen wonder, dat Rasjies Thoraverklaring tot op heden een geliefde studie onder Israel is gebleven. Het eerste Hebreeuwsche boek, dat gedrukt werd, was de Thora met de verklaring van Rasjies (1475); omstreeks honderd geleerden hebben in den loop des tijds haar bedoeling nader uiteengezet.

Rasjies geleerdheid werd weldra overal bekend; van alle kanten kwamen jongelingen, om van zijn onderwijs te genieten; talrijke gemeenten wendden zich met godsdienstvragen

tot hem; de geleerdste mannen onderwierpen hun meening aan zijn oordeel en behandelden hem met den meesten eerbied.

Rasjie had geen zonen, maar drie dochters, wien hij een geleerde opvoeding had gegeven. Een van haar las hem, toen hij eens ziek was, de ingekomen Talmudvragen voor en schreef de door hem gedicteerde antwoorden op.

Rasjie overleed in 1105. Zijn nagedachtenis blijft bewaard als die van een der grootste en tevens beminnelijkste geleerden, die Israel heeft voortgebracht.

XXXVII. Een eeuw van lijden voor de Joden in Midden-Europa (1096—1200.)

De eerste kruistocht (1096). Hebben wij gezien, hoe de Europeesche Joden tot nog toe vrij rustig konden voortleven, tegen het einde der elfde eeuw begint voor hen een tijdperk van jammer en ellende, dat bijna onafgebroken tot het einde der Middeleeuwen voortduurt. Met bewondering moeten wij neerzien op de mannen en vrouwen van dien tijd, die te midden van bloedige vervolging en gruwelijke uitplundering toch aan hun God getrouw bleven. Hadden zij het oude Joodsche vaandel verlaten en zich in de armen van het Christendom geworpen, rijkdom en eer zouden hun te beurt zijn gevallen, doch liever wilden zij smaad en verdrukking, hoon en vervolging verdragen, ja, hun leven op den brandstapel of onder het moordend staal hunner vijanden eindigen, dan ook maar één oogenblik hun godsdienst verzaken.

De lijdensgeschiedenis van de Joden in Midden-Europa begint met den eersten kruistocht. De vrome pelgrims, die jaarlijks bedevaarten ondernamen naar het graf van den stichter van hun godsdienst te Jeruzalem, hadden in Europa bericht, dat zij mishandeld werden door de Arabieren, die daar de

heerschappij voerden. Nu maakten talrijke legerscharen zich op, om het Heilige Land aan de macht der Mohammedanen te ontrukken. Brandend van godsdienstijver hadden zij zich verzameld, doch al spoedig ontaardde hun vroomheid in moordlust en roofzucht. Het verhaal van een monnik, dat men op het graf te Jeruzalem een brief gevonden had, waarin bevolen werd, de Joden met geweld tot het Christendom te bekeeren, was genoeg om de woede tegen Israel te doen ontvlammen.

Van Frankrijk uit begon de tocht der woeste kruisvaarders. Het eerst kwamen zij te Rouen, waar zij de Joden wreed-aardig vermoordden of dwongen, zich te laten doopen. Hetzelfde tooneel herhaalde zich te Metz. Vreeselijker nog was het lijden der Joden in Duitschland. Vooral in de Rijnstreek hielden de kruisvaarders onmenschelijk huis; de gemeenten te Worms, Mainz en Keulen werden geheel uitgemoord, voor zoover de ongelukkigen niet zelf een einde aan hun leven maakten. Het is geen wonder, dat enkele zwakkere broederen in schijn het Christendom aannamen met het voornemen, tot het geloof der vaderen terug te keeren, als betere dagen aanbraken. Dit gebeurde te Trier, waar de snoode bisschop Egilbert hun trotsch toevoegde: „Bekeert u, of ge zult te gronde gaan.” Niet minder wreed gedroeg zich de aartsbisschop Ruthard van Mainz, die groote sommen van hen aannam, om hen te beschermen, doch hen reeds den volgenden dag aan de woestelingen overgaf. Met dankbaarheid herdenken wij echter den bisschop van Spiers, Johannsen, die zich voor hen in de bres stelde; eveneens den bisschop Herman III te Keulen, die hen zoo goed mogelijk ondersteunde.

Van de Rijnstreek, waar ongeveer 12000 Joden omgekomen waren, trokken de kruisvaarders naar Oostenrijk en richtten in Regensburg en Praag dezelfde verwoestingen aan, totdat zij ten slotte door de Hongaren verslagen en uit elkander

gejaagd werden. De aartsbisschop van Mainz kreeg later zijn straf; keizer Hendrik IV ontzette hem uit zijn ambt en gaf allen met geweld gedoopten Joden verlof, om weder tot den voorvaderlijken godsdienst terug te keeren. Wel werden deze vreesachtigen, die den doop hadden verkozen boven den dood, door hun broeders met wantrouwen aangezien, doch nadat Rasjie te kennen had gegeven, dat men hen vriendelijk bejegenen moest, daar zij slechts om hun leven te redden en niet uit ongodsdienstigheid waren afgevallen, werden zij weder in het Jodendom opgenomen.

In 1099 drongen nieuwe scharen kruisvaarders door tot Jeruzalem en veroverden de stad. De Joden dreven zij in de Synagoge en staken toen het Godsgebouw in brand. Zoo eindigde voor het Jodendom de eerste kruistocht. De treurige gebeurtenissen dier dagen worden nog jaarlijks in den Omertijd, waarin deze gruwelen plaats hadden, in onze gebeden herdacht.

XXXVIII. Een eeuw van lijden voor de Joden in Midden-Europa. (Vervolg.)

De tweede kruistocht. (1147). Vijftig jaren na den eersten kruistocht verzamelde het Christelijk Europa zich ten tweeden male, om de macht der Mohammedanen in het Oosten te fnuiken. Ook deze tweede kruistocht bracht den Joden veel ellende. De paus had verklaard, dat ieder, die aan den heiligen oorlog zou deelnemen, vrijgesteld was van het betalen der rente aan zijn Joodsche schuldeischers. Hieraan leenden de kruisvaarders een gewillig oor; zij betaalden den Joden nòch de rente, nòch het kapitaal, plunderden bovendien hun bezittingen en staken hun eigendommen in brand.

Zoo ging het in Frankrijk; in Duitschland was het nog treuriger. De Rijnstreek vooral werd weder zwaar geteisterd.

Opgehitst door een monnik, vielen de kruisvaarders in verscheidene steden op de Joden aan en doodden velen hunner. Gelukkig beschermden vorsten en bisschoppen hen thans beter dan bij den eersten kruistocht; keizer Koenraad III wees hun eenige vestingen o.a. Neurenberg, tot toevluchtsoord aan en de bisschop van Keulen stelde den burcht Wolkenburg te hunner beschikking, waar zij zich dan ook met goed gevolg verdedigden.

De **derde kruistocht** eischte eveneens offers van de Duitsche Joden; zoo had de gemeente Worms veel te lijden (1190).

Staatkundige toestand der Duitsche Joden. De hulp, die de keizer van Duitschland den Joden bij den tweeden kruistocht verleend had, kwam hun duur te staan. Voortaan werden zij beschouwd niet als staatsburgers, die volgens de wet recht hadden op bescherming, maar als gunstelingen en dienstknechten van den keizer, die hun dus naar zijn goeddunken steun kon schenken of niet. Voor deze twijfelachtige bescherming moesten zij jaarlijks bijzondere belastingen opbrengen. Langzamerhand daalden de Duitsche Joden tot een klasse van slaven en lijfeigenen, met wie men naar believen kon handelen. Sommige keizers verkochten den steden het recht, Joodsche inwoners toe te laten; anderen verpandden hun Joodsche onderdaden als een bezitting. Zoo waren zij geheel aan de willekeur van keizers en vorsten overgeleverd.

De bloedbeschuldiging te Blois (1171). Hadden de Fransche Joden van de kruistochten betrekkelijk weinig te lijden, in 1171 werd voor het eerst op Franschen bodem tegen de Joden een beschuldiging geuit, die ontelbare malen, tot op onzen tijd zelfs, herhaald, voor het Joodsche volk de oorzaak van onbeschrijfelijke ellende geworden is. Een burger der stad Blois vertelde namelijk, dat hij een Jood het lijk van een Christen in de Loire had zien werpen. Dadelijk verspreidde men nu het gerucht, dat de Joden den ongelukkige

hadden gedood, om zijn bloed op Pesach te nuttigen, daar — zoo luidde de lastertaal der booswichten — den Joden op dit feest het gebruik van Christenbloed voorgeschreven is. Met kracht verdedigden de Joden te Blois zich tegen deze onzinnige aanklacht, doch hun verweer hielp niets; na de wreedste folteringën doorstaan te hebben, werden zij allen levend verbrand.

Voortgezet lijden. Steeds treuriger werd de toestand der Fransche Joden; vooral onder Philips II Augustus hadden zij veel te lijden. Deze vorst stelde zich ten doel, het vermogen der Joden in zijn bezit te krijgen en deinsde ter bereiking van dit doel voor de gewelddadigste middelen niet terug. Zoo liet hij hen in 1180 allen op één dag gevangen nemen en schonk hun eerst de vrijheid, nadat zij een aanzienlijken losprijs gegeven hadden. Voorts bepaalde hij, dat ieder, die aan een Israeliet geld moest betalen, slechts een gedeelte er van in de koninklijke schatkist behoefde te storten en dan van zijn schuld geheel ontheven was. Eindelijk, in 1181, verdreef hij de Joden uit zijn land en dwong hen, hun goederen achter te laten. Wel liet hij hen in 1198 weder toe, doch het was slechts, om hen, als zij weder vermogen hadden verworven, opnieuw uit te plunderen.

XXXIX. De School van Rasjie.

De Tosafisten. Na Rasjie's dood arbeidden zijn talrijke leerlingen en navolgers in zijn geest voort. Met groote scherpzinnigheid wijdden zij zich in de Fransche en Duitsche leerscholen aan de beoefening van den Talmud en de daarbij behoorende verklaring van hun grooten meester. Menigmaal weken zij in de uitlegging van Talmudplaatsen van hun geleerden voorganger af en dan stelden ze hun verklaring te

boek. Deze noemden zij **תוספות** of Aanvullingen en zij zelf heeten daarom Tosafisten (**בְּעֵלֵי תוֹסֵפוֹת**). De Tosafisten gingen evenwel bij hun uitleggingen anders te werk dan Rasjie; want terwijl deze zich er toe bepaalt, de woorden van den Talmud, die voor hem staan, eenvoudig te verklaren, vergelijken de Tosafisten verschillende Talmudplaatsen, die over hetzelfde onderwerp handelen, met elkander, stellen dan allerlei vragen, beantwoorden ze en komen zoo tot de, naar hun meening, juiste beteekenis van den Talmudischen tekst. Aan hun Talmudverklaringen knopen de Tosafisten dikwijls wetsbeslissingen vast voor het godsdienstleven. De bloei der Tosafistenscholen duurt tot omstreeks 1250; toen gingen zij door den druk der tijden ten gronde.

Rasjbam. Tot de voornaamste Tosafisten behooren Rasjie's kleinzonen, R. Samuel ben Meïr of Rasjbam en R. Jacob Tam. Rasjbam schreef een verklaring op sommige Talmudtractaten. Ook vervaardigde hij een verklaring op de Thora, die uitmunt door korthed en nauwkeurigheid en nog heden goede diensten bewijst.

R. Jacob Tam. (1100—1171). Rasjbams broeder, Rabbenu Tam, was slechts een eenvoudig koopman, doch werd niettemin door alle Joden van dien tijd wegens zijn geleerdheid hoog geacht. Zijn Talmudisch werk **סֵפֶר הַיָּשָׁר** getuigt van zeldzame scherpzinnigheid en ook op de Hebreeuwsche dichtkunst legde hij zich met goed gevolg toe. Met den taalkundige Ibn Ezra stond hij in vriendschappelijke briefwisseling.

In dien tijd werden onder voorzitterschap van R. Tam verscheidene Rabbijnenvergaderingen gehouden, waar belangrijke besluiten genomen werden. Zoo werd op een dezer bijeenkomsten den Joden de handel in Christelijke gewijde voorwerpen streng verboden.

R. Tam, die gedurende den tweeden kruistocht leefde, werd in dien bangen tijd niet gespaard. Woeste benden drongen zijn woning te Rameru binnen, vernielden een Thorarol en sleurden hem voort, om hem te dooden. Gelukkig kwam een ridder voorbij, die hem uit de macht der booswichten bevrijdde. R. Tam overleed in 1171, eenige weken na de vroeger beschreven ramp te Blois.

XL. De Joden in de andere landen van Europa en Azië. (1000—1200).

Engeland. In Engeland hebben zich niet zoo vroeg Joden gevestigd als in Spanje en Frankrijk; pas in de 8ste eeuw vindt men eenig spoor van hen. In de 11de eeuw verhuisden een aantal Joodsche gezinnen van Frankrijk naar Engeland, zoodat dit land een groote Joodsche bevolking verkreeg. In het eerst hadden de Joden het er vrij goed; zij legden zich op den handel toe en verwierven groote rijkdommen. Onge-lukkig sloeg de Jodenhaat, waardoor onze geloofsbroeders in Frankrijk en Duitschland zooveel te lijden hadden, ook over naar Engeland. Op den dag, dat Richard Leeuwenhart te Londen tot koning gekroond werd, zonden ook de Joden een gezantschap, om den nieuwen vorst hun hulde aan te bieden. In plaats echter van hen vriendelijk te ontvangen, liet Richard zich door den aartsbisschop van Canterbury bewegen, hen uit het paleis te verwijderen. Het koninklijk voorbeeld vond gretig navolging bij de mindere klasse; een woeste bende toog naar het Jodenkwartier, vermoordde een groot aantal Joden en stak hun huizen in brand. Wel liet Richard de schuldigen straffen en verbood hij dergelijke gewelddadigheden ten strengste, doch nauwelijks had hij het land verlaten, om deel te nemen aan den derden kruistocht, of de volkswoede

barstte opnieuw los. In verscheidene steden werden de Joden zwaar geteisterd; vooral was dit het geval te York. Hier verdedigden zij zich zes dagen in een burcht buiten de stad; eindelijk, toen zij het niet meer konden uithouden, maakten zij zelf, ten getale van 500, een einde aan hun leven.

Provence. Terwijl de Joden in de meeste landen door de onverdraagzaamheid der Kerk veel te lijden hadden, leefden zij in Zuid-Frankrijk of Provence langen tijd in geluk en vrede. In Narbonne, Lunel en Marseille waren groote gemeenten, waar een opgewekt Joodsch leven heerschte. Bijbel en Talmud vonden er uitstekende beoefenaren, wier werken nog heden ijverig bestudeerd worden. Als groot Talmudgeleerde geldt R. Abraham ben David uit Posquières (Rabed), terwijl R. David Kimchi (Redak) zich als Bijbelverklaarder zeer verdienstelijk gemaakt heeft. Naast de werken van Rasjje en Ibn Ezra is Kimchi's verklaring, in gemakkelijk Hebreeuwsch geschreven, een uitstekend hulpmiddel tot het verstaan van den Bijbel. Ook andere leden van de familie Kimchi hielden zich bezig met Bijbelstudiën. Naast de familie Kimchi stond de familie Tibbon in hoog aanzien. Eenige leden van dit geslacht vertaalden de werken van Joodsche geleerden, die in het Arabisch geschreven waren, in het Hebreeuwsch. Zoo werden de geschriften van Saädja, Ibn Gabirol, Juda Hallevie en anderen ook toegankelijk voor de Joden, die geen Arabisch verstonden.

Zuid-Europa. Reeds in de vroegste tijden had Italië een talrijke Joodsche bevolking. Opmerkelijk is het, dat juist in dit land, waar de zetel van den paus gevestigd was, hun toestand minder te wenschen overliet, dan in de andere landen. De Joodsche wetenschap werd ook hier trouw beoefend; zoo vervaardigde Nathan ben Jechiël uit Rome een Talmudisch woordenboek (ערך), dat nog thans goede diensten bewijst.

Ook in Hongarije leefden de Joden in vrede te midden der overige bewoners. De Hongaren waren dapper en vrijheid-lievend en lieten de Joden vrij hun godsdienst waarnemen. Later evenwel braken ontzettende rampen over hen los, die eindigden met hun verbanning uit het land (1526).

Treurig was de toestand der Joden in het Byzantijsche rijk met de hoofdstad Konstantinopel. In dit land, gedurende de Middeleeuwen een machtig bolwerk der Katholieke kerk, hadden de Joden niet de minste rechten. Telkens wilde men hen tot het Christendom overhalen en daar zij aan den godsdienst der vaderen trouw bleven, stelden zij zich onophoudelijk aan martelingen en vervolgingen bloot.

Azië en Afrika. Palestina, het oude Joodsche land, telde destijds slechts weinig Joden. De Katholieke kerk, die hier na den eersten kruistocht den scepter zwaaide, bood den Joden geen geschikte gelegenheid, om zich te ontwikkelen. Gunstiger was hun toestand in het oude Babylonië, dat onder Mohammedaansch bestuur stond. In Bagdad en Hamadan waren talrijke Joodsche gemeenten gevestigd. Zelfs werden door den Khalif weder de waardigheden van exilarch en Gaon ingesteld. Ook in Egypte woonden vele Joden, hun opperhoofd droeg den titel van נָגִיד, vorst.

XLI. Maimonides (1135—1204).

Op het Pyreneesche schiereiland, waar in de Middeleeuwen zoovele groote leeraren Israels geleefd en gearbeid hebben, werd ook de man geboren, die door zijn machtige kennis en belangrijke werken in de Joodsche geschiedenis een geheel eenige plaats inneemt. Deze groote zoon Israels, evenzeer uitmuntend in geleerdheid als in deugd en rechtschapenheid, draagt den naam van Mozes ben Maimon (Rambam) of Maimonides, d.w.z. zoon van Maimon en zag te Cordova het

levenslicht. Van zijn vader, een Talmudgeleerde uit de school van Alfassi, kreeg hij reeds zeer vroeg onderricht in de Joodsche wetenschap benevens in de wis- en sterrenkunde, terwijl hij zich ook op de natuur- en geneeskunde toeleigde, zoodat hij reeds als jongeling op den naam van geleerde aanspraak mocht maken.

Niet lang kon de familie Maimon in Cordova blijven wonen; de treurige toestanden in Zuid-Spanje, waarover wij vroeger gesproken hebben, noodzaakten hen, de stad te verlaten en een nieuwe woonplaats te zoeken. Dit ging echter niet gemakkelijk; pas na elf jaar rondgezworven te hebben, vestigden zij zich eindelijk te Fez in N. Afrika (1159). Doch ook hier vonden zij nog geen rust. De onverdraagzame Mohammedanen verboden het openlijk uitoefenen van een anderen godsdienst dan den hunnen, zoodat het nakomen der Joodsche wetten alleen in het geheim en dan nog slechts onder de grootste gevaren mogelijk was. Zes jaren hield Maimonides dezen gewetensdwang uit; toen vluchtte hij uit Fez, ging met de zijnen scheep en zette koers naar Palestina. Na een moeilijke reis landde de familie te Akko en begaf zich vandaar naar Jeruzalem, om bij den Westelijken tempelmuur en de graven der voorouders te bidden. Vervolgens trokken zij naar Egypte en vestigden zich te Fostat of oud-Kaïro, waar Mozes en zijn broeder David na den dood huns vaders een zaak in juweelen oprichtten. Met goedvinden van David bemoeide Mozes zich evenwel weinig met de zaken, want hij had besloten zijn leven aan de Heilige Leer en de wetenschap te wijden. Vele Joden van dien tijd begrepen de bedoeling van hun godsdienst niet goed en vele niet-Israelieten minachtten het Jodendom, want zij meenden, dat de wetten der Thora met het menschelijk verstand in strijd waren. Maimonides wilde nu hun allen aantoonen, dat geen Leer zoo schoon en verheven is als de Thora, dat Mischna en Talmud vol zijn van goddelijke

wijsheid en volstrekt niet tegen de menschelijke gedachten indruischen. En deze levenstaak, die hij zichzelf had opgelegd, bracht hij, gelijk wij zullen zien, schitterend ten uitvoer.

In het eerst had Rambam in Fostat met groote moeilijkheden te kampen. Op een zeereis kwam zijn broeder David in de golven om, waardoor Maimonides' geheele vermogen verloren ging, doch zijn vertrouwen op God sterkte hem in deze harde beproeving. Om in zijn onderhoud te voorzien, vestigde hij zich als geneesheer en verkreeg weldra een zeer drukke praktijk. Wel namen zijn veelvuldige bezigheden nu een groot deel van zijn tijd in beslag, doch hij vond toch ook gelegenheid, om aan zijn levenstaak, de verbreiding van Thorakennis, te arbeiden. In 1168 verscheen zijn eerste, groote arbeid, een verklaring op de Mischna. In dit belangrijke werk zette hij ook de beginselen uiteen, waarop de wetten van Mischna en Talmud berusten en ontwikkelde hij dertien grondstellingen, waaraan ieder Israeliet met onwrikbare trouw moet gelooven.

Spoedig verbreidde zich nu Maimonides' roem als geleerde; de gemeente Kahira benoemde hem tot rabbijn en vele andere gemeenten vroegen in moeilijke gevallen zijn voorlichting. Van bijzondere waarde is zijn brief aan de Joden van Jemen (אגרת תימן). Dezen werden in het nauw gebracht door Mohammedaansche ijveraars, die hen tot den Islam wilden overhalen. Zij vroegen nu den geleerden Maimonides, hoe in deze moeilijke omstandigheden te handelen. Als antwoord zond Rambam hun een schrijven vol troost en bemoediging, waarin hij hen aanspoorde, aan de leer van God getrouw te blijven. „Weet”, zoo schreef hij hun ongeveer, „dat ook de rampen, die God den mensch zendt, heilzaam voor hem zijn. Laat u dus niet verleiden, om van onzen godsdienst af te vallen, al moet gij voor uw standvastigheid ook rampen

verduren; weest overtuigd, dat in de toekomst Israel zal zegevieren.”

Bij het onderwijs aan zijn talrijke leerlingen had Maimonides opgemerkt, dat er behoefte bestond aan een boek, waarin alle godsdienstwetten in geregelde orde opgenomen waren. Om in deze leemte te voorzien, vervaardigde Maimonides een uitgebreid godsdienstwetboek, waarin hij alle wetten en bepalingen, die door den geheelen Talmud verspreid voorkomen, behoorlijk geordend en in hoofdstukken en paragrafen verdeeld, opgaf. Door dit grootsche werk, dat den naam *מִשְׁנֵה תוֹרָה* of *יְדִי הַחֻזָּקָה* draagt, was iedereen dus in 't vervolg in staat, de instellingen der schriftelijke en mondelinge Leer te leeren kennen, zonder eerst de lange, moeilijke redeneeringen van den Talmud te volgen.

Terwijl Maimonides zoo tot heil van het Jodendom arbeide, bleven ook zijn bekwaamheden als geneesheer niet onopgemerkt. Door den sultan van Egypte werd hij tot hofarts benoemd en Richard Leeuwenhart van Engeland zou hem tot zijn lijfarts aangesteld hebben, indien Maimonides niet voor deze eer bedankt had. Het schoonste loon, dat hem voor al zijn werken te beurt viel, was zijn benoeming tot opperhoofd van alle Egyptische Joden. Deze waardigheid bleef in zijn geslacht erfelijk tot in de 15de eeuw.

Gelijk wij reeds zeiden, waren velen in dien tijd de meening toegedaan, dat de Thora dikwijls voor het menschelijk verstand onbegrijpelijk is. Om deze dwalenden te onderrichten, vervaardigde Maimonides een nieuw werk in het Arabisch en noemde het „Wegwijzer der verdwaalden” (*מִזְרָה לְנִבְלִים*). In dit belangrijke geschrift toonde hij aan, dat de grondbeginselen des Jodendoms volstrekt niet met het menschelijk denken in strijd zijn. Ook beschreef hij erin het nut en de voortreffelijkheid der goddelijke geboden en deed hij duidelijk uitkomen,

dat de mensch, die de voorschriften der Thora getrouw opvolgt, verzekerd kan zijn van een gelukkig leven en een tevreden gemoed. Het werk maakte overal grooten opgang. Het werd in het Latijn vertaald en ook veel gebruikt door Christelijke geleerden, die den wijzen „R. Moyses van Egypte” — zoo heet hij bij hen — den hoogsten lof toezwaaiden.

Na een leven, geheel gewijd aan godsdienst en wetenschap, ontsiep Maimonides. (20 Tebeth 1204). Het bericht van zijn dood veroorzaakte groote droefheid bij alle Joden, want in hem was heengegaan de man, tot wien allen vol eerbied hadden opgezien; de machtige geleerde, die door zijn schitterende eigenschappen van verstand en hart als hoofd van het gansche Jodendom had gegolden. De Joden en Mohammedanen zijner woonplaats hielden een driedaagschen rouw om zijn overlijden en te Jeruzalem werd een vastendag uitgeschreven. Zijn stoffelijk overschot rust te Tiberias in Palestina.

XLII. Honderd jaren van inwendigen strijd. (1205—1305).

Drie partijen. Nauwelijks was Maimonides de eeuwige rust ingegaan, of in den boezem des Jodendoms ontbrandde een felle strijd naar aanleiding van de geschriften des grooten Meesters. Sommige geleerden konden zich niet vereenigen met de denkbeelden, door hem in den „Wegwijzer” verkondigd; zoo meenden zij, dat men de bedoeling der goddelijke geboden niet mocht navorschen; dit had volstrekt geen nut; men moest de voorschriften der Thora eenvoudig navolgen en wel zooals de Talmud ze had verklaard. De ware Jood mocht dan ook geen andere wetenschap dan den Talmud beoefenen, ieder woord daarvan was heilig; zelfs de Midraschverklaringen in den Talmud mochten niet als dichterlijke zedelessen, doch

moesten letterlijk opgevat worden. Zoo meenden de tegenstanders van Maimonides; tegenover hen stond de partij der Maimunisten. Deze vurige vereerders van Maimonides koesterden de overtuiging, dat de werken van den grooten Meester de ware leer des Jodendoms vormden; men moest niet alleen doen, maar ook trachten te begrijpen. Jammer, dat sommigen onder deze Maimunisten de woorden van den grooten leeraar geheel tegen zijn bedoeling zoodanig uitlegden, alsof kennis en wetenschap boven de nauwkeurige naleving der geboden zouden gaan; dit toch gaf den Talmudisten een machtig wapen tegen Maimonides in de hand. En nooit had de meester een dergelijke meening geuit; want hoe hoog hij ook tegen de wetenschap opzag, hooger stond bij hem het woord van God en heilig was hem de opvolging der Goddelijke wetten. Een derde partij was van oordeel, dat nòch de Talmud, nòch de wetenschap de hoogste wijsheid vertegenwoordigde; volgens hen bevatte de Thora geheimen, waarin slechts enkele uitverkorenen konden doordringen en deze geheimleer of Kabbala was voor hen het hoogste goed. Zoo was dus het Jodendom in verschillende partijen verdeeld, die elkander, gelijk wij zullen zien, heftig bekwamen.

R. Salomo uit Montpellier. Spoedig na den dood van Maimonides richtte R. Meïr Abulafia uit Toledo tot de geleerden van Lunel in de Provence een schrijven, waarin hij zijn meening uitsprak, dat de werken van Maimonides gevaarlijke leeringen bevatten. Deze brief werkte echter niet veel uit, want juist in Zuid-Frankrijk telde de groote Meester veel vereerders; zelfs had een lid der familie Tibbon den „Wegwijzer” in het Hebreeuwsch vertaald. Toch was de Provence de plaats, waar eenige jaren later de strijd het heftigst woedde. Dit geschiedde vooral door het optreden van den geleerden Talmudist R. Salomo uit Montpellier. Deze, een vurig bestrijder van Maimonides, meende, dat het eindelijk tijd werd, krachtige maatregelen tegen de Maimunisten te nemen. In 1232 sprak hij met R. Jona Gerundi

den ban uit over allen, die zich met eenige wetenschap buiten Bijbel en Talmud zouden bezig houden. Hierop antwoordden de Maimunistische rabbijnen, met den ban uit te spreken over R. Salomo en diens aanhangers en de grijze R. David Kimchi, een ijverig Maimunist, toog naar Spanje, om de Joodsche gemeenten tot den strijd tegen de Talmudisten op te wekken. Nu nam R. Salomo een hoogst gevaarlijk middel te baat; hij wendde zich tot de Dominikaner monniken en verzocht hun, Maimonides' werken openlijk te laten verbranden, daar deze ketterij bevatten en het ongeloof bevorderden. Aan dit verzoek voldeden de Dominikanen zeer gaarne; de geschriften van Maimuni werden te Montpellier en Parijs uit de huizen der Joden gehaald en in grooten getale aan het vuur prijs gegeven. Geen wonder, dat nu onder de Maimunisten groote verontwaardiging heerschte, doch ook de Talmudisten zelf zagen in, dat zij te ver gegaan waren en R. Jona Gerundi toonde openlijk berouw wegens zijn misplaatsten godsdienstijver. Weenend trok hij van gemeente tot gemeente, bekende zijn schuld en wilde aan het graf van Maimonides vergiffenis gaan vragen.

R. Mozes van Coucy. Tot het verminderen van den strijd droeg ook veel bij R. Mozes van Coucy, een getrouw aanhanger van den Talmud en tevens warm vereerder van de wetenschap. Om het verband tusschen de Schriftelijke en Mondelinge Leer aan te toonen, schreef hij een werk, waarin hij aanwees, hoe de Talmudische wetten van de geboden der Thora zijn afgeleid (ספר מצות גדול). Door zijn redevoeringen op verschillende plaatsen mocht het den beminnelijken geleerde gelukken, de gemoederen tot kalmte te brengen.

XLIII. Honderd jaren van inwendigen strijd. (Vervolg).

R. Mozes ben Nachman (1195—1270). In Spanje leefde destijds een groot Talmudgeleerde, R. Mozes ben Nachman (Ramban) of Nachmanides, rabbijn en arts te Gerona. Deze scheen aangewezen, om den vrede in het Jodendom te herstellen. Ramban toch koesterde, in weerwil van zijn groote Talmudische bekwaamheid, veel eerbied voor Maimonides, terwijl hij ook werk maakte van Kabbalistische studiën. Ramban deed dan ook werkelijk voorstellen tot verzoening, doch het mocht hem niet gelukken, de strijdenden tot elkander te brengen. Teleurgesteld trok hij zich terug, om zich voortaan geheel aan de wetenschap en zijn beroep te wijden. Het was hem evenwel niet vergund, zijn verdere levensdagen in rust door te brengen. De koning van Arragon, Jacob I, riep hem op, om in het openbaar het Jodendom tegen de aanvallen van een gedoopten Jood, Pablo Christiani, te verdedigen. Ramban moest verschijnen en in 1263 werd te Barcelona een godsdienstdispuut tusschen den rabbijn en den afvallige gehouden; het duurde vier dagen en werd bijgewoond door het hof en vele andere toehoorders. Ramban trad als overwinnaar uit het strijdperk en ontving zelfs een geschenk van den koning. Dit verdroot den Katholieken geestelijken en op hun aandringen moest de grijze Meester het land verlaten. Hij begaf zich naar Jeruzalem, waar zich weldra een groot aantal leerlingen om hem verzamelden. Hier voltooide hij ook een uitvoerige verklaring op de Thora, die getuigenis aflegt van zijn scherp blik en zijn schitterend vernuft. In deze verklaring vindt men de schoonste gedachten van Talmud, wetenschap en Kabbala vereenigd. Reeds vroeger had hij nieuwe verklaringen (פירושים) geschreven op eenige Talmudtractaten.

R. Salomo ben Adreth. (1235—1310). Ramban had met

zijn bemiddelingsvoorstellen de partijen niet kunnen bevredigen. Daarom wendden de Talmudisten zich later tot een ander groot geleerde, R. Salomo ben Adreth te Barcelona, om hen in den strijd tegen de Maimunisten te steunen. Ben Adreth, een leerling van Ramban, was in den Talmud zeer bedreven en ook bekend met andere wetenschappen; voor Maimonides koesterde hij grooten eerbied, ofschoon hij het in vele opzichten met dezen niet eens was. Door het gansche Jodendom als leeraar erkend, had hij uit alle gemeenten godsdienstvragen te beantwoorden. Ook trad Ben Adreth op tegen Katholieke geestelijken, die in hun werken valsche bewijzen voor de waarheid van hun geloof aanvoerden en lasteringen omtrent het Jodendom verkondigden. Geen wonder dus, dat de Talmudisten een zoo geleerd en algemeen geacht man als bondgenoot trachtten te verkrijgen. Doch ook de Maimunisten zaten niet stil; in een schrijven aan Ben Adreth gaven zij als hun meening te kennen, dat godsdienst en wetenschap niet vijandig tegenover elkander staan, doch zeer goed vereenigd kunnen worden, gelijk ook Maimonides beweerd had. Het was een moeilijk vraagstuk voor den edelen Ben Adreth. Zelf was hij volstrekt geen tegenstander van de wetenschap, doch hij had maar al te vaak gezien, hoe vele schijngeleerden onder de Maimunisten de leerstellingen van den grooten Maimuni misbruikt hadden, om in waanwijsheid en overmoed den heiligen godsdienst te versmaden. Eindelijk, na rijp beraad, kwam Ben Adreth tot een besluit. Op een Sabbathdag sprak hij in de Synagoge te Barcelona openlijk den ban uit over iedereen, die zich voor zijn 25ste jaar met eenige studie buiten den Talmud en de geneeskunde zou bezig houden. Deze ban zou vijftig jaar van kracht blijven (1305). De Maimunisten in de Provence teekenden krachtig verzet aan tegen deze beslissing, doch in Spanje gaven velen aan het woord van den grijzen rabbijn gehoor.

R. Aser ben Jechiël. (1250—1327). Ben Adreth werd tot zijn strijd tegen de wetenschappelijke partij krachtig aangespoord door een Duitsch Talmudist, R. Aser ben Jechiël (Rosj), die zich tengevolge van den treurigen toestand der Duitsche Joden in Spanje kwam vestigen. R. Aser, een innig vroom man en uitstekend beoefenaar van den Talmud, was een verklaard vijand der wetenschap; de studie en vervulling der godsdienstwet moest volgens hem het eenige levensdoel zijn van den waren Jood; hij stelde zich dus tot taak, liefde voor den Talmud bij de Spaansche Joden aan te wakkeren en zoo allengskens den hatelijken partijstrijd te doen eindigen. In de gemeente Toledo, die toen 72000 zielen telde en waar hij door toedoen van Ben Adreth tot rabbijn benoemd was, werkte hij ijverig tot bereiking van dit doel. Evenals Alfassi vervaardigde hij een uittreksel van den Talmud, waarin hij ook in het kort de verklaringen en beslissingen der Tosafisten teruggaf.

R. Jacob Asjeri. (1283—1340). Met denzelfden ijver als R. Aser werkten ook zijn zonen in het belang van het Jodendom. Van hen heeft zich het meest beroemd gemaakt R. Jacob Asjeri. Deze vervaardigde een groot godsdienstwetboek in vier deelen en noemde het אַרְבַּעָה טוּרִים (Vier rijen). Het verschilt met het wetboek van Maimonides daarin, dat in het laatstgenoemde werk alleen de Talmudische wetten voorkomen, terwijl Asjeri ook de bepalingen en instellingen der latere geleerden mededeelt. Ook behandelt Asjeri slechts die wetten, die nog in de landen der ballingschap nagekomen moeten worden. R. Jacobs wetboek verkreeg grooten invloed in het Jodendom en geldt nog heden als richtsnoer voor het Joodsche godsdienstleven.

XLIV. De Joden in Frankrijk (1200—1400) en Engeland. (1200—1300).

Het Jodenteeken. Hebben wij vroeger gezien, dat de Fransche Joden onder Philips II Augustus veel te lijden hadden, de opvolgers van dien wreeden vorst behandelden hen op even onmenschenlijke wijze. Ook het toenmalig hoofd der Katholieke kerk, paus Innocentius III, was een heftig Jodenvijand en trachtte den haat, dien vorsten en volkeren tegen onze geloofsbroeders koesterden, zooveel mogelijk aan te wakkeren. Zoo riep hij in 1209 een kerkvergadering bijeen, waar o.a. besloten werd, dat de Joden geen staatsambten mochten bekleeden en op de Christelijke vastendagen zich van vleesch moesten onthouden. In 1215 hield hij een vergadering te Rome, waarbij de Joden alweder een onderwerp van bespreking uitmaakten. Hier bepaalde men, dat zij voortaan, om hen te onderscheiden van andersdenkenden, een uiterlijk, kleurig teeken aan hun kleederen moesten dragen. Door deze vernederende bepaling waren de Joden geheel aan de verachting en den spotlust der overige bevolking blootgesteld. Vooral in Frankrijk, waar in 1226 Lodewijk de Heilige, een dweepziek Katholiek, aan de regeering kwam, werden de pauselijke besluiten met groote gestrengheid uitgevoerd. Wel gedroeg zich een volgende paus, Innocentius IV, menschlievender jegens de Joden; deze zond in 1247 een schrijven aan de bisschoppen, waarin hij de verdrukken der Joden berispte en met den kerkelijken ban bedreigde, doch de Jodenhaat had bij het volk reeds te diep wortel geschoten, dan dat het pauselijke woord van hulp voor de ongelukkigen nog eenigen invloed ten goede kon oefenen.

Talmudverbranding. Hoezeer de Joden ook leden onder den schimp en smaad, die zij overal moesten verduren, hun geest bleef krachtig en liet zich bij alle ellende niet

neerdrukken. Als zij zich in hun leerscholen verdiepten in de beoefening van den Talmud, dan vergaten ze al het leed, dat hun vijanden hun aandeden. Doch ook dezen troost poogde men hun te ontnemen. Een gedoopte Jood, Donin, wendde zich tot den paus met de valsche beschuldiging, dat de Talmud beleedigen tegen het Christendom bevatte en haat tegen niet-Israelieten predikte. Ten gevolge van deze aanklacht beval koning Lodewijk, dat vier van de grootste Fransche rabbijnen den Talmud in het openbaar tegen de aanvallen van Donin moesten verdedigen; gelukte hun dit niet, dan zouden alle Talmudexemplaren verbrand worden. Het godsdienstdispuut had in 1240 in tegenwoordigheid van het hof en vele geestelijken te Parijs plaats. Wel wist de woordvoerder der Joden, R. Jechiël uit Parijs, gemakkelijk de voortreffelijkheid van den Talmud aan te toonen, doch de Joden-vijanden lieten zich niet overtuigen. En zoo werden twee jaar later 24 wagens met Talmudische geschriften te Parijs openlijk verbrand. Groote verslagenheid heerschte thans binnen het Jodendom en R. Meïr uit Rothenburg vervaardigde naar aanleiding der treurige gebeurtenis een treffend treurgedicht (שְׁאֵלִי שְׂרִיפָה), dat nog thans op 9 Ab voorgedragen wordt.

Vervolgen. Was de dertiende eeuw dus een tijd van ramspoed voor de Fransche Joden, de veertiende eeuw bracht nog meer ellende over hen. In 1306 liet koning Philips de Schoone allen op één dag gevangen nemen. In den kerker werd hun aangezegd, dat zij het land moesten verlaten. Hun bezittingen en hun schuldvorderingen werden verbeurd verklaard en vervielen aan de koninklijke schatkist. Op den bepaalden dag verlieten zij, 100.000 in getal, hun vaderland. Velen gingen dicht bij het Fransche grondgebied wonen in de hoop, spoedig weder toegelaten te zullen worden. Hun wensch werd vervuld; in 1315 mochten zij zich weder in het

land vestigen. Een groot aantal Joden maakten van deze vergunning gebruik, doch het zou hun niet tot heilstrekken. Bij gelegenheid van een nieuwen kruistocht, dien de koning wilde ondernemen, verzamelde zich een bende van 40.000 man, om den koning in zijn heilig werk te steunen. Zooals bij vroegere kruistochten moesten de Joden het weer het eerst ontgelden; aangevoerd door een herder, trokken de woestelingen het land door, vielen overal op de Joden aan en roofden en moordden naar hartelust. Door deze bloedige herdersvervolging werden 120 gemeenten uitgeroeid (1320). Het volgende jaar verspreidden eenige melaatschen het valsche gerucht, dat de Joden hen aangespoord hadden, de bronnen te vergiften. Alweder had een hevige vervolging plaats, die aan 5000 Joden het leven kostte. Ook werden velen gevangen genomen en pas vrijgelaten, nadat ze een som van 75000 gulden betaald hadden. Zoo volgden vervolging en plundering elkander op, totdat zij eindelijk door Karel VI voorgoed uit het land verbannen werden (1394).

Levi ben Gerson (1288—1344). Terwijl de Joden in Frankrijk zoo wreed vervolgd werden, konden zij in de Zuid-Fransche stad Avignon, waar destijds de zetel van den paus gevestigd was, rustig wonen. Daar leefde in het begin der 14de eeuw een groot geleerde, R. Levi ben Gerson (Ralbag), een achterkleinzoon van Ramban. Hij schreef belangrijke verklaringen op sommige Bijbelboeken en een diepzinnig werk, dat hij „Strijd voor God” (מִלְחָמַת ה') noemde. In dit boek toonde hij aan, dat godsdienst

en wetenschap vereend den mensch deugdzaam en gelukkig maken. Wegens zijn geleerdheid werd hij ook door niet-Israëlieten en zelfs door den paus hoog geacht.

Engeland. Onder de opvolgers van Richard Leeuwenhart werd de toestand der Engelsche Joden voortdurend slechter. Hun leven en hun bezittingen waren overgeleverd aan de

luimen en lusten der overige bevolking. Nu eens werden zij door het gepeupel overvallen en vermoord, dan weder door de regeering van hun vermogen beroofd. Zoo werden in 1288 alle Joden op één dag in de gevangenis geworpen en slechts na het betalen van een groote som geld vrijgelaten. Ten slotte werden zij door Eduard I voorgoed uit Engeland verbannen (1290).

XLV. De Joden in Duitschland (1200—1300).

Rabbijnenvergadering te Mainz (1223). In het begin der dertiende eeuw was de toestand der Duitsche Joden niet ongunstig. Keizer Frederik II leefde in onmin met den paus, zoodat de pauselijke besluiten aangaande de Joden in Duitschland niet al te streng werden uitgevoerd. In eenige Duitsche staten bekleedden Joden gewichtige ambten en hadden toegang tot de hofkringen. Sommige dezer hooggeplaatste Joden toonden evenwel weinig liefde voor hun minder bedeelde broederen; zoo trachtten zij wegens het aanzien, waarin zij bij de Christelijke wereld stonden, vrijstelling te verkrijgen van het betalen der bijzondere Jodenbelasting voor den Staat. En daar deze belasting in zijn geheel toch door de Joden moest worden opgebracht, drukte zij uitsluitend op de minder aanzienlijken. Om aan dezen misstand een einde te maken, werd in 1223 een groote Rabbijnenvergadering te Mainz gehouden, waar o.a. bepaald werd, dat iedere Jood, ook de hoogst geplaatste, getrouw zijn aandeel in de Jodenbelasting moest betalen. Ook herinnerden de rabbijnen hun geloofsgenooten aan het Talmudische voorschrift, dat alle oneerlijkheid, ook tegenover niet-Israëlieten, streng verboden is. De besluiten dezer Vergadering staan bekend onder den naam „Verordeningen van Spiers, Worms en Mainz” (תקנות ש' ו' מ) en werden, evenals

de instellingen van R. Gerschom en R. Tam, door de Duitsche Joden als wet aangenomen.

R. Meïr uit Rothenburg (1230—1293). In de tweede helft der 13de eeuw leefde in Duitschland een groot man, R. Meïr uit Rothenburg, die wegens zijn geleerdheid en edel karakter de algemeene achting genoot. Uit alle landen kwamen leerlingen tot hem en vroeg men hem beslissingen omtrent godsdienstvragen. In zijn tijd hadden de Duitsche Joden veel te lijden; nu eens werden zij van hun vermogen beroofd, dan weder bloedig vervolgd. Deze treurige toestand deed R. Meïr besluiten, zijn vaderland te verlaten; hij vertrok van Mainz, waar hij als rabbijn fungeerde, om zich naar Palestina te begeven. Onderweg werd hij echter gevangen genomen en op bevel des keizers naar het slot Ensisheim in den Elzas gevoerd. De keizer wilde niet, dat Joden het land verlieten; zij moesten blijven en met groote geldsommen zijn schatkist vullen. De Joden boden een aanzienlijken losprijs, om den geliefden leeraar uit den kerker te bevrijden. R. Meïr wilde echter op deze wijze niet de vrijheid herkrijgen, want hij was bevreesd, dat de keizer dan meer aanzienlijke Joden zou gevangen nemen, om zich met het losgeld, dat men voor hen zou storten, te verrijken. Zoo bleef R. Meïr tot zijn dood in den kerker. Veertien jaar later werd zijn lijk door Süszkind Wimpfen uit Frankfort losgekocht. Als eenige belooning verlangde deze, eens naast den grooten leeraar begraven te worden. Zoo liggen beide mannen naast elkander op de oude Joodsche begraafplaats te Worms.

XLVI. Treurige toestanden in het Duitsche rijk. (1300—1500).

Vervolgingen. Steeds jammerlijker werd het lijden der Duitsche Joden. Onder voorwendsel, dat een Jood te Röttingen een gewijd Katholiek voorwerp had geschonden, viel het gepeupel, aangevoerd door een edelman, Rindfleisch, op de Joden aan en vermoordde de gansche gemeente. Vandaar trok de bende door geheel Zuid-Duitschland en hield vreeselijk huis. Ongeveer 140 gemeenten werden in een half jaar tijd vernietigd en 100.000 Joden van het leven beroofd (1298).

In 1336 trok een schaar boeren onder leiding van twee edellieden, Armleder, door den Elzas en richtte groote slachtingen onder de Joden aan. Zes jaar later schreef keizer Lodewijk van Beieren een nieuwe Jodenbelasting uit, de gouden offerpenning genaamd; hierdoor moest iedere Jood jaarlijks, behalve zijn gewone belastingen, nog één procent van zijn inkomen opbrengen. De Joden onderwierpen zich ook aan deze bepaling en hoopten nu, op betere bescherming door den keizer te kunnen rekenen, doch zij werden in deze verwachting jammerlijk te leur gesteld, gelijk verder zal blijken.

De zwarte dood (1348—1350). In het midden der 14de eeuw werd Europa geteisterd door een hevige ziekte, den zwarten dood, waardoor honderdduizenden ten grave gesleept werden. Ook dit had voor onze geloofsbroeders treurige gevolgen. Men strooide het gerucht uit, dat de Joden door het vergiften der bronnen de ziekte veroorzaakt hadden en het opgehitste volk sloeg maar al te licht geloof aan deze onzinnige beschuldiging. Het hielp niet, dat zelfs de paus de onschuldigen in bescherming nam; overal stond het razende gepeupel tegen de Joden op en bracht ontzettende rampen over hen. In Straatsburg en Bazel werden allen levend verbrand; de gemeenten Breslau, Hannover, Spiers en vele andere werden geheel uitgemoord;

in Weenen, Frankfort en Worms doodden de Joden zichzelf. Tot Brussel zelfs sloeg de volkswoede over; hier werden alle Joodsche inwoners door de straten gesleurd en daarna vermoord. Slechts enkele gemeenten bleven van de algemeene ramp verschoond; zoo die te Regensburg, waar de burgers de Joden tegen het gepeupel verdedigden. Overigens werden de Joden uit vele steden voor korteren of langeren tijd verbannen.

Het Ghetto. Weldra gevoelden de Duitsche vorsten spijt, dat zij de Joden hadden verdreven; nu misten zij immers de zware belastingen, die zij gewoon waren, den Joden af te persen. Het duurde dan ook niet lang, of verscheidene steden stelden weer haar poorten voor de Joden open. Van het verlot, om zich te vestigen, maakten vele der ongelukkige verbannen gebruik; zij mochten zich echter niet te midden der overige bewoners nederzetten; men wees hun bijzondere stadsgedeelten, ghetto's genaamd, tot verblijf aan, waar zij, dicht opeengepakt, allen bij elkander moesten wonen. Ook werden alle middelen van bestaan voor hen afgesloten; groothandel mochten zij niet drijven, tot openbare ambten werden zij niet toegelaten, landbouw mochten zij niet beoefenen. Van een ellendigen handel in snuisterijen en kramerijen zouden de Joden voortaan leven en ook veroorloofde de regeering hun, tegen onmatig hooge rente geld uit te leenen. Dit geschiedde evenwel niet, om de Joden gemakkelijk en spoedig rijkdommen te doen verwerven, doch om hun hooge belastingen te kunnen opleggen of hen later van het nemen van woekerwinst te kunnen beschuldigen en dan te doodden of te verdrijven; uit vrees zouden de Joden dan weer grootere geldsommen aanbieden. Het geld, dat de Joden verdienden, wist de Staat hun altijd wel weer te ontrooven. Hoe gemakkelijk hadden de Joden in deze ellende niet tot ondeugd en misdaad kunnen vervallen! Doch gelukkig was dit niet het geval. Met eerbied en trots mogen wij nederzien op onze voorvaderen uit het Ghetto,

die, in weerwil van vervolging en vernedering, hun leven zooveel reiner en deugdzamer wisten te houden, dan de woeste bevolking, die hen omringde en verdrukte. Wel is waar verbaasterde in hun afzondering hun taal tot een zonderling mengelmoes of jargon; wel heerschte in hun Synagogen niet de stipte orde, die men in onze hedendaagsche bedehuizen aantreft, doch in hun hart leefde een oprechte Godsvereering; arbeidzaamheid, matigheid, broederliefde en huwelijkstrouw waren de groote deugden, die binnen de muren van het Ghetto welig bloeiden en het Jodendom voor geestelijken en zedelijken achteruitgang behoedden. Zoo vormt de Ghetto-tijd uiterlijk een treurige, doch innerlijk een schitterende periode in Israëls geschiedenis.

Geleerden. Onder de geleerden van die dagen moet R. Meïr ben Baruch Hallevie genoemd worden. Daar ten gevolge der jammerlijke toestanden de Joodsche wetenschap achteruit ging, bepaalde R. Meïr, dat voortaan niemand zelfstandig als rabbijn mocht optreden, die niet na afgelegd examen den Morenoe-titel verworven had. Een ander hooggeëerd leeraar was destijds R. Jacob Möln of Maharil. Deze gaf een beschrijving van de godsdienstige gebruiken (מנהגים) die toen in de Synagoge en het Joodsche huisgezin in zwang waren.

XLVII. Verval van het Spaansche Jodendom.

(1300—1450).

Vervolgingen. Voor de Spaansche Joden, die tot dusverre in zoo gelukkige omstandigheden geleefd hadden, begon in de 14de eeuw een tijdperk van ramspoed en steeds grooter wordende ellende. Wel waren er ook nog in dien tijd sommige Joden met hooge staatsambten bekleed; zoo had don Pedro een Joodsch

minister, don Samuel Abulafia, die zich voor zijn geloofsgenooten zeer verdienstelijk maakte en te Toledo een prachtige Synagoge stichtte ¹⁾; ook Pedro's opvolger, Hendrik II, had een Jood, Samuel Abrabanel, tot raadsman; doch over het algemeen koesterde het volk bitteren haat tegen de Joden. De Katholieke geestelijken zagen met afgunst, dat sommige Joden bij het hof in hoog aanzien stonden, groote rijkdommen verwierven en op vorstelijke wijze leefden; vandaar dat zij in hun predikatiën hun toehoorders voortdurend tegen de Joden ophitsten. Eindelijk kwam het tot een geweldige uitbarsting. In 1391 overviel het volk van Sevilla onverwachts de Joodsche gemeente dezer stad en richtte een vreeselijk bloedbad aan, dat aan 4000 personen het leven kostte. Als een vuur plantte zich de roof- en moordlust door geheel Spanje voort; ongeveer 70 gemeenten, die eens den trots van het Spaansche Jodendom uitmaakten, werden der vernietiging prijs gegeven.

De Marranen. Slechts twee wegen stonden den Spaanschen Joden open, om aan de volkswoede te ontkomen: het land te verlaten of het Christendom aan te nemen. In hun wanhoop kozen velen het laatste en traden tot de Katholieke kerk toe; in hun hart bleven zij echter innig aan den godsdienst der vaderen getrouw en koesterden zij de hoop, later weder tot het Jodendom terug te keeren. Zoo meenden deze nieuw-Christenen of marranen, gelijk men hen noemde, ongehinderd in hun vaderland te kunnen blijven wonen. Het vervolg der geschiedenis zal evenwel leeren, dat zij jammerlijk bedrogen uitkwamen.

Het godsdienstdispuut van Jozef Albo. Weldra bemerkte de Kerk, dat het den marranen met hun overgang tot het Christendom geen ernst geweest was; in het geheim volgden zij de wetten der Thora en in onderaardsche kelders en holen

¹⁾ Deze Synagoge, later tot kerk ingericht, behoort nog heden tot de bezienswaardigheden der stad.

vereenigden zij zich, om gezamenlijk tot God te bidden. Om nu de marranen en ook de Joden van de voortreffelijkheid der Christelijke leerstellingen te overtuigen, beval de paus, dat in de stad Tortosa een godsdienstdispuut moest gehouden worden. Daar zou een gedoopte Jood, Jozua Lorki, als Christen Geronimo da Santa Fe genaamd, in het openbaar aantoonen, dat de stichter van den Christelijken godsdienst de messias was, aan wien de Joden moesten gelooven. Duizenden Joden en marranen werden gedwongen, het dispuut bij te wonen; ook de paus en een aantal kardinalen waren bij de opening aanwezig. Dit merkwaardig dispuut duurde meer dan een jaar en nam 68 zittingen in beslag. Het leidde echter tot niets; wel veroorloofde Geronimo zich genoeg hatelijke uitvallen tegen Talmud en Jodendom, doch de Joden bleven niet in gebreke, hem te beantwoorden. Als hun woordvoerder trad op Jozef Albo, een leerling van den grooten Meester Chasdai Crescas. Crescas (1340—1410) had zich verdienstelijk gemaakt door het schrijven van een diepzinnig werk (אור ח, het licht Gods), waarin hij aantoonde, dat niet de Wijsheid alleen den mensch gelukkig kan maken, doch slechts liefde tot God en opvolging van Zijn geboden den mensch tot de hoogste volmaaktheid brengt. Crescas' leerling Albo was het nu, die tegen da Santa Fe in het strijdperk trad en al diens redeneeringen wist te ontzenuwen. Later schreef Albo een werk, getiteld: „Hoofdpunten” (עקרין), waarin hij leerde, dat de ware Jood aan drie grondstellingen moet vasthouden: er is slechts één God; er is slechts één Goddelijke Leer, de Thora; de goede daden worden door God beloond en de slechte gestraft.

Het was den paus dus niet gelukt, de Joden door kracht van redenen tot het Christendom te bekeeren. Nu trachtte de Kerk hen door dwangmaatregelen van hun godsdienst te doen afvallen: zij moesten in afgezonderde wijken wonen, het Jodenteeken aan hun kleederen dragen en eenige keeren per

jaar een Christelijke predikatie aanhooren. Doch hoe meer de Joden onderdrukt werden, des te inniger hechtten zij zich aan het geloof der vaderen; de Synagoge bleef hun vereenigingspunt en de Talmudstudie hun troost.

XLVIII. Verdrijving der Joden van het Pyreneesche Schiereiland.

De Inquisitie. Zoo hadden dus alle pogingen, om de Joden en marranen voor het Katholicisme te winnen, schipbreuk geleden en moest de Kerk naar andere dwangmiddelen omzien, om aan dien hardnekkigen tegenstand voorgoed een einde te maken. En zij vond nieuwe maatregelen uit, die in wreedheid en gruwelijkheid alle vorige verre overtroffen. Voor haar plannen vond zij een krachtigen steun in koning Ferdinand van Arragon, die, evenals zijn gemalin Isabella van Castilië, tot de getrouwste aanhangers der Katholieke Kerk behoorde. Er werd een lichaam, de Inquisitie, ingesteld, dat o.a. tot taak had, te onderzoeken, of de marranen niet in het geheim het Jodendom aanhingen. In 1483 benoemde de paus Thomas de Torquemada tot hoofd der Inquisitie. Hiermede begon voor alle niet-Katholieken een tijd van schrikwekkende ellende. Torquemada richtte in alle steden van Spanje inquisitierechtbanken op en alle Spaansche burgers kregen bevel, de marranen, die zij van ontrouw aan de Kerk verdachten, aan te geven. Den Joden werd streng verboden, den marranen eenige hulp te verleenen.

Weldra vulden zich nu de gevangnissen met duizenden Joden en marranen. De nietigste verdenking was voldoende, om de ongelukkigen naar den kerker te voeren; wie bekende, werd naar den brandstapel gesleept, om daar zijn leven te eindigen; wie niet bekende, werd door ontzettende folteringen op de pijnbank zoo lang gemarteld, tot hij ten slotte een bekentenis aflegde. Ontelbaar is het aantal slachtoffers, dat

door het monster der Inquisitie een jammerlijken dood vond.

Don Izak Abrabanel (1437—1508). Verwonderlijk mag het heeten, dat aan het hof van Ferdinand en Isabella een Joodsch staatsman tot een hoog ambt geroepen werd. Het was de geleerde don Izak Abrabanel. Te Lissabon uit een edel Joodsch geslacht geboren, had hij een voortreffelijke opvoeding genoten en zich ijverig op de Joodsche en algemeene wetenschappen toegelegd. Zijn geleerdheid en zijn edel karakter deden hem de gunst verwerven van den koning van Portugal, die hem tot schatmeester benoemde. In dit ambt bewees hij het land goede diensten en bevorderde ook, zooveel hij kon, de belangen zijner geloofsbroeders. Na den dood van zijn meester werd het lot hem ongunstig; hij vluchtte uit Portugal en begaf zich naar Toledo. Hier hield hij zich hoofdzakelijk bezig met Joodsche studiën; hij schreef een verklaring op verschillende Bijbelboeken en verzamelde tal van leerlingen om zich heen. Zoo leefde hij geheel voor de wetenschap, tot hij na een verblijf van anderhalf jaar door Ferdinand en Isabella aan het hof ontboden en tot minister van financiën benoemd werd. Evenals in Portugal werkte hij ook hier tot heil van het land en ten nutte van zijn geloofsgenooten. Doch de haat der Katholieke geestelijkheid was zoo groot, dat zelfs een man als Abrabanel niets te hunnen behoeve kon uitrichten.

Verdrijving uit Spanje. Twaalf jaren reeds had de Inquisitie met onmenschenlijke gestrengheid gewerkt; duizenden marranen hadden in dien tijd onder de martelingen van de pijnbank of op den brandstapel den laatsten adem uitgeblazen en nog was het niet gelukt, de overgeblevenen tot irouwe zonen der Kerk te maken; nog konden zij hun Jodendom, dat zij slechts in schijn afgezworen hadden, niet vergeten en bleven zij met hun vroegere geloofsgenooten vriendschapsbetrekkingen onderhouden. Met leede oogen zag de geestelijkheid, hoe alle pogingen, om de marranen geheel voor het Katholicisme te

winnen, vruchteloos bleken, totdat zij ten slotte het juiste middel meende gevonden te hebben, om haar doel te bereiken. Wanneer Spanje maar eerst geheel van Joden gezuiverd en iedere herinnering aan het Jodendom weggevaagd was, dan zouden de marranen eindelijk hun ouden godsdienst wel leeren vergeten en het nieuwe geloof trouw aanhangen. Zou het Cristendom als de ware godsdienst geëerd worden, dan moest eerst het Jodendom uit Spanje verdwijnen. Zoo meenden de geestelijken en op hun aandrang vaardigden Ferdinand en Isabella op 31 Maart 1492 het bevel uit, dat alle Joden binen vier maanden het land moesten verlaten. Diepe verslagenheid heerschte thans in de huizen Israëls; de gedachte, vaarwel te moeten zeggen aan den bodem, waar het Jodendom zulke schitterende tijden van bloei gekend had, vervulde hen met grenzelooze droefheid. Abrabanel begaf zich tot den koning en smeekte hem, het wreede bevel te herroepen; 30000 dukaten zouden de Joden in de koninklijke schatkist willen storten en alle uitzonderingsbepalingen gaarne dragen, mits ze maar in het land mochten blijven. De taal van Abrabanel trof het Spaansche koningspaar; het stond op het punt toe te geven, toen plotseling Torquemada het vertrek binnentrad en zich tot de beide vorstelijke personen wendde met den uitroep: „Wilt gij uw Christendom voor 30000 dukaten verkoopen?” Het pleit was beslecht; het verbanningsbesluit bleef gehandhaafd. En op 9 Ab 1492 verlieten 300000 zonen en dochteren Israëls het geliefde vaderland, opgejaagd als redeloos vee, gedoemd, om zich in den vreemde een nieuw bestaan te zoeken. Geen pen is in staat, het lijden der ongelukkige ballingen te beschrijven; hoevelen op reis omkwamen, is niet bij benadering aan te geven. Maar even treurig was ook het lot der achterblijvende marranen; met afgrijpselijke wreedheid bleef de Inquisitie onder hen woeden en eischte ieder jaar talrijke slachtoffers; zelfs nog in 1680 werden een aantal hunner verbrand.

Spanje heeft sinds dien tijd geen Joodsche inwoners meer; het land verloor evenwel spoedig zijn beteekenis en is thans tot den rang van een vrijwel onbeduidende mogendheid gedaald.

Portugal. Vele Spaansche ballingen vluchtten naar Portugal. In dit land leefden de Joden sedert lang rustig en gelukkig; aan hun hoofd stond een opperrabbijn, die door den koning benoemd werd. Vooral onder Alfonso V ging het hun goed; zoo was deze het, die Abrabanel tot schatmeester had aangesteld. Daarom trachtten de ongelukkige ballingen een wijkplaats in Portugal te vinden; koning Joao II nam hen tegen betaling van groote geldsommen op en beloofde hun bescherming, doch hij hield zijn woord niet en duizenden vonden een jammerlijken dood. Joao's opvolger vaardigde op 'aandrang van Ferdinand en Isabella het bevel uit, dat alle Joden ook Portugal moesten verlaten. En zoo herhaalde zich hier in 1498 hetzelfde droevige tooneel als zes jaar vroeger in Spanje. Eveneens bleef in Portugal het lot der marranen hoogst treurig; nog in 1766 ondergingen eenige hunner den vuurdood.

Eindelijk dan had de Katholieke Kerk haar doel bereikt; evenals Frankrijk en Engeland, was nu ook het Pyreneesche schiereiland geheel van Jodengezuiverd en hiermede was aan het Joodsche volk een ontzettende slag toegebracht. Want het Spaansche Jodendom stond nog aan de spits der gansche Jodenheid. Nog in de laatste eeuw van ellende waren na de uitvinding der boekdrukkunst in verschillende steden van Spanje en Portugal Hebreeuwsche drukkerijen opgericht, waardoor de Joodsche werken gemakkelijk onder het bereik van alle Joden konden komen.

Het Jodendom is echter door de machtige hulp van God ook dezen slag te boven gekomen; in andere landen van Europa vond het rust en verademing en langzamerhand herstelde het van de toegebrachte wonde, want de Hoeder van Israel slaapt niet en sluimert niet.

VIJFDE TIJDVAK.

Nieuwe Geschiedenis der Joden. (1492—1790).

XLIX. De Joden in het Turksche rijk. (1500—1600).

Gunstige toestand. Byzantium, het tegenwoordige Konstantinopel, was in 1453 den Turken in handen gevallen en hiermede was de heerschappij van het Mohammedanisme in het Byzantijsche rijk gevestigd. Voor de Joden had dit zeer gunstige gevolgen; waren zij sinds eeuwen in dit land wreedaardig verdrukt (zie blz. 83), onder het Turksch bewind brak een betere tijd voor hen aan. Hun opperrabbijn verkreeg zitting in den regeeringsraad en verscheidene Joden verwierven invloedrijke posten aan het hof van den Sultan. Geen wonder, dat de Spaansche Joden na hun verdrijving in 1492 in grooten getale naar Turkije vluchtten, waar zij dan ook welwillend opgenomen werden. Konstantinopel telde spoedig 30000 Joodsche inwoners en 44 Synagogen. Als opperrabbijn fungeerde destijds R. Elia Mizrachi, een groot geleerde en schrijver van een uitvoerige verklaring op Rasjies Thora-uitlegging.

Don Jozef Nasi. Een machtig beschermer zijner geloofsge-nooten was don Jozef Nasi. Als marraan uit Portugal gevlucht, vestigde hij zich eerst te Antwerpen, waar hij een bankierszaak oprichtte (1536). Doch ook hier achtte hij zich niet veilig en hij begaf zich daarom met zijn familie naar Turkije. Weldra kwam hij in aanraking met Sultan Soliman en wist door zijn bekwaamheden diens gunst te verwerven. Met toestemming van dezen vorst herbouwde hij de stad Tiberias in Palestina, opdat Joden,

die in hun land verdrukt werden, daar een veilige woonplaats konden vinden. Onder Solimans opvolger steeg Don Jozef nog hooger; deze benoemde hem tot hertog van Naxos en de Cycladische eilanden (1566). Groot was de invloed, dien de Joodsche hertog op de staatkunde van Turkije, ja, van Europa oefende. Zoo stond hij met Prins Willem van Oranje in briefwisseling, om Turkije tot een oorlog tegen Philips II, den verdrukker van Protestanten, Joden en Mooren, te bewegen.

Voor zijn geloofsgenooten was Don Jozef een edel weldoener. In zijn slot Belvedere waren de Joodsche geleerden steeds welkom; gaarne onderhield hij zich met hen en uit zijn schatkist voorzag hij hen rijkelijk van middelen, om zich aan de studie te wijden. Ook zijn waardige gemalin, Donna Reyna, beminde de Joodsche wetenschap; evenals haar echtgenoot stichtte zij een leerschool en een Hebreeuwsche drukkerij.

R. Salomo Aschkenazi. Tegelijk met Don Jozef stond R. Salomo Aschkenazi bij het Turksche hof in hoog aanzien. Hij was het, die in 1574 den vrede tusschen Turkije en Venetië bewerkte en het vredesverdrag teekende. Door zijn invloed werd Hendrik van Anjou tot koning van Polen gekozen. Ook R. Salomo zorgde, waar hij kon, voor zijn geloofsbroeders; een besluit tot verbanning, dat Venetië tegen de Joden uitgevaardigd had, werd door zijn tusschenkomst ingetrokken.

R. Jozef Karo (1488—1575). In dien tijd heerschte onder Israel veel verdeeldheid in het godsdienstleven. Zooals wij reeds gezien hebben, hadden Alfassi, Maimonides, Asjeri en nog anderen godsdienstwetboeken vervaardigd. Deze geleerden waren in hun werken dikwijls met elkander in strijd, zoodat men telkens voor de vraag stond, welke meening gevolgd moest worden. Aan deze onzekerheid werd voor goed een einde gemaakt door het optreden van R. Jozef Karo, geboortig uit Spanje, later rabbijn te Safet. Aan innige vroomheid paarde R. Jozef een onmetelijke Joodsche kennis, zoodat geheel Israel met diepen eerbied tot den grooten

Meester opzag. Hij was dus, als 't ware, aangewezen, om eenheid in de vormen van het godsdienstleven te brengen. Tot dit doel vervaardigde hij een verklaring op Asjeri's **טורי** (blz. 92) en noemde deze **בית יוסף**. Hierin vergeleek hij de meeningen van alle geleerden met elkander en gaf een beslissing, waar tusschen hen verschil van gevoelen bestond. Vervolgens vervaardigde hij een beknopt wetboek voor het Joodsche leven en noemde het **שלחן ערוך** (gedekte tafel). Dit werk is tot op heden het wetboek voor het Joodsche huisgezin gebleven.

De **שלחן ערוך** bestaat, in navolging van Asjeri's werk, uit vier deelen: het eerste, **ארח חיים**, behandelt de dagelijksche wetten en bijzondere dagen; het tweede, **יורה דעה**, de ritueel-Joodsche wetten; het derde, **אבן העזר**, bevat de huwelijksvoorschriften en het vierde, **חשן המשפט**, het burgerlijk recht.

R. Mozes Isserles uit Krakau voorzag Karo's werk van belangrijke aantekeningen (**רמ"ה**), waarin hij voornamelijk de godsdienstgebruiken der Hoogduitsche Joden beschreef.

Palestina. In Jeruzalem zag het er destijds treurig uit; onder de bewoners heerschte grove onwetendheid, terwijl zij elkander door onderlinge twisten het leven onaangenaam maakten. Een Italiaansch geleerde, R. Obadja di Bartinora, gevoelde zich opgewekt, om in dezen toestand verbetering te brengen; hij toog in 1488 naar Palestina en arbeidde er ijverig in het belang van het Jodendom. Zijn werken werd met goeden uitslag bekroond; vrede en eendracht keerden weder en de liefde tot den godsdienst nam toe. Hij heeft zich bijzondere verdienste verworven door zijn verklaring op de Mischna, vooral onmisbaar voor hen, die de Mischna willen begrijpen, zonder de moeilijke

Talmudische uiteenzetting te kunnen volgen. Ook bloeide de Joodsche dichtkunst weder op; o.a. leefde in dien tijd R. Salomo Alkabetz, de dichter van het Sabbatlied Lecho doudi.

L. De Joden in Italië. (1500—1600).

De familie Abrabanel. Gedurende de eerste helft der 16de eeuw hadden de Joden in Italië het over 't algemeen vrij goed. De talrijke ballingen, die uit Spanje naar Italië uitweken, werden gastvrij opgenomen en om hun geleerdheid hoog geacht. Onder hen bevond zich ook Don Izak Abrabanel, die door den koning van Napels tot minister benoemd werd. Zijn zoon, Samuel Abrabanel, verkreeg later het ambt van schatmeester bij den onderkoning van Napels en Samuels gade, Benvenida, werd met de opvoeding van de dochter des onderkonings belast.

Hebreeuwsche taalmeesters. Bij de beschaafde Christenen ontwaakte toenmaals de lust, om den Bijbel in het Hebreeuwsch te kunnen lezen. Hiertoe stelden zij zich in verbinding met Joodsche geleerden; vooral de taalkundige Elia Levita had veel leerlingen onder de Christenen te Rome. Een van hen was de kardinaal Egidio di Viterbo, op wiens aansporing hij verscheidene Hebreeuwsche leerboeken vervaardigde. Deze boeken werden in het Latijn vertaald en veel gebruikt door de Christenen, die Hebreeuwsch wilden leeren. Later verhuisde Levita naar Venetië, waar hij een betrekking verkreeg aan de Hebreeuwsche drukkerij van Bomberg. Ook de geleerde Obadja di Sforzo had veel Christen leerlingen. Sforzo heeft zich bekend gemaakt door een schoone verklaring op den Pentateuch.

Teleurgestelde verwachtingen. Het bittere lijden, waaronder de Joden in de meeste landen en de marranen op het Pyreneescheschiereiland gebukt gingen, deed hen vurig verlangen naar de komst van den Messias, die hen uit alle ellende zou

verlossen. Hun wensch scheen eindelijk vervuld te zullen worden. In het Oosten stond een man op, die zich David Reübeni noemde en zich uitgaf voor den broeder van een Joodsch-Arabisch koning uit den stam Ruben. Hij beweerde, door God gezonden te zijn om Palestina op de Turken te veroveren en een nieuwen Joodschen staat te grondvesten. Zijn verschijning maakte grooten indruk; zelfs paus Clemens VII hechtte geloof aan zijn woorden en beval hem aan bij den koning van Portugal; deze beloofde dan ook, hem met wapenen en schepen te steunen. Geen wonder, dat de ongelukkige marranen thans hoop koesterden en in Reübeni den lang verbeiden Messias zagen. Vooral de jongeling Salomo Molcho dweept met hem; hij keerde openlijk tot het Jodendom terug en hield overal vurige predikatiën, om de Joden tot het geloof in den nieuwen Messias op te wekken. Christenen en Joden lieten zich door de bezielende taal van Molcho overreden en de paus verdedigde hem zelfs tegen de bedenkingen dier Joden, die van Molcho's optreden gevaar voor het Joodsche volk duchtten. Eindelijk gingen de oogen open en zag men in, dat Reübeni een dweper of een bedrieger was, die de Joden op dwaalwegen voerde. Hij speelde zijn rol tot 1532; in dit jaar verscheen hij met Molcho voor Karel V op den Rijksdag te Regensburg, om zijn belangen te bepleiten, doch zijn pogingen leden schipbreuk: de keizer liet Reübeni gevangen zetten; Molcho, de edele jongeling, die zich had laten meeslepen, eindigde zijn leven op den brandstapel.

Donkere tijden. In de tweede helft der 16de eeuw had er een treurige ommekeer in den toestand der Italiaansche Joden plaats. In Duitschland hadden vele Christenen de Katholieke kerk verlaten en waren tot het Protestantsche geloof overgegaan. Dit noopte de pausen, met kracht tegen alle niet-Katholieken en hun geschriften op te treden. Ook de Talmud moest het ontgelden: op het Nieuwjaarsfeest in 1553 werden de Talmudexemplaren uit de huizen der Joden te Rome gehaald en openlijk verbrand; in 1559

geschiedde hetzelfde te Cremona met 12000 Joodsche geschriften. Wel kregen de Joden later weer verlof, hun boeken te drukken, maar voortaan moest ieder geschrift eerst aan een censuur of onderzoek van wege de Kerk onderworpen worden en wat de Kerk niet beviel, werd geschrapt. Nog meer vernederingen moesten de Joden dulden; vooral paus Paul IV Caraffa verbitterde hun het leven. Zij mochten in 't vervolg slechts in ghetto's wonen en nergens meer dan één Synagoge bezitten; ook werd hun de uitoefening der geneeskunde verboden. Alleen de handel in oude kleeën werd hun toegestaan en aan hun gewaad moesten zij kleurige kenteekenen dragen. Eindelijk verdreef Pius V hen in 1568 uit den Kerkelijken Staat.

Azarja de Rossi (1511—1578). Te midden van deze ellende leefde een merkwaardig geleerde, Azarja de Rossi, die zich met geschied- en letterkundige studiën bezighield. Zooals meer groote mannen, werd hij door zijn tijdgenooten niet genoeg gewaardeerd; eerst in latere tijden heeft men ingezien, dat Azarja de Rossi een eereplaats onder de geleerden Israels toekomt. In zijn meesterwerk **מאור עינים** (het licht der oogen) heeft hij beginselen ontvouwd, die voor de beoefening der Joodsche geschiedenis en letterkunde van het hoogste belang geworden zijn.

LI. Het Poolsche Jodendom. (1500—1650).

Bloei der Talmudstudie. Reeds in de Middeleeuwen was Polen een veilig toevluchtsoord voor Joden, die in andere landen verdrukt en verjaagd werden. Ook in den nieuwen tijd was de maatschappelijke toestand der Joden in Polen zeer gunstig, alhoewel zij geen staatkundige rechten hadden; zij vormden den middenstand der bevolking en genoten als landbouwers, werklieden en groothandelaars een groote mate van welstand.

De rabbijnen werden door den koning benoemd en hadden de rechtspleging in handen. Geen wonder, dat onder dergelijke gunstige omstandigheden de Joodsche wetenschap bloeide; de Talmudstudie steeg tot een hoogte, die aan den tijd van Rasjje en de Tosafisten herinnerde. Iedere stad van beteekenis had haar Talmudschool (ישיבה); de geleerden werden als vorsten geëerd en de leerlingen vonden in de huizen der gemeenteleden liefderijke verzorging. Jaarlijks kwamen de vertegenwoordigers uit de vier provinciën van Polen bij elkander, om gezamenlijk de belangen van het Jodendom te bespreken. Deze vergadering heette de Synode der vier landstreken (ועד ארבע ארצות) en werd te Lublin of te Jaroslaw gehouden.

Drie Talmudgeleerden. Behalve den reeds vroeger genoemden R. Mozes Isserles heeft het Poolsche Jodendom van dien tijd drie mannen opgeleverd, die onder de Talmudgeleerden een eereplaats innemen. Het zijn R. Salomo Lurja (מהרש"ל), R. Samuel Edels (מהרש"א) en R. Meïr Lublin (מהר"ם). Deze geleerden hebben zich verdienstelijk gemaakt door tekstverbeteringen in den Talmud aan te brengen en moeilijke plaatsen in Talmud en Tosafoth te verklaren. Vooral de verklaring van R. Meïr munt uit door helderheid en bewijst hierdoor ook aan eerstbeginnenden goede diensten.

Vervolgelingen. Het was den Joden evenwel ook in Polen niet vergund, rustig te blijven arbeiden en studeeren. In 1648 ontstond er een bloedige strijd tusschen de Kozakken uit Zuid-Rusland en de Polen; voor de Joden, die den Polen trouw bleven, had dit zeer treurige gevolgen. Onder hun hoofdman Chmelnitzki vielen de woeste Kozakken op de Joden aan en hielden afgrijpselijk onder hen huis. Geheele gemeenten werden meedoogenloos vernietigd; te Wilna, Nemirow, Lemberg en vele andere steden bleef geen Jood over; mannen, vrouwen en kinderen werden op de meest barbaarsche wijze vermoord. Dit

verschrikkelijke lijden duurde tien jaar; men schat het aantal slachtoffers op een kwart millioen. Het Poolsche Jodendom verloor voor geruimen tijd zijn beteekenis; vele groote geleerden vluchtten naar andere landen, waar zij wegens hun uitgebreide Talmudische bekwaamheid een gastvrij onthaal vonden.

LII. De Joden in Duitschland. (1500—1650).

Reuchlin. De Duitsche Joden zagen ook in de nieuwe eeuw hun treurigen toestand nog niet verbeteren. Zij woonden in ghetto's, afgesloten van hun Christelijke medeburgers, vervolgd door schimp en smaad. Uit Neurenberg, Maagdenburg en andere steden werden zij verdreven en in Berlijn liet de keurvorst 38 Joden, beschuldigd van schending der Katholieke heilige voorwerpen, openlijk verbranden (1510). Te meer verdient het dus waardeering, dat in dien tijd ten minste één Christen het voor de Joden opnam. Deze edele man was Johannes Reuchlin. Reuchlin had onderleiding van Obadja di Sforno het Hebreeuwsch beoefend en verwierf zoo groote bekwaamheid in deze taal, dat hij in staat was, een Hebreeuwsch taalboek te vervaardigen. Ook was hij door zijn omgang met Joodsche geleerden niet onbedreven in Rabbijnsche geschriften.

Weldra werd Reuchlin genoodzaakt, van zijn gunstige gezindheid jegens de Joden blijk te geven. De Dominikaner monniken koesterden een fellen haat tegen het Jodendom; het was hun niet genoeg, dat de Joden vervolgd en verjaagd werden, ook hun geschriften en de Talmud in de eerste plaats, moesten vernietigd worden. Te dien einde schreven zij een reeks smaadschriften, waarin zij de Joden en den Talmud op de laagste wijze beschimpten. Een gedoopte Jood, Pfefferkorn, die wegens diefstal bij zijn geloofsgenooten veracht en daarom tot het Christendom overgegaan was, bewees hun bij het vervaardigen dier smaadschriften

goede diensten. Nu wendden zij zich tot keizer Maximiliaan met het verzoek, de Talmudexemplaren der Joden te mogen verbranden. De keizer beval, dat dan eerst moest onderzocht worden, of de Joodsche geschriften werkelijk zooveel slechts bevatten; het onderzoek werd opgedragen aan eenige professoren en ook aan Reuchlin. Spoedig was het onderzoek geëindigd; het oordeel der professoren luidde ongunstig: de Joodsche werken waren, zoo beweerden zij, gevaarlijk voor de maatschappij en moesten verbrand worden. Niet alzoo Reuchlin; deze schreef, dat hij, gelijk alle Christen geleerden, van den Talmud te weinig begreep, om over dit werk te kunnen oordeelen; de overige geschriften bevatten veel, wat ook den Christenen tot leering kon strekken; dezen moesten daarom ijverig het Hebreeuwsch bestudeeren. Geen wonder, dat de monniken over dit antwoord heftig verstoord waren en in talrijke geschriften hun toorn over Reuchlin uitstortten; deze bleef echter het antwoord niet schuldig: hij verdedigde zich krachtig en nam de Joden, die hij medeburgers en broeders noemde, tegen hun vijanden in bescherming. Het eind was, dat Reuchlin zegevierde en de Talmud met verlof van paus Leo X gedrukt werd.

R. Joselmann van Rosheim. In dien tijd leefde een merkwaardig man, R. Joseph Loans, bijgenaamd R. Joselmann van Rosheim. Hij gold als de vertegenwoordiger der Joden bij de regeering en als bestuurder (פֶּרֶנְס וּמַנְהִיג) der Joodsche gemeenschap in Duitschland en was zijn geheele leven onvermoeid voor zijn geloofsbroeders werkzaam. Waar de Joden door gevaren bedreigd of in hun vrijheden beperkt werden, stond Joseph Loans op de bres, om hun rechten te verdedigen. In 1515 bepleitte hij bij keizer Maximiliaan de belangen der Elzasser Joden, die op verscheidene plaatsen met verbanning bedreigd werden; in 1520 wist hij van Karel V de bekrachtiging van de privilegiën der Duitsche Joden te verkrijgen; in 1531 reisde hij naar de Zuidelijke

Nederlanden, waar de Keizer toen verblijf hield en slaagde erin, dezen gunstig voor de Joden te stemmen. Ook op de Duitsche rijksdagen trad hij herhaaldelijk voor zijn geloofsbroeders in het strijdperk. Vooral van belang was zijn optreden in 1536 te Frankfort, waar hij voor de Duitsche vorsten de Joden tegen de aanvallen van den kerkhervormer Luther verdedigde. Had deze vroeger de vervolgingszucht der Katholieke Kerk streng veroordeeld, in zijn ouderdom werd hij een verwoed Jodenvijand en schreef hij, dat men de Joden moest verjagen en hun Synagogen verbranden. Het mocht R. Joselmann gelukken, de Joden van alle blaam te zuiveren en Luthers boos opzet te verijdelen. Zoo was deze merkwaardige man tot zijn dood in 1556 ten behoeve zijner stamgenooten werkzaam.

Vervolgingen. Toch bleef de toestand der Joden hoogst treurig. In 1519 werden zij uit Regensburg verjaagd en vernielde het gepeupel 4000 zerken op de Joodsche begraafplaats; in 1573 werden zij uit Brandenburg verdreven. Ook de twee grootste Duitsche gemeenten, Frankfort en Worms, werden zwaar geteisterd. In 1614 drong een woeste bende onder aanvoering van een bakker, Fettmilch, die zich zelf „den nieuwen Haman” noemde, het ghetto te Frankfort binnen, roofde en moordde naar hartelust en verdreef de overgebleven Joden uit de stad. Hetzelfde tooneel herhaalde zich te Worms. Wel werden de schuldigen gestraft, doch de uitzonderingswetten tegen de Joden bleven gehandhaafd.

LIII. De Joden in de Oostenrijksche landen.

(1500—1650).

Mordechai Melsel. In Oostenrijk liet de toestand der Joden, evenals in Duitschland, veel te wenschen over. Ferdinand I verbood hun het verblijf in Neder-Oostenrijk en Rudolf II perste hun voortdurend groote geldsommen af. Toch stond Rudolf op

viendschappelijken voet met den Praagschen opperrabbijn, Liwa ben Betsalel, bijgenaamd de hooge R. Löb en een andere Jood, Mordechai Meisel, werd dikwijls in geldelijke zaken door hem geraadpleegd. Deze had zich door vlijt en werkzaamheid een ontzaglijk vermogen verworven en muntte uit door vroomheid en weldadigheidszin. Hij liet in Praag een Synagoge bouwen, die onder den naam van Meisel-Synagoge nog heden bestaat. Armen en weezen in zijn woonplaats en elders ondersteunde hij mildelijk en onschuldige gevangenen werden door hem losgekocht. Het ghetto te Praag liet hij herstellen en naar Posen, waar een groote brand gewoed had, zond hij aanzienlijke geldsommen. Daar Meisel geen kinderen had, benoemde hij zijn neef tot erfgenaam, doch de keizer verklaarde, dat het vermogen der Joden hem toebehoorde en eigende zich na Meisels dood de geheele nalatenschap toe.

Hofjoden. Iets gunstiger was de toestand der Joden onder Ferdinand II. Deze benoemde eenige hunner tot hofjoden en schonk hun het volle burgerrecht. Jacob Bassewi verhief hij als graaf von Treuenburg in den adelstand. Niettemin legde hij den Joden in Weenen en Praag de verplichting op, eens per week de Christelijke kerk te bezoeken.

David Gans (1541—1613). Een sieraad der Praagsche gemeentewas de bekwame David Gans. Behalve met de Joodsche wetenschappen hield hij zich bezig met geschiedenis, wis- en aardrijkskunde. Met de geleerdste Christenen van dien tijd was hij zeer bevriend. Bekend is zijn werk *צמח דוד* (de spruit Davids), waarin hij de Joodsche en de algemeene geschiedenis beschrijft.

Lipmann Heller (1579—1654). Tot de vrienden van David Gans behoorde R. Jomtov Lipmann Heller, de schrijver van de belangrijke Mischnaverklaring *יום טוב תוספות*. Evenals Gans was hij bedreven in de Joodsche en algemeene wetenschappen, terwijl zijn edele karaktereigenschappen hem voor het ambt van

rabbijn bijzonder geschikt maakten. Op 18 jarigen leeftijd werd hij dan ook reeds lid van het Praagsche rabbijnencollege, in 1624 zien wij hem als opperrabbijn te Weenen werkzaam en in 1627 vinden wij hem als geestelijk hoofd te Praag terug. Dit ambt aanvaardde hij met groote vreugde, want Praag was destijds een hoofdzetel van Joodsche geleerdheid. Zijn geluk duurde evenwel slechts kort.

Bij de gemeente was door den keizer een commissie ingesteld, om te bepalen, hoeveel ieder lid in de rijksbelasting moest opbrengen; voorzitter der commissie was de opperrabbijn. Natuurlijk ging Heller bij het vaststellen van ieders aanslag streng rechtvaardig te werk; toch beschuldigden eenige ontevreden hem bij de regeering van partijdigheid en strooiden tevens uit, dat hij in zijn werken het Christendom beleedigd had. Nu werd Heller op last van den keizer naar Weenen gevoerd, tot een groote geldboete veroordeeld en uit Praag verbannen (1631). Heller begaf zich naar Polen, waar de Joden toen nog rustig leefden en werd in 1643 tot opperrabbijn van Krakau benoemd. Hier werkte hij tot zijn dood in het belang van Jodendom en Joodsche geleerdheid.

LIV. De Joden in de Nederlanden. (1500—1650.)

De grafelijke regeering. Nederland, het oord, dat later de gezegende bodem van vrijheid voor Israel zou worden, had in de Middeleeuwen geen enkele Joodsche gemeente. Slechts hier en daar woonden enkele Joden, die wegens de vervolgingen in Duitschland de Nederlanden hadden opgezocht; zoo hadden Nijmegen en Zutphen reeds vroeg Joodsche inwoners; zij werden over 't algemeen geduld en wegens hun geloof niet lastig gevallen. In Arnhem werd door de Overheid ten strengste verboden, den Joden eenig leed te doen en in 1451 werd een Jood er tot stadsgeneesheer benoemd. Toch was ook in

Nederland hun toestand niet rooskleurig; zij mochten geen ander bedrijf uitoefenen dan den kleinhandel en in Utrecht, de oude bisschopsstad, was hun het verblijf ontzegd. Bij Middelnederlandsche schrijvers, als Jacob van Maerlant en Dirc Potter, komt menige regel voor, die van haat en minachting tegenover de Joden getuigt. Te Zwolle werden in den tijd van den Zwarten dood een aantal Joden vermoord. Niettemin was hun toestand in vergelijking met andere landen hier dragelijk.

Minder goed ging het den Joden onder de regeering van Karel V. Deze dweepzieke vorst ging met groote heftigheid tegen hen te werk; herhaaldelijk verschenen bloedplakkaten, waarin den Joden en marranen op verbeurte van lijf en goed bevolen werd, het land te verlaten. Onder Philips II ging het hun nog slechter; geen enkele Jood of marraan mocht in deze landen vertoeven en te Antwerpen, waar zich na de verdrijving uit Spanje marranen gevestigd hadden, werden er eenige gedood. De stad Zutphen, die één Jood verlof tot nederzetting had gegeven, werd genoodzaakt, dien weer te verjagen. Zoo stonden de zaken, toen door het optreden van een edel vorst een geheele verandering in dien treurigen toestand kwam.

Willem van Oranje. Willem van Oranje, de grondlegger van Neerlands vrijheid en onafhankelijkheid, heeft zich ten eeuwigden dage een eereplaats in de harten van gansch Israel veroverd. Midden tusschen de woedende baren van ketterjacht en geloofsvervolging hield hij stand, sterk als een rots, en verkondigde onbevreesd zijn heerlijk beginsel van godsdienst-vrijheid. Hij was de eerste machthebber, die het woord uitsprak, dat niemand wegens zijn geloof eenig letsel mocht ondervinden; die niet wilde, dat de vorsten over de zielen der menschen heerschten en hun de vrijheid van godsdienst ontnamen. Vonden zijn woorden ook niet dadelijk weerklank bij de Europeesche vorsten en volken, het zaad, door Willem van

Oranje uitgestrooid, ontkiemde tot heerlijke vruchten voor de menschheid in het algemeen en voor Israel in het bijzonder. Ongetwijfeld was het ten gevolge van Willems streven, dat in de Unie van Utrecht, de toenmalige grondwet van het Nederlandsche volk, de bepaling werd opgenomen, dat men niemand wegens zijn godsdienst mocht vervolgen of onderdrukken. (1579).

De Portugeesche gemeente te Amsterdam. Vol blijde hoop hoorden de marranen in Portugal, dat in Nederland het beginsel van godsdienstvrijheid in de wetgeving was opgenomen en zij dachten er ernstig aan, hun onherbergzaam vaderland te verlaten en zich in Nederland te vestigen. De gelegenheid hiertoe was gunstig, want Willems opvolger, Prins Maurits, drukte in zake godsdienstvrijheid geheel de voetstappen zijns vaders. In dien tijd woonde in Middelburg een aanzienlijke Jood, don Samuel Palache, gezant van den koning van Marokko. Deze trachtte van de vroedschap zijner woonplaats te verkrijgen, dat zich daar Joden mochten neerzetten. Het verzoek werd evenwel afgewezen. Bij Maurits vond don Samuel beter gehoor; deze edele Oranjevorst beloofde, de pogingen der Joden, om zich in Nederland te vestigen, krachtig te zullen steunen. Eindelijk dan zou één land zijn poorten voor de Joden openen en hun vrijheid van godsdienst waarborgen. Omstreeks 1590 kwamen de eerste marranen in Amsterdam; zes jaar later was hun aantal tot 16 gestegen en vormden zij een gemeente met Mozes Uri Hallevi als rabbijn en don Samuel Palache ¹⁾ en Jacob Tirado als bestuurders. Voorloopig hielden zij hun godsdienstoefeningen in het geheim; daarom meende de burgerij, dat zij samen-zweerders waren, die booze plannen tegen den Staat smeedden.

¹⁾ Hoe hoog don Samuel Palache bij de regeering aangeschreven stond, blijkt uit het feit, dat bij zijn begrafenis in 1616 Maurits en de Staten-Generaal tegenwoordig waren.

Onder den dienst op den Verzoendag verscheen dan ook plotseling de schout, om hen gevangen te nemen. Zij wisten dezen evenwel van hun onschuld te overtuigen, waarop de Overheid hun toestond, een Synagoge te stichten. Nu breidde de gemeente zich sterk uit en telde weldra meer dan 400 familiën; in 1616 kwamen zij in het bezit van een begraafplaats te Ouderkerk en in 1639 werd door hen een groote Synagoge aan het tegenwoordige Waterlooplein ingewijd. Deze Synagoge genoot in 1642 de eer van een bezoek van Frederik Hendrik met groot gevolg; eenigen tijd later kwamen Prins Willem II en zijn bruid het godsgebouw bezichtigen.

Was dus het huis van Oranje den Joden goed gezind, de staten van Holland toonden zich niet minder welwillend jegens hen. In 1619 vaardigden zij een besluit uit, waarbij den Joden vrijheid van godsdienst toegekend werd; de steden kregen verlof, Joden onder hun bewoners op te nemen onder voorwaarden, die zij zelf konden vaststellen; alléén mochten zij den Joden niet het dragen van uiterlijke kenteekenen opleggen. De Portugeesche Joden van hun kant bewezen het nieuwe vaderland gewichtige diensten; met hun groote kapitalen bevorderden zij handel en verkeer en droegen zij veel bij tot de algemeene welvaart.

Uit Amsterdam vertrokken in 1636 een aantal Joden naar Brazilië, dat toen aan Nederland behoorde en stichtten er een grootegemeente; hetzelfde geschiedde acht jaar later in de Nederlandsche kolonie Suriname, waar de Joden nog heden in hoog aanzien staan. Ook in Rotterdam en 's Hage gingen zich Joden vestigen; eveneens kregen o.a. Alkmaar, Leeuwarden, Middelburg en Nijmegen Joodsche inwoners. Wel bestond er nog geen volledige gelijkstelling tusschen hen en de overige bewoners; zoo waren zij uit de gilden uitgesloten en mochten ze slechts enkele bedrijven uitoefenen, doch hun godsdienst konden zij zonder eenig bezwaar houden. IJverige predikanten poogden soms de

regeering tot maatregelen tegen de Joden over te halen, doch de welwillendheid van het Oranjehuis en de verdraagzaamheid van de Nederlandsche burgerij maakten, dat Nederland zich in dit opzicht gunstig van de andere landen bleef onderscheiden.

De Hoogduitsche gemeente. Met vreugde hoorden de Duitsche Joden, dat hun Portugeesche geloofsbroeders in Nederland vrijheid genoten. Want in Duitschland hadden de Joden in dien tijd veel te lijden door de rampen, die de dertigjarige oorlog over het land bracht. Geen wonder dus, dat vele Duitsche Joden het voorbeeld der marranen volgden en den Nederlandschen bodem opzochten. Zij waren niet, zooals hun Portugeesche geloofsbroeders, in het bezit van groote rijkdommen; integendeel, hun gelaat en hun houding droegen duidelijk de sporen van ellende en ontbering; toch werden ook zij gastvrij opgenomen en wegens hun godsdienst niet lastig gevallen. Hun godsdienstoeffeningen hielden zij voorloopig in een huis in de Lange Houtstraat en R. Mozes Wehl fungeerde als rabbijn. In 1642 kochten zij met toestemming van P. C. Hooft, den drost van Muiden, te Muiderberg een stuk grond tot begraafplaats. Naast de Duitsche Joden vestigden zich een menigte Poolsche Joden te Amsterdam; na de vervolgingen onder Chmelnitzky groeide hun aantal sterk aan, zoodat de Duitsche en Poolsche Joden, zooal niet in welstand, dan toch in getalsterkte hun Portugeesche geloofsbroeders spoedig verre overtroffen.

LV. Toelating der Joden in Engeland.

Menasse ben Israel (1604—1657). Tot de marranen, die den inquisitiekерker ontluchtten, behoorde ook Jozef ben Israel; hij vestigde zich met zijn zoontje Menasse te Amsterdam. Menasse kreeg een zorgvuldige opvoeding; hij bestudeerde de Joodsche wetenschap en bezat een bijzondere geschiktheid tot taalstudie; hij verkreeg de bekwaamheid zich in tien

vreemde talen uit te drukken. Op 18-jarigen leeftijd werd hij door de Portugeesche gemeente tot predikant benoemd; als hij predikte, kwamen vaak geleerde Christenen naar hem luisteren. Met de grootste mannen, als Hugo de Groot en Vossius, was hij bevriend en met de geleerde koningin Christina van Zweden hield hij briefwisseling. Desniettemin verkeerde Menasse in behoeftige omstandigheden en dacht hij er ernstig aan, naar Brazilië te verhuizen. Reeds was hij door Frederik Hendrik van aanbevelingen naar dit land voorzien, toen hij door eenige geloofsgenooten geholpen werd en dus in Amsterdam bleef. Weinig kon men vermoeden, dat de arme rabbijn het Joodsche volk nog eens buitengewone diensten zou bewijzen.

Menasse's werkzaamheid. De welwillendheid, waarmede Nederland de Joden behandelde, prikkelde andere landen tot navolging. De koning van Denemarken, de hertogen van Savoye en Modena noodigden de Portugeesche Joden uit, zich in hun gebied te vestigen. Ook in Engeland, dat in 1290 de Joden uitgedreven had, heerschte destijds een geest van verdraagzaamheid jegens andersdenkenden. De man, die in dit land het bewind voerde, Cromwell, had de stelling verkondigd, dat iedereen naar de inspraak van zijn hart God moest kunnen dienen. Op grond van dit beginsel wendde Menasse ben Israel zich nu tot het Parlement met de bede, de Joden weder in Engeland toe te laten; hij verzocht zelf in Londen te mogen komen, om zijn bede toe te lichten. Het verzoek werd gaarne ingewilligd en Menasse vertrok in 1655 naar Englands hoofdstad. Hier bepleitte hij in een aanzienlijke vergadering de belangen zijner geloofsbroeders; ook schreef hij een werk: „de redding Israels”, waarin hij de beschuldigingen, die men gewoonlijk tegen de Joden inbracht, glansrijk weerlegde. Het optreden van den geleerden rabbijn maakte een diepen indruk op Cromwell en op de vergadering; wel werd het verbanningsbesluit van 1290 nog niet opgeheven, maar men liet toch

oogluikend toe, dat zich eenige Joodsche familiën uit Amsterdam te Londen vestigden. Cromwell toonde zijn genegenheid voor Menasse, door hem een aanzienlijk jaargeld toe te zeggen; jammer, dat de edele rabbijn op zijn terugreis naar Amsterdam te Middelburg overleed.

De Joodsche gemeente te Londen breidde zich later aanmerkelijk uit en is thans een van de aanzienlijkste der wereld.

LVI. Messiaansche dweperij en haar gevolgen.

De Kabbala. In den loop der tijden had de Kabbala of geheimleer tal van beoefenaren onder de Joden gevonden. Ten gevolge van de jammerlijke toestanden, waaronder de Joden in de meeste landen gebukt gingen, verslapt veler belangstelling voor zuiver wetenschappelijke vraagstukken en voelden zij zich meer aangetrokken tot de beschouwingen der Geheimleer. De Kabbala met haar geheimzinnige bespiegelingen over God, de onsterfelijkheid der ziel, de toekomstige wereld, den Messias en al dergelijke onderwerpen sprak meer tot hun bedrukt gemoed en werkte meer op hun verbeelding dan de ingewikkelde redeneeringen des Talmuds of de nauwkeurige uitlegging des Bijbels. In de tooverwereld der Kabbala vonden zij opbeuring en verademing voor hun treurig lijden; als zij zich verlustigden in de heerlijke Kabbalistische beschrijvingen van het gelukkig leven, den godvruchtigen mensch in de toekomstige wereld bereid, of met de Kabbalistische schrijvers meeleeften in de schitterende toekomst, als de Messias het koninkrijk Gods op de aarde zal grondvesten en Israel aan de spits der volkeren zal staan, dan voelden zij zich onttrokken aan hun bittere levensomstandigheden en dachten ze zich in de onmiddellijke nabijheid van het Hoogste Wezen; dan voelden ze zich verzoend met het beklagenswaardig lot, dat hun op de aarde was toebedeeld en vonden ze kracht, om de

matelooze kwellingen hunner verdrukken in kalmte te dragen. De meeste Kabbalisten waren dan ook vrome, edele mannen, die trachtten, door een innig godvruchtig leven hun bestaan op aarde te heiligen en dus een gunstigen invloed op hun omgeving oefenden. Het werk, waarin zij bovenal leering en stichting vonden, was de **זוהר** (Lichtglans), een verklaring

op de Thora, vol schoone denkbeelden en opwekkingen tot deugd, doch wegens den geheimzinnigen stijl soms moeilijk te begrijpen. Het boek werd omstreeks 1300 door een Spaansch geleerde, R. Mozes de Leon, openbaar gemaakt; deze beweerde evenwel, dat niet hij zelf, doch de Tanna R. Simon ben Jochai (zie blz. 39) het vervaardigd had. Onder de vele latere Kabbalistische schrijvers noemen wij slechts R. Jesaja Hurwitz, die te Frankfort en te Praag als rabbijn fungeerde en zich later naar Palestina begaf (1621). Deze schreef een groot werk **שני לוחות הברית** (de twee Bondstafelen), waarin hij

zijn geloofsbroeders leerde, dat de mensch al zijn gedachten en handelingen aan God moet wijden en hoe het leven een onafgebroken reeks van godvruchtige daden moet en kan zijn.

Minder gunstig, ja gevaarlijk werd de invloed der Kabbala, toen sommige Kabbalisten beweerden, te kunnen berekenen, wanneer de Messias zou komen, om Israel te verlossen. Wat God in zijn wijsheid voor den mensch verborgen had gehouden, meenden sommigen in hun waan helder te schouwen. Telkens werd hierdoor de Joodsche wereld in heftige beroering gebracht en altijd bleek weder, dat alle berekeningen faalden. Eenige jaren na het optreden van Reübeni (zie bl. 111) meende men stellig, dat de Messias in 1540 zou verschijnen en de grootste geleerden namen reeds voorbereidende maatregelen tot herstel van den Joodschen staat. Deze beweging nam evenwel door den dood van den hoofdleider, R. Jacob Berab, rabbijn te Safet, spoedig een einde. Honderd jaar later

verkeerde het Jodendom weder in buitengewone opwinding door het optreden van een voorgewenden Messias, Sabbattai Tsewi genaamd.

Sabbattai Tsewi (1626—1676). Geboren te Smyrna, een middelpunt van Joodsche geleerdheid, had Sabbattai reeds vroeg gelegenheid, met de Joodsche wetenschappen kennis te maken. De moeilijke Talmudstudie kon hem evenwel niet behagen; meer bekoorde hem de Kabbala met haar schoone droombeelden. Sabbattai had dan ook een echt dweepzieken aard; als kind reeds zonderde hij zich van zijn makkers af en zat het liefst op eenzame plaatsen te droomen en luchtkasteelen te bouwen. Op twee en twintigjarigen leeftijd trad hij voor het eerst in zijn geboortestad als Messias op en verkondigde, dat hij de Joden uit de macht der Christenen en Mohammedanen zou verlossen. Hierop spraken de rabbijnen den ban uit over den gevaarlijken dweper, doch dit verminderde zijn invloed niet. Hij doorreisde het geheele Oosten en wist door zijn woorden en daden de menigte geheel te betooveren. Zijn zendelingen zorgden, dat zijn naam door gansch Europa verbreid werd. In 1666, zoo beweerden zij, zou de verlossing plaats hebben. Groot was de opwinding, die zich nu van de Joodsche wereld meester maakte; sommigen toonden hun vreugde over het verwachte Messiasrijk door uitgelaten zang en dans, anderen brachten dagen achtereen in vasten en bidden door, om zich op den grooten dag voor te bereiden en velen maakten zich gereed, om onder Sabbattai's leiding naar het Heilige Land te trekken. In Smyrna, waar vroeger de ban over Sabbattai uitgesproken was, werd hij weder met gejuich ingehaald en in Amsterdam verschenen gebedenboeken met Sabbattai's beeltenis op het titelblad. Vooral de Portugeesche Joden te Amsterdam hielden zich van Sabbattai's zending overtuigd. Deze leefde intusschen als een vorst en ontving dagelijks talrijke bezoekers, die kwamen om den

„Heer en God Sabbattai Tsewi”. gelijk hij zich noemde, van aangezicht tot aangezicht te zien. Het baatte niets, dat mannen als de Londensche opperrabbin R. Jacob Sasportas luide hun stem tegen den bedrieger verhieven, de roes bleef voortduren. In Polen had Sabbattai evenwel niet veel aanhangers; daar wisten de rabbijnen hun gemeenten voorloopig van bijgeloof vrij te houden.

Sabbattai had echter den langsten tijd zijn rol gespeeld. De Turksche regeering achtte zijn optreden gevaarlijk voor de rust van den Staat, liet hem gevangen nemen en naar een afgelegen slot voeren. Toch ontving hij ook in de gevangenschap de huldebetuigingen en geschenken zijner aanhangers en gedroeg hij zich als een koning. Nu liet de Sultan hem voor zich komen en bedreigde hem wegens landverraad met den dood. De zoogenaamde Messias bedacht zich niet lang; hij ging tot het Mohammedanisme over en werd deurwachter bij den Sultan. Een groot aantal zijner volgelingen namen eveneens den Islam aan. Daar Sabbattai evenwel nog voortging, zijn Messiasrol te spelen, verbande de Sultan hem naar een plaatsje in Albanië, waar hij op vijftigjarigen leeftijd overleed.

LVII. Messiaansche dweperij en haar gevolgen.

(Vervolg).

Nechemja Chion (1650 — 1738). Met Sabbattai's dood hielden de dweperij en het bedrog nog niet op. Scharen vrome bedelaars trokken door Polen, Duitschland en Nederland naar Palestina, overal verkondigend, dat weldra de Messias zou verschijnen en de wereld zou verlossen. De meesten hunner stierven in ellende of namen den Islam aan. Een van de meest weerzinwekkende personen uit dien tijd is Nechemja

Chion. In het openbaar leefde hij als een vroom man, doch in het geheim handelde hij tegen godsdienst en zedelijkheid. Wegens zijn goddelooze levenswijze in het Oosten in den ban gedaan, vertrok hij naar West-Europa en wist er door zijn huichelarij en welsprekendheid de godvruchtigste mannen te verblinden; vooral te Praag en bij de Portugeesche gemeente te Amsterdam verwierf hij zich veel vrienden. De opperrabbijn der Hoogduitsche gemeente, de geleerde R. Tsewi Hirsch Aschkenazi, bijgenaamd Chacham Tsewi, had evenwel het lage karakter van Chion spoedig doorzien en trad met kracht tegen den bedrieger op. Hierdoor ontstond heftige tweespalt tusschen de Portugeesche en de Hoogduitsche gemeente, die zoo hoog liep, dat Chacham Tsewi Amsterdam verliet. Hij werd te Lemberg tot rabbijn benoemd (1714). Chion werd later onmaskerd en stierf in N.Afrika.

Mozes Chajim Luzatto (1707—1747). Een slachtoffer der dweperij was de hoogbegaafde Mozes Chajim Luzatto. Uit een edel geslacht te Padua geboren, genoot hij een uitstekende opvoeding. Reeds in zijn jeugd dichtte hij in sierlijk Hebreeuwsch heerlijke verzen. Door zijn Kabbalistische studiën geraakte hij evenwel op dwaalwegen; hij meende wonderen te kunnen doen en door God uitverkoren te zijn, om Israel en de wereld te redden. Welke moeite zijn familie en de Italiaansche rabbijnen ook deden, om hem van zijn dweperij te genezen, het hielp niets. Eindelijk vertrok hij naar Amsterdam, waar hij door de Portugeesche gemeente vriendelijk opgenomen werd. Doch ook hier voelde hij zich niet op zijn plaats; hij ging naar Palestina, waar hij na eenige jaren overleed.

Eybeschütz en Emden. Ten gevolge van Sabbattai's optreden ontstond er in het Jodendom groote verdeeldheid. Wie slechts verdacht werd van Kabbalistische dweperij, werd door de tegenstanders bespot, gehoond, soms zelfs met den banvloek getroffen. Van deze verdeeldheid ondervond

R. Jonathan Eybeschütz de nadeelige gevolgen. R. Jonathan, een uitstekend geleerde, was reeds in verscheidene gemeenten als rabbijn werkzaam geweest, toen hij op 60-jarigen leeftijd als zoodanig te Altona, Hamburg en Wandsbeck ¹⁾ benoemd werd (1750). Te Altona woonde destijds een zoon van Chacham Tsewi, R. Jacob Emden ²⁾ genaamd. Deze, een groot geleerde en schrijver van een verklaring op het Gebedenboek, was een vurig tegenstander van al, wat naar Kabbala zweemde. Eybeschütz evenwel was, zonder in dweperij te vervallen, een ijverig beoefenaar der Kabbala. Nu meende Emden, dat in de geschriften van Eybeschütz Kabbalistische dweperijen voorkwamen. Deze ontkende dit ten sterkste, doch Emden wilde zich niet laten overtuigen. Hierdoor ontstond een hartstochtelijke strijd, die jaren lang duurde en die vooral van den kant van Emden niet altijd even ridderlijk gevoerd werd. Hij ging zelfs zoo ver, zijn tegenstander bij de regeering van ketterij te beschuldigen. Het was een jammerlijke ontgoocheling voor den edelen Eybeschütz, die met groote vreugde het rabbinaat der drie gemeenten aanvaard had en wiens levensgeluk nu door dezen bitteren strijd zoo treurig vergald werd. Hij mocht echter de voldoening smaken, dat bijna alle rabbijnen zijn zijde kozen en hij geheel in eere hersteld werd. R. Jonathan overleed in 1764; twaalf jaren later daalde R. Jacob Emden ten grave.

De Frankisten. Sabbattai's verderfelijke invloed deed zich nog jaren na zijn dood gelden. Ongeveer 1760 trad in Galicië een ellendige bedrieger op, Jacob Frank genaamd, die beweerde, dat de geest van Sabbattai in hem gevaren was; hij verzamelde een grooten aanhang om zich heen,

¹⁾ Deze drie gemeenten (רמ"ג) benoemden gewoonlijk te zamen een rabbijn.

²⁾ Daar hij eenigen tijd als rabbijn te Emden gefungeerd had, had hij dezen naam aangenomen.

door wien hij „de heilige Heer” genoemd en als zoodanig vereerd werd. Deze Frankisten leefden echter zoo zedeloos dat niet alleen de rabbijnen den ban over hen uitspraken, doch ook de regeering hen niet langer wilden dulden. Nu gingen vele hunner tot het Christendom over en ontzagen zich niet, den Talmud te belasteren, waarop een aantal exemplaren op bevel van den bisschop van Lemberg verbrand werden. Frank ging evenwel voort, voor Messias te spelen, doch maakte gelukkig niet veel slachtoffers; door Joden en Christenen veracht, overleed hij in 1791.

Het geloof in Sabbattai's zending is nog niet uitgestorven; nog thans leven er in Saloniki ongeveer 4000 personen, in verschillende sekten verdeeld, die in Sabbattai den waren Messias zien.

LVIII. Het Nederlandsche Jodendom. (1650—1790).

Synagogenbouw. Het stadhouderloos tijdperk (1650—1672) was voor de Joden in de Nederlanden niet zeer gunstig. Wel werden zij niet in de uitoefening van hun godsdienst belemmerd, doch men stond hun niet toe, nieuwe plaatsen van vestiging op te zoeken. In Amsterdam verkregen na herhaald verzoek de Hoogduitsche Joden verlof tot het bouwen der Groote Synagoge; op den 1sten Pesachdag van het jaar 1671 werd dit Godsgebouw ingewijd. Vier jaar later had de inwijding der prachtige Portugeesche Synagoge plaats. Door uitbreiding van het zielental moest de Hoogduitsche gemeente tot het bouwen van meer Synagogen overgaan, zoodat van 1677 tot 1730 nog vijf bedehuizen verrezen, n.l. de tweede, derde, Uilenburger, Lange Houtstraat — en Nieuwe Synagoge.

Bloeitijd. Met de verheffing van Willem III tot stadhouder

begint voor het Nederlandsche Jodendom een tijdperk van bloei (1672). Tot verscheidene Joodsche familiën stond de groote Oranjezoon in vriendschappelijke verhouding; in zijn nabijheid waren tal van Joodsche staatslieden werkzaam, die de Republiek gewichtige diensten bewezen. Zoo leende Fernando Lopez Suasso den stadhouder zonder eenigen waarborg de som van 2 millioen gulden tot het uitrusten eener vloot tegen Engeland. Maar de Joden konden dan ook wel op steun en bescherming van Stadhouder en Staten rekenen. Joodsche kooplieden, zoowel hier als elders, verkregen allerlei handelsvoorrechten, terwijl bij gelegenheid van een vraag der Spaansche regeering naar het geloof van zeker Nederlandsch burger door de Staten besloten werd, dat men op dergelijke vragen niet meer zou antwoorden, daar het voor de wet geen verschil maakte, of iemand tot den Joodschen of tot den Christelijken godsdienst behoorde (1680).

Ook na Willems dood hield de gunstige toestand aan. Op verscheidene plaatsen in het land vestigden zich Joden en te 's-Hage en Rotterdam werden fraaie Synagogen gebouwd. In Haarlem konden, volgens een besluit der stadsregeering, Joden in de gilden worden opgenomen (1764). Hier en daar heerschte nog wel eenig vooroordeel tegen hen; zoo was hun in Utrecht het verblijf ontzegd en sloegen in 1716 nog velen geloof aan het verzinzel van een landlooper, dat de Joden te Nijmegen een Christenkind hadden geslacht, doch in 't algemeen onderscheidde hun toestand zich zeer gunstig van dien hunner stamgenooten in andere landen. Christelijke geleerden legden zich met ijver op de Joodsche wetenschappen toe; zoo vertaalde Willem Surenhuis de Mischna met de verklaringen van di Bartinora en Maimonides in het Latijn.

Voor al de Amsterdamsche Hoogduitsche gemeente breidde zich sterk uit en telde in 1740 meer dan 10.000 zielen. Wel waren de Joden hier van de gilden uitgesloten, doch zij

vonden in den handel een voldoende middel van bestaan. Ook begon zich in dien tijd de diamantnijverheid onder hen te ontwikkelen. Voor de Joodsche studie werd eveneens gezorgd. De opperrabijn Arje Juda Kalisch stichtte in 1708 onder den naam „Steun der jongelingen” (סֵעֶדֶת בְּחוּרִים) een leerschool,

om jongelieden in de hoogere Joodsche wetenschap op te leiden; deze school werd de grondslag van het tegenwoordige Ned. Israel. Seminarium. Dertig jaar later werd door elf edele mannen onder den naam מְגִדְלֵי יְתוּמִים een college opgericht

tot verzorging van weezen; hieruit ontstond het in 1865 gestichte Ned. Israel. Jongensweeshuis. De opperabbijn Arje Löb Löwenstamm (1740—1755) verleende beiden instellingen zijn krachtigen steun.

Ook in het buitenland had de Amsterdamsche gemeente een grooten naam. Joodsche geleerden uit andere landen vonden hier een welkome ontvangst en gastvrij onthaal; overal vandaan werd den rijken Portugeeschen Joden om steun voor Joodsche doeleinden verzocht en nooit hielden zij de beurs gesloten. Een welverdiende vermaardheid genoot de Hebreuwsche drukkerij van Proops, beroemd om den duidelijken druk en schoonen lettervorm; hier zagen verscheidene Talmuduitgaven het licht.

Evenals alle Oranjes was ook Willem IV, in 1747 tot stadhouder gekozen, een warm vriend der Joden. Bijzondere genegenheid koesterde hij voor Isaac de Pinto, bestuurder der Port. Amst. gemeente. Meermalen stond deze den Prins met zijn rijkdommen en bekwaamheden ten dienste. In 1749 werd het buitengoed van de Pinto door den Prins en zijn gemalin met een bezoek vereerd; in hetzelfde jaar herstelde Willem den vrede, die in de Port. gemeente te Curaçao verstoord was.

Bij de latere troebelen tusschen Patriotten en Prinsgezinden kozen de Joden uit volle overtuiging de zijde van Oranje. Want ook Willem V was hun zeer genegen. Bij zijn intocht in

Amsterdam bezocht hij met groot gevolg de Hoogduitsche en daarna de Portugeesche Synagoge, ten einde den plechtigen dienst te zijner eere bij te wonen (1768). Meermalen verscheen hij bij voorname Portugeesche Joden op bezoek; wij zien hem zelfs op Joodsche bruiloften als gast aanzitten. Ja, toen in 1787 een troep Patriotten het paleis te Soestdijk kwam overvallen, om den prins gevangen te nemen, vluchtte hij naar het huis van een Jood, Benjamin Cohen, te Amersfoort en vond er een onderdak. De vriendschappelijke verhouding tusschen Oranje en Israel droeg natuurlijk veel bij tot den gunstigen toestand, waarin de Joden zich hier te lande mochten verheugen.

LIX. Het Europeesche Jodendom (1650—1750).

Oostenrijk. In Oostenrijk liet de toestand der Joden nog steeds veel te wenschen over. Keizer Leopold I verdreef hen in 1670 uit Weenen; op de plaats, waar de Synagoge gestaan had, verrees een Kerk. Door aanhoudende oorlogen verkeerde de keizer evenwel in voortdurende geldverlegenheid; daarom gaf hij den Joden weer verlof, zich in Weenen te vestigen. Spoedig had Leopold reden, zich over dat besluit te verheugen, want een der nieuwe bewoners, Samuel Oppenheimer, bewees het land door zijn bekwaamheden op financieel gebied belangrijke diensten. Gedurende de oorlogen, die de keizer te voeren had, voorzag Oppenheimer het leger van wapenen en levensmiddelen, zonder dadelijk betaling te eischen; met zijn ontzaglijk vermogen bleef hij herhaaldelijk borg voor de leeningen, die de Staat moest sluiten. Oppenheimer verkreeg dan ook den titel „keizerlijk zaakwaarnemer”. Zijn neef, R. David Oppenheimer, opperrabijn van Praag, heeft zich bekend gemaakt door het aanleggen eener belangrijke Joodsche bibliotheek.

In latere tijden ging deze boekenverzameling aan de beroemde bibliotheek te Oxford over, waartoe zij heden nog behoort. Behalve Samuel Oppenheimer was er nog een Jood zeer geëerd in de hofkringen en wel Samson Wertheimer. Beide mannen verleenden hun geloofsbroeders, die zich weer in Weenen kwamen vestigen, veel hulp; alle Joodsche belangen steunden zij met milde hand.

Met goed gevolg traden Oppenheimer en Wertheimer ook op tegen een Christelijk professor, Eisenmenger, die een boek vol laster tegen de Joden geschreven had. Door hun toedoen verbood de keizer de verspreiding van dit leugenachtig geschrift en werden alle exemplaren in beslag genomen.

Later braken voor het Oostenrijksche Jodendom weer treurige tijden aan. Karel VI verdreef hen uit Silezië (1708) en zijn opvolgster Maria Theresia uit Moravië en Bohemen (1744). Wel stond de keizerin hun op aandrang van den Nederlandschen en den Engelschen gezant het verblijf weder toe, doch zij moesten zich aan drukkende bepalingen onderwerpen en zware belastingen opbrengen.

Duitschland. Voor de Joden in Duitschland braken in de 17de eeuw betere tijden aan. In Hamburg vestigden zich een aantal marranen (1612); in het eerst werden hun door de onverdraagzame bevolking wel moeilijkheden in den weg gelegd, doch alras begreep het gemeentebestuur, dat de rijke Portugeesche Joden de stad veel voordeel konden aanbrengen. Langzamerhand verkregen nu de Portugeesche en ook de Duitsche Joden meer voorrechten en mochten zij vrijelijk hun godsdienst uitoefenen. Ook de groote Keurvorst, Frederik Willem van Brandenburg ¹⁾, gedroeg zich welwillend jegens de Joden. Met een aanzienlijken Jood te Emmerik, Elia

¹⁾ Hij had in zijn jeugd te Leiden gestudeerd en aan het hof van Frederik Hendrik vertoefd, met wiens dochter hij later trouwde; zijn gunstige gezindheid jegens de Joden laat zich dus gemakkelijk verklaren.

Gumperz genaamd, stond hij op goeden voet; deze steunde hem in moeilijke tijden met zijn vermogen en bewees hem diensten op staatkundig gebied. Van de ballingen, die in 1670 Weenen moesten verlaten, vonden velen een toevluchtsoord in het gebied van den Keurvorst. Een zevental familiën kreeg verlof, zich in Berlijn te vestigen onder voorwaarde, dat zij geen Synagoge zouden bouwen. Spoedig evenwel nam het aantal Joden in de hoofdstad sterk toe en reeds in 1714 verrees met goedvinden der regeering de eerste Berlijnsche Gemeente-Synagoge.

Frederik de Groote vaardigde in 1750 een „algemeen Joden-privilegie” uit, waarbij de verhouding van de Joden tot den Staat geregeld werd. Ofschoon ook dit groot privilege vernederende bepalingen voor de Joden bevatte, werden hierdoor ten minste hun leven en bezittingen bij de wet beschermd.

Frankrijk. Frankrijk was sinds 1394 verboden terrein voor de Joden. Toch waagden eenige marranen het, zich in Bordeaux neer te zetten (1636). Zij leefden in het openbaar als Christenen, doch bleven in hun hart het Jodendom getrouw. Ook in den Elzas hadden zich Joden gevestigd; te Metz was zelfs een Joodsche gemeente. Lodewijk XIV was hun niet ongunstig gezind. Wel vond hij het niet goed, dat de Joden in de Nederlanden een zoo eervolle plaats innamen, maar toch verleende hij hun zelf in Metz eenige voorrechten.

Ook Christelijke geleerden namen het voor de Joden op; een Katholiek priester, Richard Simon, verdedigde het Jodendom tegen de aanvallen zijner vijanden en een Protestantsch geestelijke, Jacob Basnage, die zich later in Rotterdam vestigde, schreef in het Fransch een geschiedenis der Joden, waarin hij zich met eerbied en bewondering over Israel uitliet. Zoo begonnen zich dus ook bij het Fransche volk de voor- teekenen van een betere gezindheid tegenover de Joden te vertoonen.

LX. Het Jodendom in de tweede helft der achttiende eeuw.

Staatkundige en maatschappelijke toestand. Begon in de 18de eeuw ook al hier en daar het morgenrood voor de Joden te gloren, toch was hun toestand nog verre van benijdenswaardig. Overal bijna werden zij nog gedrukt door bijzondere belastingen en smadelijke bepalingen; in geen enkel land werden zij als staatsburgers beschouwd of hadden zij dezelfde rechten als de overige bevolking. Gaf men hun ook al verlot tot vestiging, pleegde men ook al geen geweld tegen hen, men achtte hen als wezens van lager orde, als een klasse van minderwaardigen, die van de burgerlijke samenleving uitgesloten moesten blijven en aan het maatschappelijk verkeer niet mochten deelnemen. In het dompige ghetto moesten zij allen bij elkander wonen, een eervol bedrijf mochten ze niet uitoefenen, tot de hoogeschole werden ze niet toegelaten, openbare ambten mochten ze niet bekleeden. Zoo ontstond er een wijde kloof tusschen Joden en Christenen. De Jood, uit de groote menschenmaatschappij gestooten, trok zich terug in zijn eigen kring en werd onverschillig voor de buitenwereld. Al zijn denken en werken, al zijn hopen en streven richtte zich op zijn eigen Joodsche gemeenschap, waarbinnen zijn wreede omgeving hem terugdrong. Voor het Jodendom te arbeiden, werd zijn eenig levensdoel; wat daarbuiten lag, bestond voor hem niet.

Godsdienst en Joodsche studie. De afzondering, waartoe de Joden gedwongen werden, oefende een gunstigen invloed op hun godsdienstleven. Daar het hun niet veroorloofd was, als gelijken van hun landgenooten mede te arbeiden aan de algemeene beschaving, waren zij wel genoodzaakt, al hun gaven en talenten in dienst des Jodendoms te stellen. Hun eenige bron van vreugde werd de studie der Heilige Leer,

hun hoogste genot de nauwkeurige vervulling der godsdienstwet. Avond aan avond verzamelden zij zich in hun leerhuizen, om zich te verdiepen in de studie van den Talmud en andere oude geschriften of ze lazen in de nieuwere werken, waarmede de geleerden altijd door de Joodsche letterkunde verrijkten. Voor hem, die zijn weetlust wilde bevredigen, was de keus rijk genoeg; van de uitvinding der boekdrukkunst tot 1800 zagen ongeveer 9000 verschillende Hebreeuwsche boeken het licht ¹⁾; in Duitschland werkten in deze tijdruimte ongeveer 60 Hebreeuwsche drukkerijen. Zoo bleef de Joodsche geest onder de treurigste maatschappelijke verhoudingen frisch en levendig. Met voorliefde beoefenden zij het wetboek van R. Jozef Karo (zie blz. 109) en de verklarende aantekeningen, waarmee verschillende geleerden ieder der vier deelen hadden verrijkt. Wie niet bekwaam genoeg was, om zelf te studeeren, luisterde gaarne naar de voordrachten der volksredenaars, die hun hoorders steeds op gemoedelijke wijze tot een deugdzaam leven wisten aan te sporen. Met aandacht hoorde de verzamelde menigte naar de ernstige vermaningen, die de leeraar hun voorlas uit de werken der talrijke middeleeuwsche en latere zedekundige schrijvers; met bewondering volgden ze de treffende, tot godsvrucht stemmende Midrasjverklaringen, die vroegere geleerden hadden te boek gesteld en gretig genoten ze van de geestige gelijkenissen, waardoor predikers dier dagen als R. Jacob Dubno, bijgenaamd de Dubner Maggid (prediker), de woorden der Heilige Schrift zoo naar hun smaak wisten te verduidelijken. De vrouwen zochten leering in haar eigen, Joodsch-Duitsche (zie beneden) stichtelijke boeken, welker lezing na een week van ingespannen huiselijken arbeid haar hoogste Sabbatvreugde uitmaakte. De gods-

¹⁾ De grond tot de Hebreeuwsche boekbeschrijving of bibliographie werd in dien tijd gelegd door Schabtai Basz uit Dyhernfurt; hij vervaardigde een alphabetische opgave van ongeveer 2500 boekentitels. Later verschenen vollediger werken op dit gebied o.a. van den Hamburger geestelijke Johan Wolf.

dienstwetten werden met nauwgezetheid in acht genomen; niemand verzuimde zich op het bepaalde uur naar de Synagoge te begeven, om te zamen met zijn broederen het gebed te verrichten; Sabbat en feesttijden werden in plechtige stemming stipt naar de voorschriften doorgebracht. Men vond zijn geluk binnen de wanden der woning, die vooral op de heilige dagen een tempel van vrede geleeke, waar de vader als priester en de moeder als priesteresse geëerd werd. Met bijzonderen luister vierde men den Sabbat, waarop een zoon des huizes na zijn dertienden geboortedag als meerderjarige in de godsdienstgemeenschap werd opgenomen; hoe straalden de oogen der ouders van trots en geluk, als de jeugdige Barmitwah in staat was, ten aanhoore van de talrijke bezoekers, die hun gelukwenschen kwamen aanbieden, een stuk Talmud te verklaren en tegen de opmerkingen van zijn leeraar te verdedigen. Menig kunstenaar heeft zich in latere tijden opgewekt gevoeld, om de liefelijke tafereelen uit het oud-Joodsche familieleven door zijn teekenstift te vereeuwigen.

Schaduwzijden. Het leven buiten de maatschappij had echter voor de Joden in vele opzichten zeer nadeelige gevolgen. Terwijl de beste Joden van alle tijden, gelijk wij herhaaldelijk hebben gezien, ijverig deelnamen aan de algemeene beschaving en naast de Joodsche ook de andere wetenschappen trouw beoefenden, begonnen zij in hun afzondering een onverschillige, ja vijandige houding aan te nemen tegen alle geleerdheid, die buiten hun godsdienst stond. Uitgesloten van de hoogeschole, gingen zij minachting koesteren voor de wetenschap, die daar beoefend werd. In hun liefde voor al wat Joodsch was, beschouwden zij het lezen in niet-Joodsche geschriften, de bestudeering van niet-Joodsche geleerdheid als een verraad aan het Jodendom. De wetenschap werd voor hen het bijzonder eigendom hunner verdrukpers, een vijandelijk grondgebied, waarvan men zich verre moest houden.

Joodsch-Duitsch. Een tweede schaduwzijde was hun onverschilligheid voor een zuivere spreektaal. Ook weer ten gevolge van hun afzondering gebruikten zij onderling niet de taal van het land, waar zij woonden, doch een eigenaardig dialect, dat men Joodsch-Duitsch noemt. De Duitsche Joden, die in vroeger dagen wegens hun ondraaglijken toestand hun vaderland verlieten, namen de Duitsche taal, zooals deze toentertijd gesproken werd, mede naar de landen, waarheen zij uitweken. Deze oudere Duitsche taal vermengde zich in hun mond met Hebreeuwsche en Talmudische uitdrukkingen en met woorden uit de taal van het land hunner vestiging. Zoo ontstond het Joodsch-Duitsch, dat de Joden toen algemeen spraken in Polen, de Duitsche landen, Hongarije en Nederland. Aan dit dialect waren de Joden met even groote liefde gehecht als aan de heilige Hebreeuwsche taal, waarin zij bladen: zij bedienden zich ervan in hun onderling verkeer, bij het onderwijs op de scholen, de prediker hield in dit dialect zijn voordrachten, de zedekundige schrijver gebruikte het voor zijn stichtelijke werken. Wie de zuivere landstaal sprak, liep gevaar, voor een afvallige gehouden te worden. Moest de Jood een gesprek voeren met zijn niet-Joodschen landgenoot, dan wekte hij door de onbeholpenheid zijner uitdrukkingen den spotlust op; de Overheid gebruikte ook zijn onbekendheid met de landstaal als een voorwendsel, om hem de burgerlijke rechten te onthouden.

Onderwijs. Het onderwijs liet veel te wenschen over; de leiding der jeugd was overal toevertrouwd aan Poolsche Talmudisten, die niet de minste geschiktheid bezaten, om onderricht te geven. De dag werd voornamelijk doorgebracht met Talmudstudie en Thora met de verklaring van Rasjie; Hebreeuwsche taalkunde, geschiedenis, gebedenverklaring werden verwaarloosd en aan de maatschappelijke ontwikkeling werd in 't geheel niets gedaan. Zoo bleef het Joodsche

kind verstoken van al wat noodig was, om later een bruikbaar lid der maatschappij te kunnen worden.

Synagogedienst. Door hun geringen omgang met de buitenwereld veronachtzaamden de Joden de nette manieren en beschaafde gewoonten der samenleving. Zij besteedden alle zorg aan de volmaking van hun innerlijk leven, zonder zich om den uiterlijken vorm te bekommeren; als de geest slechts helder, het gemoed edel en het hart rein was, dan, zoo dachten ze, legde het uiterlijk voorkomen geen gewicht in de schaal. Zoo verloren de Joden langzamerhand het gevoel voor den behagelijken vorm, den zin voor schoonheid. Dit was duidelijk merkbaar bij den Synagogedienst¹⁾; het godshuis weerklonk van het gegalm der vrome schare, die in het luid uitspreken der gebeden een godsdienstige daad zag; van een ordelijk koor- of gemeentegelied was geen sprake. In de groote gemeenten werd de Voorlezer bij zijn zangstukken begeleid door twee assistenten; men zong langgerekte melodieën met talrijke voor- en tusschenzangen, hetgeen den duur van den dienst onnoodig verlengde en storend werkte op de orde en de aandacht, bij het gebed voorgeschreven.

Verelschte verbeteringen. Was dus het godsdienstig en zedelijk leven der Joden in hun afzondering boven allen lof verheven, hun uitsluiting uit de maatschappij zou op den duur treurige gevolgen na zich moeten slepen. Uit de samenleving gebannen, door het overige deel der menschheid als minderwaardig geacht, zouden zwakkelingen onder hen zich ook als zoodanig kunnen beschouwen en hun toelating tot de maatschappij koopen tot den prijs, waarvoor deze te verkrijgen was: afval van den heiligen godsdienst. Doch

¹⁾ De orde der gebeden was niet overal dezelfde, de verschillen bestaan nog heden. Er is een Portugeesche gebedsorde of ritus, een Hoogduitsche en een Poolsche. De Hoogduitsche is in Midden- en West-Europa gebruikelijk. Ook de uitspraak van het Hebreeuwsch is verschillend. De Joden in het graafschap Avignon (zie bl. 95) volgden een van alle andere afwijkenden ritus.

zoover zou het niet komen. Israel, dat aan de menschheid eeuwige waarheden van geloof, eeuwige schatten van deugd geschonken had, Israel, welks profeten en gewijde dichters de wegwijzers en leermeesters der gansche wereld geworden waren, zou niet onder de volkeren verdwijnen. Het had door Gods hulp de slavernij van Egypte glansrijk doorstaan; het was de Babylonische overheersching zegevierend te boven gekomen; het was uit de Romeinsche verdrukking verjongd herrezen; het zou ook uit de middel-eeuwsche Europeesche afsluiting herboren te voorschijn treden. De muren van het ghetto zouden instorten en de Jood als gelijke zijner landgenooten in de samenleving opgenomen worden. Een dubbele taak wachtte hem, dien de Voorzienigheid zou uitverkiezen, om zijn leven aan de bereiking van dit doel te wijden: vorsten en volken moesten overtuigd worden van het schandelijk onrecht, Israel zooveel eeuwen aangedaan; Israel zelf moest ook uiterlijke beschaving verwerven en door leering en leiding voorbereid worden tot de intrede in de groote menschengemeenschap. De man, die dezen grootschen arbeid op zich nam, was Mozes Mendelssohn.

LXI. Mozes Mendelssohn (1729—1786).

Mendelssohns jeugd. Mozes Mendelssohn werd in 1726 geboren in het stadje Dessau, waar zijn vader als kerkelijk schrijver een schamel stuk brood verdiende. Reeds in zijn jeugd onderscheidde hij zich door vlijt en leergierigheid; zijn vader leerde hem de beginselen van den godsdienst, terwijl de rabbijn David Fränkel hem later in de hoogere wetenschap des Jodendoms onderrichtte. Ongelukkig voor den jongen Mendelssohn werd zijn meester tot opperrabbijn van Berlijn

benoemd en kon hij dus niet meer van diens lessen genieten. Lang kon Mendelssohn dit echter niet uithouden; als knaap van 14 jaar verliet hij met toestemming zijns vaders zijn geboorteplaats, om in het groote Berlijn zijn verlangen naar kennis te bevredigen. Zijn vroegere leermeester nam hem vriendelijk op en zorgde zoo goed mogelijk voor zijn onderhoud, doch dit ging niet gemakkelijk en menigmaal had Mendelssohn gebrek aan het allernoodigste. Dit deerde hem evenwel niet, want hij vond in Berlijn ruimschoots gelegenheid, zich in de wetenschap te bekwamen. Onder leiding van geleerde mannen beoefende hij oude en nieuwe talen, wiskunde en wijsbegeerte. Op 21-jarigen leeftijd werd hij door den zijdefabrikant Bernhard tot huisonderwijzer aangesteld. Naderhand verbond Bernhard hem als boekhouder aan zijn zaak, waarin hij vervolgens als deelgenoot optrad. Nu waren alle zorgen voorbij en kon Mendelssohn zich aan de taak, waartoe hij zich geroepen gevoelde, de verbetering van den staatkundigen en inwendigen toestand zijner broederen, geheel wijden.

Mendelssohn en Lessing. Mendelssohn had intusschen in de Duitsche hoofdstad veel vrienden verworven. Ook de groote dichter Lessing voelde zich zeer tot den Joodschen geleerde aangetrokken. Reeds vroeger had Lessing getoond, de eigenschappen der Joden te waardeeren en zijn kennis-making met Mendelssohn versterkte hem in zijn goede meening jegens hen. Want nu zag hij, hoe in een oprecht Jood godsvrucht en geleerdheid, deugd en beschaving vereenigd waren. Mendelssohn verkreeg hoe langer hoe meer bewonderaars; de Berlijnsche Akademie van Wetenschappen bekroonde een zijner geschriften met den eersten prijs en zijn werk Phaëdon, over de onsterfelijkheid der ziel, vond algemeenen bijval. Wegens zijn verdiensten verleende Frederik de Groote hem het burgerrecht; de Akademie koos hem tot medelid, doch deze benoeming wilde de koning niet bekrachtigen; zooveel

eer mocht den Jood, ook al was het Mendelssohn, niet bewezen worden. Zijn vrienden achtten hem er evenwel niet minder om en zijn huis bleef een verzamelplaats, waar geleerden en dichters van verschillend geloof bijeen kwamen, om over wetenschappelijke onderwerpen te spreken. Trots dit alles bleef Mendelssohn innig getrouw aan den godsdienst der vaderen; een geestelijke, Lavater, die hem tot het Christendom wilde overhalen, wist hij zoo waardig te beantwoorden, dat deze zelf spijt had van zijn poging. „Al kunnen ook”, zoo schreef Mendelssohn hem ongeveer, „de braven van alle volkeren het eeuwige leven deelachtig worden, toch ben ik zoozeer van de voortreffelijkheid van mijn eigen godsdienst overtuigd, dat ik dezen nimmer zal verlaten.” Naar aanleiding van dit schrijven vervaardigde Lessing het beroemde tooneelstuk „Nathan der Weise”, waarin hij een Jood, Nathan, als drager van alle menschelijke deugden voorstelde. In de waardige figuur van Nathan gaf Lessing een beeld van zijn edelen vriend Mendelssohn.

Mendelssohns Pentateuchvertaling. Gelukte het Mendelssohn dus, vele Christenen gunstig voor het Jodendom te stemmen, nu trachtte hij zijn geloofsbroeders te beschaven en te ontwikkelen, opdat zij geschikt zouden worden, aan het maatschappelijk verkeer deel te nemen. Allereerst moesten zij zich in de taal des lands leeren uitdrukken en hun Joodsch-Duitsch, dat een scheidsmuur vormde tusschen hen en de overige bevolking, afleggen. Hiertoe vertaalde Mendelssohn den Pentateuch in vloeiend Hoogduitsch met de bedoeling, dat reeds de schooljeugd zich zou gewennen aan het spreken van een zuivere taal. Bij zijn vertaling voegde hij een schoone uitlegging (פירושה), waarin het Bijbelwoord eenvoudig en duidelijk verklaard werd, zooals de groote meesters Rasjje, Rasjbam, Ibn Ezra, Ramban en anderen het vóór hem gedaan hadden. Eenige geleerde vrienden, o.a. R. Naftali Herz Wessely,

stonden hem bij dezen arbeid ter zijde. Mendelssohns streven vond niet overal toejuiching; sommige rabbijnen, als R. Pinchas Horowitz uit Frankfort, vreesden, dat hierdoor de Talmudstudie verwaarloosd zou worden en de jeugd van het Jodendom zou vervreemden. Over het algemeen begroette men evenwel de nieuwe vertaling met vreugde; het duurde niet lang, of iedere vader liet haar zijn kinderen leeren en gewende hen zoo meteen aan het gebruik der Hoogduitsche taal.

Mendelssohns verdere werkzaamheid. Werkte Mendelssohn op deze wijze aan de geestelijke verheffing zijner broederen, hij smaakte ook het geluk, te aanschouwen, dat zijn hartewensch, de gelijkstelling der Joden, zich begon te verwezenlijken. In dien tijd was het lot der Elzasser Joden door drukkende belastingen ondraaglijk geworden; zij wendden zich nu tot Mendelssohn, opdat deze zou trachten, van de Fransche regeering verbetering in hun toestand te verkrijgen. Mendelssohn verwachtte meer van de voorspraak van een niet-Israëliet en op zijn verzoek vervaardigde een hooggeplaatst Christen, Wilhelm Dohm, een geschrift, waarin hij de staatkundige gelijkstelling der Joden met warmte bepleitte (1781). Nu vatte Mendelssohn ook zelf de pen op; hij liet Menasse ben Israëls „redding der Joden” in het Duitsch vertalen en schreef hierbij een voorrede, waarin hij de beschuldigingen tegen de Joden krachtig weerlegde (1782). Vervolgens vervaardigde hij een belangrijk werk „Jeruzalem”, waarin hij volkeren en vorsten vermaande, niemand in de uitoefening van zijn godsdienst te bemoeilijken en niet als rechters in geloofszaken te willen optreden (1783). Het streven van Dohm en Mendelssohn had goede gevolgen; keizer Jozef II van Oostenrijk vaardigde in 1782 het „tolerantieedict” uit, waarbij vele drukkende bepalingen voor de Joden werden afgeschaft; de Vereenigde Staten van N.-Amerika verleenden aan alle burgers zonder onderscheid van geloof gelijke

rechten en in den Elzas werd de smadelijke Jodenbelasting opgeheven (1784). Zoo zag Mendelssohn nog de eerste stralen van de zon der vrijheid voor zijn verdrukt volk doorbreken.

In 1786 ontsliep de edele Mendelssohn. In zijn geboorteplaats Dessau werd in 1890 te zijner eere een gedenkteeken opgericht.

ZESDE TIJDVAK.

De negentiende eeuw.

LXII. Staatkundige gelijkstelling der Joden. (1791—1878).

Frankrijk. De 19^e eeuw is de eeuw van de staatkundige en burgerlijke gelijkstelling der Joden in ongeveer alle landen van Europa. In 1789 brak in Frankrijk een geweldige revolutie uit, die een geheel ommekeer in de maatschappij veroorzaakte en ook voor de Joden andere en betere toestanden in het leven riep. „Vrijheid en gelijkheid”, was de leus van de leiders der omwenteling en van de vrijheid, die zij overal wilden brengen, sloten zij de Joden niet uit. En al is het waar, dat de mannen der revolutie in hun al te grooten ijver zich tot buitensporigheden lieten verleiden en vele gruwelen bedreven, toch mag niet worden ontkend, dat de Joden hun gelijkstelling met de overige burgers voor een groot deel aan deze beweging te danken hebben. Wat Mendelssohn hun langs den weg van beschaving en overreding had willen brengen, schonk de Fransche revolutie hun met één slag.

Reeds voor het uitbreken der revolutie hadden edeldenkende Christenen, als de graaf de Mirabeau en de priester Grégoire, het voor de Joden opgenomen. Dientengevolge benoemde Lodewijk XVI een commissie van Joden, die voorstellen ter verbetering moest doen. De commissie werkte uit, dat de Jodenbelasting in den Elzas werd opgeheven. Een harer leden, Cerf Berr, trachtte de Joden van den geldhandel, waartoe zij zooveel eeuwen gedwongen waren, af te houden en spoorde

hen aan tot het beoefenen van landbouw en nijverheid en het stichten van scholen. In de Nationale Vergadering, die in 1790 bijeenkwam, om voor het Fransche volk een nieuwe grondwet te ontwerpen, maakte de gelijkstelling der Joden een punt van ernstige overweging uit. En op 27 September 1791 werd de burgerlijke gelijkstelling der Joden door de Vergadering in de wet opgenomen.

Nadat in 1804 Napoleon keizer der Franschen geworden was, poogde men hem tegen het Jodendom in te nemen en zoo de Joden weder tot hun vorigen staat terug te brengen. De keizer wenschte evenwel, dat al zijn onderdanen, dus ook de Joden, gelijke rechten zouden genieten. Om zich nu zekerheid omtrent de wetten en gebruiken des Jodendoms te verschaffen, liet hij te Parijs een vergadering van aanzienlijke Joden bijeenkomen, aan wie hij een aantal vragen ter beantwoording voorlegde (1806). Zoo wenschte de keizer o.a. te vernemen, of de Joden de Franschen als hun broeders en Frankrijk als hun vaderland beschouwden en of de Joodsche wet veroorloofde, van niet-Israëlieten woekerwinsten te nemen. Als voorzitter koos de vergadering Abraham Furtado uit Bordeaux, terwijl de rabbijn Jozef David Sinzheim van Straatsburg wegens zijn geleerdheid grooten invloed oefende. Ook Nederland, dat toen nauw aan Frankrijk verbonden was, had eenige afgevaardigden gezonden. Op 12 Augustus was de vergadering met het antwoord gereed. De keizer vernam hieruit, dat de Joden, volgens de voorschriften van hun godsdienst, verplicht zijn, zich aan de wetten van den Staat, waarin zij wonen, te onderwerpen en dat het nemen van woekerwinsten ook van niet-Israelieten streng verboden is. De keizer was tevreden en beloofde, de Joden in het genot hunner burgerrechten te laten. Hij wilde evenwel, dat alle Joden naar deze voorschriften zouden leven en daarom wenschte hij, dat er, evenals in vroegere eeuwen, een Sanhedrin van 71 leden zou

worden opgericht, waaraan het gansche Jodendom zich moest onderwerpen. De vergadering verzette zich niet tegen het keizerlijk voorstel en zoo had op 9 Februari 1807 op het stadhuis te Parijs de eerste zitting van het nieuwe Sanhedrin plaats. Het stelde o.a. de bestuursregeling voor het Fransche Jodendom vast, die in hoofdzaak nog heden bestaat.

De val van Napoleon in 1815 had voor de Fransche Joden geen nadeelige gevolgen; zij behielden hun rechten en namen ijverig deel aan het maatschappelijk leven. Hun geestelijken werden echter niet, zooals de Christelijke, door den Staat bezoldigd. Doch ook deze uitzonderingstoestand duurde niet lang meer. In 1831 bekrachtigde Lodewijk Philips het besluit der Fransche kamer, dat ook de kosten van den Joodschen eeredienst, alsmede die van het Rabbijnenseminarium, voortaan door den Staat gedragen zouden worden ¹⁾.

Nederland. Het tweede land, dat den Joden de gelijkstelling verleende, was Nederland. Wel genoten zij hier reeds vrijheid van godsdienst, doch zij werden niet als staatsburgers beschouwd; men noemde hen „de Joodsche natie” en gaf hiermede te kennen, dat zij niet tot de Nederlandsche natie behoorden. De Fransche revolutie deed ook hier haar invloed gelden. Een groot deel van het Nederlandsche volk werd door de revolutieleus meegesleept; een omwentelidg had plaats, de stadhouder vluchtte, Nederland kreeg den naam Bataafsche republiek en tevens een nieuwe grondwet (1795). Onder de Joden waren er eenige, die met de omwenteling meegingen; zij stichtten een genootschap Felix Libertate (gelukkig door vrijheid) en dienden bij de Nationale Vergadering een verzoekschrift in, om den Joden het burgerrecht toe te kennen. Felix Libertate smaakte de voldoening, dat op 2 September 1796

¹⁾ Ten gevolge van de thans in Frankrijk geldende „scheiding van Kerk en Staat” moeten de kerkgenootschappen tegenwoordig zelf in al hun benodigdheden voorzien.

de Nationale Vergadering den Joden gelijke rechten met de overige burgers verleende. Een Jood, Mozes Moresco, verkreeg een zetel in den Raad van Amsterdam en Mozes Asser werd tot lid van de rechtbank benoemd.

Heerschte nu bij de mannen van Felix Libertate groote vreugde, in 't algemeen waren de Amsterdamsche Joden met het streven van het genootschap niet ingenomen. Men meende, dat door de verkregen gelijkstelling de trouw aan het Jodendom zou verminderen en ook was de liefde tot Oranje zoo diep in aller hart gegrift, dat men onmogelijk eenige waardeering voor de omwentelingspartij kon koesteren. Ten gevolge hiervan ontstond er tusschen de leden van Felix en de overige gemeentenaren groote oneenigheid, die zoo hoog liep, dat Felix Libertate zich van de gemeente afscheidde en een nieuwe gemeente עֵרַת יְשׁוּרֻן (de gemeente Jesuruns) stichtte. De nieuwe gemeente kwam weldra in het bezit eener Synagoge¹⁾ en eener begraafplaats op den weg naar Overveen. Als opperrabbijn koos zij Izak Graanboom.

De Bataafsche republiek leidde slechts een kortstondig bestaan; in 1806 werd zij herschapen in het Koninkrijk Holland en verkreeg zij Napoleons broeder, Lodewijk Napoleon, als koning. De „gemeente Jesuruns” overleefde de Bataafsche republiek niet lang; de koning wenschte, dat de twee gemeenten zich weder zouden vereenigen. Dit geschiedde dan ook in 1807 en twee jaar later werd het nieuwe reglement voor de Holl. Hoogd. gemeente te Amsterdam vastgesteld. Lodewijk Napoleon toonde zich ook in andere opzichten een vriend zijner Joodsche onderdanen; hij bevorderde hun welvaart en spoorde hen aan, hun kinderen als toekomstige Nederlandsche staatsburgers op te voeden en hen zuiver Nederlandsch te doen spreken. Hij had echter weinig gelegenheid, zijn goede

¹⁾ De tegenwoordige Rapenburgerstraat-Synagoge.

bedoelingen te toonen, want in 1810 werd hij van zijn waardigheid ontheven en Holland bij Frankrijk ingelijfd.

Bij alle lotwisselingen, die Nederland onderging, gehoorzaamden de Joden als ordelievende burgers de bevelen der opvolgende regeeringen, doch met weemoed in het hart. Want zij konden het geliefde Oranjehuis niet vergeten. Groot was dan ook hun vreugde, toen in 1813 de Fransche overheersching een einde nam en Willem I als Souverein Vorst der Nederlanden werd uitgeroepen. Zij waren overtuigd, dat zij in den nieuwen Oranjevorst een vaderlijk beschermer zouden vinden. De toekomst beschaamde hun verwachtingen niet, gelijk wij verder zullen zien.

LXIII. Staatskundige gelijkstelling der Joden.

(Vervolg).

Duitschland. In Duitschland verkregen de Joden niet zoo spoedig hun gelijkstelling. Wel hief Frederik Willem II in 1790 de Jodenbelasting gedeeltelijk op en schonk hij eenigen Joden het burgerrecht, doch hierbij bleef het. Over het algemeen heerschte hier nog steeds de oude Jodenhaat en zelfs groote geesten als Goethe en Herder verhieven hun stem tegen de gelijkstelling der Joden. Napoleon wist evenwel ook in Duitschland deze, aan de Middeleeuwen herinnerende, geluiden een tijdlang te doen verstommen. Waar zijn invloed zich deed gelden, verwierven de Joden de lang verbeide vrijheid. In Westfalen verleende koning Jérôme, Napoleons broeder, den Joden het burgerrecht en benoemde Israel Jacobson tot geheimraad (1808). Jacobson, een rijk en aanzienlijk man, had ook veel invloed in andere Duitse staten, als Brunswijk en Mecklenburg en heeft ijverig voor de rechtsgelijkheid zijner stamgenooten gearbeid ¹⁾. Baden schonk den Joden in 1809

¹⁾ Over zijn optreden als godsdiensthervormer, zie Hoofdstuk LXVIII.

gelijke rechten, Frankfort en de Hanzesteden Hamburg, Lübeck en Bremen in 1811, Pruisen volgde in 1812 en Mecklenburg in 1813.

Met den val van Napoleon ging de zon der vrijheid voor de Duitsche Joden weder onder. Wel bepaalde het Weener Congres der Europeesche mogendheden in 1814, dat zij hun verkregen rechten zouden behouden, doch de meeste Duitsche staten wilden hiervan niets weten. Ofschoon duizenden Joden dapper in de Duitsche legers medegestreden hadden, bleef men nog vol haat tegen het Joodsche ras. In Lübeck en Bremen ontzag men zich niet de Joden te verjagen; Frankfort, waar de Joden voor 440.000 gulden het burgerrecht gekocht hadden, verklaarde de overeenkomst voor ongeldig; Beieren en Saksen weigerden de gelijkstelling; de edele groothertog Frederik Frans van Mecklenburg werd door den adel genoodzaakt, den Joden hun rechten weder te ontnemen en ook in Pruisen scheen men weder tot de oude toestanden te willen terugkeeren. Ja, het ongelooflijke gebeurde; te Würzburg drong in 1819 een woeste bende studenten onder schimpwoorden en verwenschingen de huizen en winkels der Joden binnen, plunderde en moordde naar hartelust en zou stellig groote verwoestingen hebben aangericht, indien de gewapende macht niet spoedig was tusschenbeide gekomen. In Frankfort, Karlsruhe en Hamburg werden de Joden op straat aangerand of uitgejouwd. Te Güstrow in Mecklenburg had het gepeupel zelfs het plan beraamd, de Joden op den Verzoendag in de Synagoge te overvallen en te dooden. Gelukkig werd door het optreden van den wakkeren burgemeester dit snoode plan verijdeld.

Het was weer een Fransche revolutie, die in den toestand der Duitsche Joden verbetering bracht. In 1848 werd Lodewijk Philips van den troon vervallen verklaard en Frankrijk nam den republikeinschen regeeringsvorm aan. De gevolgen dezer omwenteling deden zich in gansch Europa gevoelen; overal openbaarde

zich een drang naar gelijkheid, die van beperking en uitsluiting niet meer wilde weten en eeuwenoude scheidsmuren omverhaalde. Nu was ook voor de Duitsche Joden de schoone dag der vrijheid aangebroken. Een groot Joodsch rechtsgeleerde, Gabriël Riesser, werd tot lid van het Parlement gekozen en verkreeg in dit lichaam veel invloed. Had de edele Riesser reeds vroeger in vele geschriften met klem de gelijkstelling der Joden bepleit, zijn zetel in de volksvertegenwoordiging veroorloofde hem, met nog meer kracht voor de billijke wenschen zijner geloofsbroeders op te treden. Zijn pogingen werden met goeden uitslag bekroond; 6 April 1848 nam het Parlement het wetsartikel aan, waarbij den belijders van alle godsdiensten gelijke rechten werden toegekend. Gaandeweg namen nu alle Duitsche landen een dergelijke bepaling in hun wetgeving op en in 1871, toen alle Duitsche staten zich onder Wilhelm I tot een keizerrijk vereenigden, werd de gelijkstelling der Joden voorgoed vastgesteld.

Oostenrijk. In weerwil van het tolerantieedict van Jozef II bleven de Oostenrijksche Joden nog lang onder uitsluitingswetten zuchten; eerst in 1849 sloeg voor hen het uur der vrijheid, in dit jaar werden alle beperkende bepalingen voor hen opgeheven en eenige Joden tot lid van den rijksdag gekozen. De grondwet van 1867 stelde opnieuw hun volledige gelijkstelling vast, terwijl op voorstel van minister Wekherle Hongarije in 1895 tot de receptie of gelijkstelling van den Joodschen godsdienst besloot.

Engeland. In Engeland waren de Joden sinds 1753 in het bezit van vele rechten en vrijheden; zij werden echter niet tot staatsambten toegelaten en van het Parlement waren zij uitgesloten, daar zij den hiertoe gevorderden eed uit godsdienstige overwegingen niet konden afleggen. Nadat evenwel op voorstel van Lord John Russel het eedsformulier gewijzigd

was, deed in 1858 de eerste Jood, Lionel de Rothschild, zijn intrede in het Parlement. Gaandeweg werden nu ook alle ambten voor hen opengesteld en hiermede was ook in Engeland de volledige gelijkstelling verkregen.

Italië. In Italië hadden de Joden gedurende de 17de en 18de eeuw veel te lijden van de onverdraagzaamheid der Katholieke bevolking. Hun toestand verbeterde, toen Napoleon een groot deel van het land aan het Fransche keizerrijk hechte. Nauwelijks evenwel was het rijk van Napoleon ineengestort en Italië weder in tal van kleine staten verdeeld, of de oude Jodenhaat vlamde weder op. Vooral in den Kerkelijken Staat, waar de paus den scepter zwaaide, hadden de Joden het hard te verantwoorden. Zij werden weder teruggedrongen naar het Ghetto en verplicht tot het aanhooren van Christelijke predikatiën. Een droevig bewijs van de tirannie der Katholieke Kerk ondervond de Joodsche familie Mortara te Bologna. In Juni 1858 werd, terwijl de vader afwezig was, het huis overvallen door pauselijke gerechtsdienaren, die het vierjarig zoontje Edgard kwamen opeischen. Het kind was, zooals zij zeiden, door de dienstbode in het geheim gedoopt en behoorde dus aan de Kerk. Hoe de radelooze moeder ook smeekte, niets hielp; de knaap werd met geweld medegevoerd, naar Rome gebracht en daar later tot Katholiek priester opgeleid. Niet alleen de Joden, het geheele beschaafde Europa verzette zich met kracht tegen deze op kinderroof gelijkende daad, doch de Kerk bleef doof voor alle vertoogen en liet het knaapje niet vrij. Het behoeft geen betoog, dat in een land, waar zulke dingen konden gebeuren, de toestand der Joden alles te wenschen overliet en zij naar verbetering smachtten. Het jaar 1870 bracht hun de lang gehoopte verlossing. In September drong een Italiaansch leger Rome binnen, de paus verloor zijn wereldlijke macht en Italië werd één koninkrijk onder Victor Emanuel. Eindelijk

konden de Joden vrij ademen. De muren van het Ghetto te Rome werden omvergehaald en de Joden verkregen de algeheele gelijkstelling.

In **België** bezaten de Joden sinds de vereeniging met Nederland in 1815 het burgerrecht. Ook nadat België in 1830 een afzonderlijk koninkrijk geworden was, behielden zij hun gelijkstelling.

In het vrije **Zwitserland** heerschten gedurende de eerste helft der 19de eeuw nog middeleeuwsche toestanden. In sommige kantons was den Joden het verblijf ontzegd. Een handelsverdrag, dat Frankrijk met Zwitserland sloot, bracht hierin verandering (1845). Hierbij werd bepaald, dat Fransche burgers van den Joodschen godsdienst zich overal in Zwitserland mochten vestigen. Na langen strijd verkregen de Zwitsersche Joden in 1866 hun gelijkstelling.

Denemarken, dat reeds in de 17de eeuw Joden had toegelaten (zie bl. 123) schonk hun in 1814 het burgerrecht en in 1849 de volkomen gelijkstelling. **Noorwegen** volgde in 1851 en **Zweden** stelde in 1859 godsdienstvrijheid voor alle gezindten bij de wet vast.

Spanje en Portugal begonnen in de 19^e eeuw boete te doen voor het onrecht, den Joden vier eeuwen vroeger aangedaan. Spanje besloot in 1837 de Joden weder toe te laten, alhoewel zij geen gelijke rechten met de overige bevolking verkregen. Als woordvoerder ten gunste der Joden moet Emilio Castelar genoemd worden. Herhaaldelijk verhief deze in de Spaansche kamer zijn stem tegen hun uitsluiting en brandmerkte hij de vroegere schanddaden der Inquisitie. Portugal verleende in 1821 allen vreemdelingen vrijheid van godsdienst; dit had tengevolge, dat zich o. a. te Lissabon, Oporto en Faro Joodsche gemeenten vormden.

Het Berlijnsche congres (1878). De gelijkstelling der Joden werd in 1878 bevestigd. In dit jaar werd te Berlijn

een congres gehouden, waar vertegenwoordigers van geheel Europa bijeen kwamen, om verschillende aangelegenheden te regelen. Op dit congres werd o.a. de volgende bepaling vastgesteld: „Op grond van het godsdienstig geloof mag niemand worden uitgesloten van het genot der maatschappelijke en staatsburgerlijke rechten, van het bekleeden van openbare en eereambten en van het uitoefenen van beroepen en bedrijven.”

Deze bepaling werd hierop opgenomen in de grondwetten van **Rumenië, Servië en Bulgarije.**

Middeleeuwsche toestanden. Rusland, het vroegere Czarenrijk met zijn vermolmde staatsinstellingen en barbaarsche rechtstoestanden bleef te midden van allen vooruitgang voor de Joden het land, waar middeleeuwsche duisternis heerschte en het licht der vrijheid niet kon doordringen. De vijf millioen Joodsche inwoners leefden er in voortdurende onzekerheid, overgeleverd aan de lusten en luimen van gewetenlooze regeeringsambtenaren, heerschzuchtige geestelijken en onbeschaafde volksmassa's. Onder het bestuur van Alexander II (1855—1881) scheen zich een betere toekomst voor hen te openen; deze verleende den Joden toegang tot alle inrichtingen van onderwijs en stond hun op verscheidene plaatsen, die voor hen gesloten waren, het verblijf toe. Met zijn dood evenwel — hij viel als slachtoffer van een moord-aanslag — keerden, zooals wij later zullen zien, de vroegere barbaarsche toestanden weer terug.

LXIV. De toestand der Joden na hun gelijkstelling als staatsburgers (1871—1914).

De wettelijke gelijkstelling heeft den Joden niet geheel het maatschappelijk geluk gebracht, dat zij ervan verwacht hebben. Alhoewel de wet hun overal gelijke rechten toekende, zijn

bij vele niet-Joden de oude vooroordeelen tegen de Joden niet uitgewischt en zoo was ook de nieuwere tijd getuige van grievende beleedigingen, den Joden aangedaan en van fellen Jodenhaat, zich in verschillende vormen uitend. In het onbeschaafde **Rusland** natuurlijk op de meest ruwe wijze. Vooral de tijd van het Paaschfeest werd door de Joden in het rijk van den Czaar ieder jaar met vrees tegemoet gezien. Dan was het geen zeldzaamheid, dat het woeste gepeupel op de Joden losstormde, menschen doodde, huizen verbrandde en Synagogen verwoestte. In 1881 had de eerste Joden-slachting, te Elisabethgrad, plaats en deze werd in den loop der jaren gevolgd door ijselijke moordtooneelen te Kisjenef, Homel, Sjitomir, Bialistok en Siedlce, die de beschaafde wereld met afgrijzen vervulden; zoo vormde de geschiedenis der Russische Joden op het einde der 19^e en het begin der 20^e eeuw een aaneenschakeling van vervolgingen en plunderingen. En de regeering deed niets, om onze broeders te beschermen; integendeel, als door het wanbeheer der machthebbers de ontevredenheid der bevolking hoog gestegen was en oproeren dreigden te ontstaan, was het opwekken van Jodenhaat een geliefkoosd middel der regeering, om de volkswoede van haar zelf af te leiden en die te doen ontvlammen tegen de onschuldige Joden; dan verspreidde men stukken, waarin de Joden werden voorgesteld als uitzuigers en landverraders, als de oorzaak van de ellende onder het volk en de rampen van het vaderland. Gewoonlijk werd het doel bereikt; de regeering kreeg voor een tijdlang rust, doch... ten koste van het goed en bloed der Joden. De Jodenvervolging, in het Russisch „pogrom” geheeten, scheen een punt van het program der Russische regeerders.

Met de troonbestijging van Nicolaus II in 1894 scheen een verbetering in den toestand der Joden te zullen komen; de nieuwe czar verklaarde ten minste, dat het zijn streven zou

zijn, alle trouwe onderdanen der rijks gelukkig te maken. Drie rabbijnen werden tot de kroningsfeesten uitgenoodigd en de persorganen begonnen een welwillender toon jegens de Joden aan te nemen. De gunstige strooming duurde evenwel slechts kort, de Jodenvijandige gezindheid kreeg weldra weer de overhand; de toegang tot de hoogere en middelbare scholen werd den Joden zoo goed als ontzegd, ziekenhuizen en badplaatsen voor hen gesloten, hun woonrecht bleef beperkt tot een gebied, naar verhouding van hun zielental veel te klein. Een deputatie van Joden, die bij de regeering kwam klagen, kreeg van den minister ten antwoord: „Wij zullen uw toestand zoo ondraaglijk maken, dat gij ons tot den laatsten man zult moeten verlaten.”

In 1905 werd de czar door de algemeene ontevredenheid in het land genoodzaakt, een nieuwe grondwet te beloven en een volksvertegenwoordiging in te stellen. Ook den Joden werd het kiesrecht toegekend en in de nieuwe Russische Kamer, Doema geheeten, verkregen 12 Joden zitting. Zij kon echter niets voor de gelijkstelling der Joden doen, want ze werd spoedig ontbonden en een nieuwe Doema werd bijeengeroepen; deze telde slechts vier Joden. De tweede Doema ging spoedig den weg van haar voorgangster; in de derde Doema was voor niet meer dan twee Joden plaats. In sommige kringen pleitte men voor de gelijkstelling der Joden, doch de regeering hield het met den „Bond van echt-Russische mannen”, die den Joden een bitteren haat toedroeg. In Polen werd door de bevolking de boycot over de Joodsche winkeliers uitgesproken. In 1912 werden talrijke Joden van het kiesrecht uitgesloten of door bedreigingen in de uitoefening van hun stemrecht verhinderd; in 1913 werd te Kief een groot proces gevoerd tegen een braaf huisvader, Mendel Beilis, beschuldigd — moeten wij nog zeggen valschelijk beschuldigd? — van ritueelen moord. Beilis werd ten slotte vrijgelaten, doch de

„echt-Russische mannen” gingen steeds voort, haat tegen de Joden te zaaien. Geen wonder, dat duizenden en duizenden Joden Rusland verlieten om zich elders een nieuw vaderland te zoeken.

Diep rampzalig bleef ook het lot onzer geloofsbroeders in **Rumenië**. Ofschoon sinds onheugelijke tijden in dit land gevestigd, werden zij beschouwd als vreemdelingen en van de burgerrechten uitgesloten. Als staatsambtenaar, officier, advocaat, apotheker mochten zij niet optreden, het bezoek der openbare onderwijsinrichtingen werd hun zoo goed als onmogelijk gemaakt en men bemoeilijkte hen in het oprichten van eigen scholen. Zelfs in den handel en de nijverheid konden zij, ten gevolge van beperkende bepalingen, geen voldoende middel van bestaan vinden. Talloos velen van hen verlieten dan ook hun geboorteland, om zich in Amerika te vestigen.

Ook in het groote **Duitschland** was de toestand der Joden niet, zooals men na hun gelijkstelling in 1871 zou verwachten. In dit land, waar de Joden vooral op handelsgebied een eerste plaats innamen, ontstond tusschen '70 en '80 een antisemietische of Jodenvijandige beweging, die zich ten doel stelde, de Joden van het maatschappelijk leven uit te sluiten, ja, hen uit het land te bannen. „De Joden”, zoo heette het in de organen der Christelijk-Sociale partij, „zijn vijanden van het vaderland, verrijken zich ten koste der andere burgers en stellen zich tot taak, geheel Duitschland aan hun macht te onderwerpen”. In 1880 werd bij de regeering een adres, voorzien van een groot aantal handteekeningen, ingediend, om den Joden het burgerrecht te ontnemen. Het oude sprookje van ritueelen moord werd ook hier opgerakeld, om de hartstochten der massa tegen de Joden te prikkelen. In Xanten en Konitz, waar Christen kinderen vermoord gevonden waren, beschuldigde men de Joden van den moord.

Wel werden de aangeklaagden, nadat hun onschuld duidelijk gebleken was, in vrijheid gesteld, doch het feit, dat een dergelijke onzinnige beschuldiging kon plaats hebben in een land, zoo trotsch op zijn beschaving, bewijst maar al te zeer, hoeveel vooroordeel ook toen nog tegen Israel heerschte. Ook in Duitschland was de officiersloopbaan voor de Joden gesloten; tot hoogleeraar of rechterlijk ambtenaar werden zij niet aangesteld. Slechts als zij gedoopt waren, kwamen zij voor benoemingen in aanmerking en menige Jood, belust op een hoog ambt, zwichtte voor dezen nieuwerwetschen gewetensdwang en pleegde verraad tegen den voorvaderlijken godsdienst. Aan den anderen kant mag niet onvermeld blijven, dat de groote keizer Wilhelm I zich herhaalde malen als vriend der Joden deed kennen en zijn opvolger, de edele keizer Friedrich, het anti-semitisme „een schande voor Duitschland” noemde. Dat een groot deel der Duitsche burgerij met dit woord van den te vroeg ontslapen vorst instemde, blijkt daaruit, dat in 1891 twee kloeke Duitschers, Rudolf Gneist en Heinrich Rickert, de „Vereeniging tot afweer van het anti-semitisme” stichtten.

De geschiedenis der Joden in **Oostenrijk—Hongarije** vertoonde ongeveer hetzelfde beeld als die der Duitsche Joden. Ook hier bloeide het anti-semitisme welig en verbitterde het leven onzer geloofsbroeders, die in grooten getale dit rijk bewoonden. En hier kon het niet zijn uit nijd op hun rijkdommen, want in sommige streken, als Galicië, leefden zij in bittere armoede. Vooral Weenen stond onder anti-semietischen invloed; de gemeenteraad bestond grootendeels uit verwoede Jodenvijanden. Bij de Hongaarsche kamer werd in 1883 een adres ingediend, om de rechten der Joden te beperken; bij deze gelegenheid verdedigde de schrijver Moritz Jokai de Joden met kracht tegen de anti-semietische afgevaardigden. Een uiting van anti-semitisme was ook de beruchte Tisza-Eszlar zaak.

In het plaatsje Tisza-Eszlar werd een Christen meisje vermist en later vermoord teruggevonden. Ook hier beschuldigde men de Joden van den moord en werden 15 hunner gevangen gezet. Weken lang duurde het proces, totdat de rechtbank eindelijk de onschuld der aangeklaagden moest erkennen en allen in vrijheid stelde. Wel moet worden erkend, dat de hooge regeering het anti-semitisme met kracht tegenwerkte en keizer Frans Jozef de Joden altijd in bescherming nam. In tegenstelling met Duitschland konden de Joden hier in het leger tot de hoogste rangen opklimmen. In 1891 werd in Oostenrijk door den hofraad Nothnagel e.a. een „Vereeniging tot afweer van het anti-semitisme” opgericht.

In **Zwitserland** kwelde men de Joden weder op andere wijze en wel door hun het ritueel slachten te verbieden. Sinds jaren reeds hadden de anti-semieten de Joodsche slachtwijze in verdenking trachten te brengen, door haar als dierenmarteling voor te stellen. Dr. Dembo, een Joodsch arts te Petersburg, bracht aan het streven der voorgewende dierenbeschermers gevoelige slagen toe; niettemin werd in 1893 de Joodsche slachtwijze door de Zwitsersche regeering verboden. Ofschoon een jaar later 254 Christen geleerden verklaarden, dat de ritueele slachtmethode de voorkeur boven andere verdient, bleef het verbod gehandhaafd. Sinds dien tijd moeten de Zwitsersche Joden hun vleesch van elders laten komen.

Zelfs **Frankrijk**, het land, dat den Joden het eerst de vrijheid gaf, heeft zich op het eind der 19^e eeuw niet geheel van anti-semitisme weten vrij te houden, getuige de beruchte zaak-Dreyfus. Alfred Dreyfus, een Fransch kapitein van Joodsche afkomst, werd beschuldigd van landverraad, veroordeeld en naar het Duivelseiland verbannen. Alhoewel de geheele beschaafde wereld van Dreyfus' onschuld overtuigd was, werd de ongelukkige balling maanden lang gevangen gehouden. Het feit, dat Dreyfus, ofschoon volstrekt niet als Jood levend,

van Joodsche ouders afstamde, droeg veel bij tot zijn veroordeeling; het „weg met de Joden” klonk door de straten van Parijs en op verscheidene plaatsen nam het gepeupel zelfs een dreigende houding tegen de Joden aan. De anti-semietische couranten hadden trouwens reeds lang het volk tegen de Joden opgehitst, terwijl de destijds invloedrijke nationalistische partij een Jodenvijandig karakter vertoonde. Gelukkig waren er velen, die den handschoen voor den veroordeelde opnamen; vooral de bekende schrijver Emile Zola deed zich bij deze gelegenheid als een vriend der waarheid en gerechtigheid kennen. Ten slotte werd het vonnis op bevel der regeering herzien en de arme kapitein in vrijheid gesteld. Na dien tijd is de vrede tusschen Joden en niet-Joden in Frankrijk niet meer verstoord; de hoogste ambten stonden er voor de Joden open.

In **Engeland** liet de staatkundige toestand der Joden niets te wenschen over. Zij stonden er in hoog aanzien en werden tot de gewichtigste ambten geroepen; zoo werd in 1907 een Jood tot gouverneur van Natal benoemd. Meermalen teekende het volk krachtig protest aan tegen de onmenselijke behandeling der Joden in Rusland; zoo o.a. in de „Mansion-House-meeting” in 1882 en de „Guildhall-meeting” in 1891. In het East-End, de volksbuurt van Londen, vonden talrijke Russische Joden een veilige woonplaats en in 1904 stelde de Engelsche regeering de kolonie Oeganda in Oost-Afrika ter beschikking van de Joden, om er een Joodsche gemeenschap te stichten. In 1911 hadden in Zuid-Wales onlusten tegen de Joden plaats; de groote meerderheid der natie bleek hiervan gelukkig niet gediend.

In **Italië** leefden de Joden eveneens in eer en voorspoed. Joden werden er tot minister, tot gezant, tot burgemeester benoemd.

Spanje verleende bij een regeeringsbesluit van Juni 1810 allen niet-Katholieken vrijheid van godsdienst; hierna werd er voor het eerst een Jood tot lid der Kamer gekozen. In

1913 benoemde de regeering een Joodsch leeraar aan de Hoogeschool te Madrid, om onderwijs te geven in de Hebreeuwsche en Rabbijnsche wetenschap.

Portugal bood in 1912 den verdrukten Joden een zijner koloniën, Angola in West-Afrika, aan, om zich daar in grooten getale te vestigen.

De Joden in de **Balkanstaten** hadden gedurende dien tijd veel te lijden van de politieke verwikkelingen en van de oorlogen, die er aanhoudend gevoerd werden. Overigens was hun toestand in Servië, Bulgarije en Griekenland bevredigend. In Turkije waren zij langen tijd onderworpen aan de willekeur van regeeringsambtenaren en de onverdraagzaamheid der Mohammedaansche bevolking. Langzamerhand echter verbeterde hun toestand. Ook de meeste Joodsche organisaties, die zich het lot der Oostersche Joden aantrekken (zie Hoofdst. LXVII), werden door de Turksche regeering met welwillendheid bejegend. De nieuwe grondwet, die in 1908 werd ingevoerd, waarborgde den Joden de volkomen gelijkstelling.

LXV. De Joden buiten Europa in de 19de eeuw.

Azië. In Azië zag het er in de 19de eeuw voor de Joden niet gunstig uit; vooral in Perzië was hun toestand verre van benijdenswaardig. In 1893 werden in dit land een aantal voor de Joden hoogst vernederende bepalingen uitgevaardigd; ook liepen in dien tijd hun leven en bezittingen ernstig gevaar; gedurende 40 dagen durfde zich geen Jood op straat vertoonen, uit vrees door de dweepzieke Mohammedanen gedood te worden. De grondwet, die de Sjah in 1906 zijn volk verleende, bevat het beginsel van gelijkheid voor alle inwoners. Toch hadden in 1912 onlusten tegen de Joden plaats.

Te Damaskus, de hoofdstad van Syrië, had in 1840 een

gebeurtenis plaats, die voor de Joden de oorzaak van groote ellende werd. Op zekeren dag waren in deze stad een pater en zijn bediende spoorloos verdwenen. Het duurde niet lang, of de monniken beschuldigden de Joden, dat zij de beide vermisten gedood hadden, om hun bloed op het Pesachfeest te gebruiken. Een Joodsch barbier wist men door ontzettende foltering en een bekentenis af te persen; hierop werden een aantal van de aanzienlijkste Joden gevangen genomen en zoo gemarteld, dat drie hunner bezweken. Joodsche kinderen wierpen in den kerker, waar meer dan honderd den hongerdood stierven. De Fransche consul, Ratti Menton, zag deze gruwelen kalm aan, terwijl de onschuldige gevangenen iederen dag in radeloosheid de voltrekking van hun doodvonnis verwachtten. Gelukkig werd door het optreden van twee edele menschen-vrienden, Mozes Montefiore en Adolphe Cremieux, het gevaar afgewend en werden de gevangenen in vrijheid gesteld.¹⁾

Afrika. In de onbeschaafde landen van N. Afrika liet de toestand der Joden langen tijd veel te wenschen over. In Marokko werden zij vaak door de Mohammedaansche inboorlingen mishandeld¹⁾; nog in 1912 heerschte in de Mellah of Jodenwijk te Fez drie dagen moord en plundering. Tunis, waar de Joden veel door de dweepzucht der Mohammedanen hadden te lijden, wordt sinds 1881 door Frankrijk bestuurd en sinds dien tijd genieten zij rust en vrede; in Algiers, dat aan Frankrijk behoort en waar zij in 1870 het burgerrecht verkregen¹⁾, leven zij in voorspoed. In Abyssinië woont een merkwaardige Joodsche volksstam, de Falasja's. Jaren en jaren leefden deze lieden, door de Joodsche gemeenschap niet opgemerkt, in onkunde en armoede voort. IJverige Christelijke zendelingen poogden hen met alle middelen tot het Christendom te brengen, totdat ten slotte de Europeesche Joden hun

¹⁾ Zie hierover ook het volgende hoofdstuk.

aandacht op hun geloofsgenooten in dit vergeten hoekje der wereld vestigden en een onderzoek naar hun toestand instelden. In de latere jaren was het vooral Dr. J. Faitlovitch, die hun omstandigheden nauwkeurig bestudeerd en in Europa de belangstelling voor hen heeft opgewekt. Ten gevolge hiervan zijn in verscheidene landen Pro-Falasja-comité's opgericht. In de Zuid-Afrikaansche republiek was de toestand der Joden niet ongunstig. Te Johannesburg, Pretoria en Kaapstad leefden reeds lang een groot aantal hunner in ongestoorde vrijheid. De Z.-Afrik. president Kruger had verscheidene Joodsche vrienden. Later is het land een deel van het Engelsche rijk geworden, waardoor de toestand der Joden zich nog heeft verbeterd.

Amerika, dat op zoo velerlei gebied het oude Europa overvleugelt, gaf ook op het punt van verdraagzaamheid een loffelijk voorbeeld. Sinds 1655, toen zich de eerste Joodsche gemeente, bestaande uit Braziliaansche en Nederlandsche Joden, te New-York vestigde, tot in den nieuwen tijd, dat honderdduizenden Russische en Rumeensche ballingen in de Nieuwe Wereld een nieuw bestaan trachtten te vinden, bleef Amerika voor de Joden het land van vrijheid en gelijkheid. Vooral New-York, met zijn meer dan een millioen Joodsche inwoners, ontwikkelde zich tot een nieuw Joodsch centrum. Na de gruwelijke vervolgingen te Kisjenef werd de Russische regeering door invloedrijke Amerikaansche Joden en niet-Joden een krachtig protest toegezonden. In 1912 zegde Amerika het handelsverdrag met Rusland op wegens de behandeling, die ook de Amerikaansche Joodsche reizigers in Rusland ondervonden. De pen, waarmede de president zijn handteekening onder het besluit zette, gaf hij den Bene-Berithloges¹⁾ ten geschenke.

In **Canada**, waar sinds de 18de eeuw Joden gevestigd zijn,

¹⁾ Zie hierover blz. 173.

vonden eveneens vele Russische Joden, voornamelijk arbeiders en handwerkslieden, een toevluchtsoord. Zij konden zich, evenals in het moederland, Engeland, rustig ontwikkelen. (Zie ook bl. 170.)

In de 16de eeuw vluchtten vele marranen naar **Mexico** en hoopten in deze Spaansche kolonie een gelukkiger leven te kunnen leiden dan in het moederland. De gruwelijke inquisitie werd echter ook hier ingevoerd en zij verlieten ten slotte ook deze nieuwe woonplaats. In den lateren tijd hebben zich weder Joden in Mexico gevestigd, die volgens de bepalingen der grondwet vrijheid genoten.

Ook naar **Zuid-Amerika** trokken vele marranen. Onder de schepelingen, die Columbus op zijn tochten vergezelden, bevonden zich eenige Joden. Een van hen, Luis de Torres, wordt genoemd als de eerste Europeaan, die den bodem van Amerika betrad.

In **Brazilië** vonden eveneens vele uitgeweken marranen en Joden een woonplaats. De eerste suikerplantages werden, naar men zegt, door hen aangelegd. Gedurende den tijd, dat het land Nederlandsch bezit was, ging het hun goed (zie blz. 121). De Portugeezen, die er later de heerschappij voerden, dwongen hen het land te verlaten. In de latere tijden hebben er zich slechts weinig Joden gevestigd.

In de Nederlandsche koloniën **Suriname** en **Curaçao** genoten de Joden dezelfde vrijheid als in het moederland.

In de laatste jaren trokken vele Russische Joden naar **Argentinië**. Er ontstonden verscheidene Joodsche landbouwkoloniën, waar vele duizenden Joden zich met landbouw en veeteelt bezighielden.

In **Australië** genoten de Joden eveneens volkomen gelijke rechten met de overige burgers en werden zij vaak tot hooge ambten geroepen.

LXVI. Joodsche weldoeners.

Mozes Montefiore (1784—1885.) Gelijk in vroegere tijden, trachtten ook in de 19de eeuw tal van aanzienlijke Joden het lijden hunner stamgenooten te verlichten. Vier mannen zijn het vooral, die bij het Joodsche volk in dankbare herinnering zullen voortleven en wel Montefiore, Cremieux, Rothschild en Hirsch.

Mozes Montefiore geboren uit een voorname Joodsche familie te Londen, zag het levenslicht te Livorno, waar zijn ouders tijdelijk verblijf hielden. In Londen bezocht Mozes de school; daar zijn ouders evenwel niet rijk waren, moest hij reeds vroeg trachten, in zijn eigen onderhoud te voorzien. Hij wijdde zich aan den handel en wist zich door vlijt en rechtschapenheid vrij spoedig een bestaan te verzekeren. Nu trad hij in het huwelijk met Judith Cohen, een edele, echt Joodsche vrouw vol liefde voor de leer en de geschiedenis des Jodendoms. Nadat hij door gelukkige handelsondernemingen een ontzaglijk vermogen verworven had, trok hij zich in 1824 op raad zijner echtgenoot uit de zaken terug, om verder ten nutte der menschheid te arbeiden. Weldra vond Montefiore gelegenheid, zich verdienstelijk te maken. In 1827 ging hij met zijn gade naar Palestina, waar een hevige hongersnood woedde, om hulp te brengen. In 1838 werd het Heilige Land door een aardbeving geteisterd en al weder zien we het edele echtpaar op reis erheen, om den nood te lenigen. Gunstige gevolgen had ook zijn optreden in de vroeger beschreven zaak van de Joden te Damascus. (Zie blz. 162 vlg.). Montefiore ging met Cremieux en eenige andere reisgenooten naar Alexandrië, liet bij den pacha van Egypte, die destijds over Syrië het bewind voerde, om een onderhoud verzoeken en wist, trots de tegenwerking van den Franschen consul, gedaan te krijgen, dat de gevangener en in vrijheid gesteld werden. Met dezen schoonen uitslag was Montefiore

evenwel nog niet tevreden. Hij wilde een herhaling van een dergelijke valsche beschuldiging voorkomen. Ter bereiking van dit doel begaf hij zich tot den Sultan van Turkije ¹⁾ met wien hij langdurige besprekingen hield. Deze besprekingen hadden ten gevolge, dat de Sultan door zijn rijk liet afkondigen, dat, naar hem gebleken was, den Joden het gebruik van bloed streng verboden is. Tegelijkertijd verleende hij den Joden dezelfde rechten als aan de overige bewoners. Nu eerst was Montefiore voldaan en keerde hij naar Londen terug. Van alle kanten bereikten hem betuigingen van bewondering en dankbaarheid en koningin Victoria, die voor zijn reis een Engelsch schip ter beschikking had gesteld, schonk hem het recht wapenschilden te voeren. En ook nu weder verloochende zich zijn Joodsche aard niet; op zijn nieuwe wapenschilden prijken twee vanen met het opschrift „Jeruzalem” en een ceder van den Libanon, omgeven door bloemenbergen (*monti di fiori*).

In 1846 ging Montefiore met zijn gade naar Petersburg, om bij Czar Nicolaas de belangen zijner broeders te bepleiten. Als gevolg hiervan werden eenige drukkende bepalingen voor de Joden opgeheven. Nu deed Montefiore een reis door het land, om de nooden en wenschen der Joden te leeren kennen. Overal werd het edele echtpaar door de Joodsche bevolking met geestdrift ontvangen; vooral in Wilna vielen hun aandoenlijke huldebewijzen ten deel. Montefiores tolk, Dr. Loewe, spoorde de Joden aan, zich ook op maatschappelijk gebied te ontwikkelen. In Engeland teruggekeerd, werd Montefiore door de koningin tot baronet verheven.

Vermelding verdient ook Montefiores reis naar Marokko. Daar werd in 1861 een Spanjaard vermoord gevonden. Als gewoonlijk beschuldigde men de Joden van den moord en wierp eenige

¹⁾ Syrië, sinds eeuwen Turksch bezit, was in 1831 onder Egyptisch bestuur gekomen. Montefiore begreep echter, dat het spoedig weder aan Turkije zou vervallen, hetgeen werkelijk in 1840 gebeurde.

hunner in den kerker. Een der gevangenen onderging terstond de doodstraf, terwijl de overigen hetzelfde lot wachtte. In dezen nood vertrok Sir Mozes naar Madrid, om bij de Spaansche regeering voor zijn broeders te spreken. Hij werd aan het Hof ontvangen en men beloofde hem steun. Nu ging hij naar Marokko en bewerkte, dat de gevangenen de vrijheid herkregen. Hiermede nog niet tevreden, verzocht Montefiore den Sultan om een onderhoud; hij smaakte de voldoening, dat de vorst den Joden het burgerrecht verleende. Ook de Joden van Griekenland verkregen door Montefiores optreden het burgerrecht en in 1867 ging hij met zijn vriend Cremieux naar Bucharest om voor de Rumeensche Joden te pleiten.

Groote liefde koesterde de godvruchtige Montefiore voor Palestina. In het geheel heeft hij het Heilige Land zeven malen bezocht, het laatst als 91-jarig grijsaard en iederen keer gaf hij bewijzen van zijn groote menschenliefde. Hij kocht er landstreken en stichtte landbouwkoloniën; ook richtte hij ambachtsscholen en weldadigheidsgestichten op.

De honderdste verjaardag van den menschevriend werd door Israel, ja, door de gansche wereld met vreugde gevierd. In zijn woonplaats, Ramsgate, werd een jubeldag gehouden; de geheele stad vlagde en illumineerde en de kerkklokken luidden, het zeldzame feest van dezen zeldzamen man ter eer. Een jaar later ontsliep hij; zijn overlijden verwekte rouw in de harten van talloos velen, Israelieten en niet-Israelieten, die van zijn weldaden genoten hadden.

Adolphe Cremieux (1796—1880). Evenals Montefiore, was ook de Franschman Cremieux onvermoeid in het belang zijner stamgenooten werkzaam. Op 21-jarigen leeftijd als advocaat gepromoveerd, moest hij in een proces den eed afleggen. In die dagen bestond voor de Joden een ander eedsformulier dan voor de Christenen, hetgeen natuurlijk voor eerstgenoemden stuitend was. Cremieux weigerde nu den Jodeneed af te leggen,

daar hij zich als Fransch burger aan deze uitzonderingsbepaling niet wilde onderwerpen. Het gevolg van dit optreden was, dat de regeering in 1846 den Jodeneed afschafte.

In 1832 deed hij stappen tot gelijkstelling der Fransche Joden in Zwitserland; zijn streven werd, gelijk wij gezien hebben (blz. 154), met goeden uitslag bekroond. Te zamen met Montefiore werkte hij in 1840 ten behoeve der vervolgde Joden van Damascus; op zijn tocht bleek hem, hoeveel er nog aan de ontwikkeling der Oostersche Joden ontbrak. Om dezen toestand te verbeteren, stichtte hij met zijn vriend, den geleerden Salomon Munk, in Egypte de, naar hem genoemde, Cremieux-scholen.

Herhaaldelijk werd Cremieux tot minister van justitie in Frankrijk gekozen en in 1870 zag hij zich de leiding der staatszaken te Tours opgedragen. Hier vaardigde hij een besluit uit, waarbij den Joden van Algiers het Fransche burgerrecht verleend werd. Tot zijn dood fungeerde hij als voorzitter der Alliance Israélite Universelle (zie volg. hoofdstuk) en was als zoodanig in het belang zijner verdrukte stamgenooten werkzaam.

Rothschild. Met roem bekend op het gebied der liefdadigheid is ook de bankiersfamilie Rothschild. Deze rekende het zich steeds tot een heiligen plicht, de lijdende menschheid en in het bijzonder den Jood, waar hij onder ellende gebukt gaat, de behulpzame hand te bieden. Vooral de baronnen James (1792—1868) en Edmond de Rothschild waren in dien geest werkzaam. Ook voor het Heilige Land toonden zij veel liefde en stichtten er landbouwkoloniën en liefdadigheidsinrichtingen. De meest bekende, door Rothschild gestichte koloniën zijn Rischon Letsjion en Zichron Jaäcob; men verbouwt er wijn, koren en moerbeien.

Moritz Hirsch. Met bereidwilligheid stelde ook de rijke baron Moritz von Hirsch zijn reusachtig vermogen steeds voor

zijn stamgenooten beschikbaar. Hij kocht groote landstreken in Canada en Argentinië en stichtte er koloniën voor de verdrukte Russische en Rumeensche Joden. Bij zijn dood zette hij een groot kapitaal vast, om voor de vervolgde Joden land aan te koopen. Dit fonds, dat den naam draagt Jewish Colonization Association (ICA), wordt door eenige aanzienlijke mannen beheerd.

LXVII. Joodsche Wereldorganisaties en landelijke bonden (1860—1914).

Noodzakelijkheid tot organisatie. De jammerlijke toestanden, waaronder een groot deel der Jodenheid ook na de staatkundige gelijkstelling gebukt ging, hebben de Joden ter verbetering van hun lot gedwongen tot aaneensluiting. Wat den enkeling onmogelijk is, kan immers bereikbaar worden door samenwerking van vele krachten. En zoo zijn er groote organisaties ontstaan, die de gansche Jodenheid omvatten en zijn er ook in alle landen Joodsche bonden en vereenigingen gesticht, die de godsdienstige, staatkundige en maatschappelijke belangen der Joden behartigen. De groote oorlog, die van 1914 tot 1918 heeft gewoed, heeft het leed der Joden ontzettend verergerd en de stichting van nieuwe organisaties naast de bestaande noodig gemaakt. Wij zullen in dit hoofdstuk eenige organisaties en vereenigingen behandelen, die bij het uitbreken van den grooten oorlog reeds bestonden.

Alliance Israélite Universelle. De oudste organisatie is de Alliance Israélite Universelle (Algemeen Israelietisch Verbond). In 1860 kwamen te Parijs zeventien Fransche Israelieten bijeen ter bespreking van de vraag, of het nuttig was, naast de kerkelijke Joodsche instellingen een lichaam te stichten, dat een band zou vormen tusschen de Joden in de gansche

wereld, om voor de belangen der Joden op te treden in die landen, waar zij om hun Jood-zijn werden gedrukt. Deze vraag werd bevestigend beantwoord en de aanwezigen benoemden een comité van zes leden uit hun midden, om de voorbereidende stappen te doen. Dit comité richtte een oproep tot de gansche Jodenheid en deze oproep vond overal weerklank. Uit alle oorden der wereld kwamen betuigingen van instemming en onder groote geestdrift werd de bond gesticht onder den naam Alliance Israélite Universelle met het doel, overal te arbeiden voor de staatkundige gelijkstelling benevens den zedelijken vooruitgang der Joden en een doeltreffenden steun te verleenen aan allen die lijden, omdat zij Jood zijn.

De Alliance, zooals zij kortweg wordt genoemd, heeft gedurende de jaren van haar bestaan getrouw haar doel nagestreefd; veel leed is door haar verzacht, veel tranen zijn door haar gedroogd. In alle landen, waar de rechten der Joden gevaar liepen of zij te lijden hadden onder vooroordeel en onverdraagzaamheid, is de Alliance bij de regeering voor hen opgetreden en bijna altijd wist zij door haar tactvolle en waardige houding goede resultaten te verkrijgen — zoo ook bij het Berlijnsche congres (zie blz. 154), waarheen de Alliance eenige afgevaardigden had gezonden.

Om de Joden tot nuttige staatsburgers in de landen hunner inwoning te vormen, heeft zij — in 't bijzonder in Noord-Afrika en het Oosten — lagere scholen, landbouw- en ambachtsscholen opgericht, waarvan door de Joodsche bevolking gretig gebruik wordt gemaakt. De onderwijzers voor deze scholen worden opgeleid op een normaalschool, die te Parijs, waar de Alliance haar hoofdzetel heeft, is gevestigd. Ook aan de Joden, die wegens hun ongunstigen toestand uit hun woonlanden emigreeren, heeft de Alliance steeds steun verleend.

Het onderwijs op de Alliance-scholen heeft niet steeds de algemeene goedkeuring weggedragen, omdat de leerlingen er

niet genoeg werden aangespoord tot trouwe naleving der Joodsche wetten; hierin is in den laatsten tijd eenige verbetering gekomen.

Ofschoon op de Alliance-scholen in de verschillende landen ook de taal van het land werd onderwezen, werd al het onderwijs gegeven in het Fransch. Hierdoor werden de Alliance-scholen dienstbaar gemaakt aan de verbreiding van den Franschen geest in het Oosten. De Duitsche leden van de Alliance wilden er evenwel den Duitschen invloed versterken, daarom verbonden zij zich tot een afzonderlijke groep, de Deutsche Konferenz-Gemeinschaft, die evenwel bij de Alliance aangesloten bleef. Tusschen de Parijsche hoofd-leiding en de Duitsche groep heerschte dikwijls ernstig verschil van meening. In den grooten oorlog werden de betrekkingen geheel verbroken en zij zijn sindsdien niet meer hersteld.

Anglo Jewish Association. De Engelsche Joden hebben zich in 1871 afzonderlijk georganiseerd in de Anglo Jewish Association, die dezelfde doeleinden nastreeft als de Alliance en met het Verbond krachtig samenwerkt. In 1760 hadden de Engelsche Joden reeds gesticht den **Board of Deputies of the British Jews**. Deze „Raad van Afgevaardigden der Britsche Joden” is eigenlijk opgericht met het doel, de belangen van het Engelsche Jodendom te bevorderen, doch in latere jaren is de Board ook voor algemeen-Joodsche belangen opgetreden.

Israelitische Allianz. De Oostenrijksche Joden hebben in 1873 de Israelitische Allianz gesticht, voornamelijk ter verbetering van den toestand der Joden in de toenmalige Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie. Evenals de Alliance Israëlite heeft zij een schoolwerk onderhouden en is zij voor de staatkundige belangen der Joden opgetreden, doch voornamelijk in het eigen land.

American Jewish Committee. In 1907 hebben de Amerikaansche Joden het American Jewish Committee opgericht,

dat zich, evenals de Alliance Israélite ten doel stelt, voor de rechten der Joden in de verschillende landen op te treden.

Hilfsverein der Deutschen Juden. In 1901 hebben de Duitsche Joden den „Hilfsverein” gesticht, die hetzelfde doel nastreeft als de Alliance, doch tegelijkertijd de Duitsche beschaving wilde verbreiden. Vóór den grooten oorlog onderhield ook de Hilfsverein scholen in Palestina, Rumenië, Turkije en Bulgarije en was zij krachtig werkzaam om den nood der Russische Joden te lenigen.

B'ne B'rith. In 1843 werd in Amerika gesticht de orde B'ne B'rith (letterl. Zonen des Verbonds). Het doel dezer orde of loge is het verleen van onderlingen steun, benevens maatschappelijke hulp aan allen, die daaraan behoefte hebben. Ook steunt de Orde Joden, die in hun woonlanden gedrukt worden. In navolging van Amerika zijn in vele andere landen dergelijke loges opgericht, die nuttigen, menschlievenden arbeid verrichten.

Duitsche Vereenigingen. Geen land telde voor den oorlog zooveel Joodsche organisaties als Deutschland. Vereenigingen ter beoefening der Joodsche geschiedenis en letterkunde ten getale van meer dan 120, meer dan 70 vereenigingen ter bevordering van het uitoefenen van landbouw en ambachten onder de Joden, talrijke vereenigingen van rabbijnen en godsdienstleeraren getuigden van een opgewekt Joodsch leven.

In 1869 werd de **Deutsch-Israelitische Gemeindebund** opgericht voornamelijk met het doel, kleine, noodlijdende gemeenten te steunen, het verhoogen der beschaving onder de Joden, de oprichting van opvoedingsgestichten en de opleiding tot ambachten. Om de vier jaar vereenigde deze bond zijn leden tot een „Gemeentedag”, waar belangrijke vraagstukken werden besproken.

Naast de bestaande „Vereeniging tot afweer van het antisemitisme” hebben de Duitsche Joden zelf in 1893 de

Centrale Vereeniging van Duitsche staatsburgers van het Joodsche geloof gesticht. Deze vereeniging heeft ten doel te waken voor de staatkundige en maatschappelijke belangen der Joden en bij de Joden Duitsche gezindheid en liefde tot het Duitsche vaderland aan te kweeken. Het in 1904 gestichte **Verbond der Duitsche Joden** had tot hoofddoel te werken voor de volledige erkenning van de wettelijke gelijkheid van de Joden en het Jodendom in Duitschland. Eveneens in 1904 ontstond in Duitschland **Der Jüdische Frauenbund** met het doel de bijzondere belangen der Joodsche vrouwen en meisjes te behartigen.

Ook in andere landen werden door de Joden vereenigingen met dergelijke doeleinden gesticht.

LXVIII. Joodsche Wereldorganisaties en landelijke bonden. (Vervolg).

Het Zionisme. Alle organisaties, die wij tot dusver hebben behandeld, gaan uit van het beginsel, dat de treurige toestanden, waaronder de Joden gebukt gaan, moeten en op den duur zullen ophouden door hun volledige gelijkstelling als staatsburgers in de landen, waar zij gevestigd zijn. Hiertoe is het noodig, dat de Joden geheel opgaan in de maatschappij, waarin zij leven en de taal, de beschaving, de zeden en levensgewoonten aannemen van de hen omringende bevolking. Slechts op het eene gebied waar gelijkstelling ongeoorloofd is, mogen zij zich onderscheiden: op het gebied van den godsdienst.

Het Zionisme, een beweging, die in de laatste jaren van de 19de eeuw ontstond, gaat van een gansch andere gedachte uit. Volgens het Zionisme kunnen de Joden, ook buiten het gebied van den godsdienst, niet geheel gelijk worden aan de volken, in wier midden zij wonen. De Joden immers vormen

zelf een volk met een eigen taal, een eigen beschaving en eigen zeden en gebruiken, die zij moeten handhaven en verder ontwikkelen. Er zal dus altijd een verschil merkbaar zijn tusschen hen en het volk, waaronder zij leven. Daaruit ontstaat al het lijden der Joden. Het eenige middel om daaraan een einde te maken, is dus, dat de andere volken de Joden als een aan hen gelijkwaardig volk erkennen en daar ieder volk een eigen land heeft, moet dan ook het Joodsche volk een eigen land hebben, waar het zich naar zijn aard kan uitleven. Dit land kan slechts zijn Palestina, het land dat vroeger aan Israel heeft toebehoord en waaruit het eenmaal gewelddadig is verdreven.

Deze leer werd het eerst verkondigd door een Duitschen Jood, Mozes Hess, in een geschrift „Rome en Jeruzalem”, dat in 1860 verscheen. Zijn woorden vonden echter weinig weerklank in de Joodsche gemoederen. Twintig jaar later verkondigde een Joodsch geneesheer te Odessa, Leo Pinsker, dezelfde denkbeelden in zijn boek Auto-emancipatie. De Joden, schreef Pinsker, worden overal beschouwd als vreemdelingen, die gastvrijheid genieten, en zijn daarom geminacht; zij moeten zich weer vereenigen tot een volk en een land verwerven, dan zullen zij weder de achting der wereld genieten. Het boek van Pinsker maakte grooten opgang, vooral onder de Joodsche jeugd in Rusland, waar de Joden voortdurend aan vervolging en verdrukking blootstonden. De Joodsche jeugd had het geloof in de gelijkstelling, die bij de wet was toegezegd, verloren en haakte naar een eervoller maatschappelijk bestaan. Er ontstond een vereeniging **Chowewe Tslon** (Vrienden van Zion), die de kolonisatie van Palestina beoogde en vele Joodsche studenten zegden hun studie vaarwel en trokken naar Palestina, om den grond te bearbeiten en als vrije mannen te leven. Naast de koloniën, door Rothschild in Palestina gesticht (zie bl. 169) verrezen er dus ook

verschillende koloniën, door de Chowewe Tsion-beweging in het leven geroepen. De landbouwschool, door de Alliance Israélite in 1869 bij Jaffa opgericht, opende voor ieder de gelegenheid, om zich op landbouwgebied te bekwamen, terwijl de ambachtsschool, in 1882 door de Alliance gesticht, goede arbeiders afleverde.

Zoo kreeg Palestina voor vele Joden langzamerhand een andere beteekenis dan tot dusver. Palestina was eeuwenlang het land geweest, waarheen godvruchtige Joden uit delanden der ballingschap hun schreden richtten, om er een leven van gebed en Thorastudie te leiden en er hun laatste levensjaren door te brengen. Hun hoogste wensch was het, de lucht in te ademen van het land, vanwaar eens weder, naar het woord der profeten, de heerlijkheid Gods over de wereld zal uitstralen en waar eens alle volkeren zullen samenkomen, om er een tempel Gods tot huis des gebeds voor gansch de menschheid te bouwen. Deze vrome lieden, die van ieder middel van bestaan verstoken waren, werden onderhouden door de gaven, die hun uit de verschillende gemeenten van Europa werden toegezonden en die zij onderling verdeelden (Chaloeka). In 1809 vormde men te Amsterdam een college onder den naam van **Pekidim en Amarcalim** van het H. Land, dat zich geregeld met de inzameling van gelden ten behoeve van de armen van Palestina belastte. Dit college breidde in 1906 zijn werkzaamheden uit en nam ook de bevordering van den maatschappelijken en gezondheidstoestand in zijn program op. Met het opkomen der Chowewe Zion-beweging werd Palestina evenwel voor velen het land, waar zij door de kracht van hun eigen arbeid rustig wilden leven, zichzelf besturend, bevrijd van allen maatschappelijken en staatkundigen druk, zooals onze voorouders er eens geleefd hebben. Ook in Weenen, Berlijn en elders ontstonden in dien tijd vereenigingen met het doel, de kolonisatie van Palestina te bevorderen

en in Galicië was zelfs een Joodsch-politieke partij met een Joodsch-nationaal program.

Deze nieuwe nationale Palestina-beweging kreeg een grooten omvang door het optreden van Dr. Theodor Herzl (1860—1904). Herzl, een Joodsch journalist, geboortig uit Hongarije, was als briefschrijver van een Weensch dagblad te Parijs gevestigd juist in den tijd van het Dreyfus-proces (zie blz. 160). Herzl had tot dusver behoord tot de velen, voor wie de Thora en het Joodsche godsdienstleven alle waarde had verloren en die het uitsluitend heil voor de Joden zagen in een volledig opgaan in de niet-Joodsche omgeving. Diep teleurgesteld was hij dan ook, toen hij zag, dat zelfs in Frankrijk, het land, dat het eerst de gelijkheid van alle burgers had gepredikt, het antisemitisme in veler hart verborgen was en bij de eerste gelegenheid de beste te voorschijn kwam. En ook hij zag het eenige redmiddel in het Joodsch nationalisme: de erkenning van de Joden als een volk onder de volkeren en hun samenbrenging in een te stichten Joodschen staat. Van deze gedachten vervuld, schreef hij een werk: *De Jodenstaat*, proeve van een nieuwe oplossing van het Joodsche vraagstuk (1896). In dit werk schetste hij, hoe deze Joodsche staat zou moeten worden gegrondvest en ingericht. In West-Europa en Amerika had Herzl weinig succes, alhoewel twee bekwame denkers en schrijvers Max Nordau te Parijs (gest. 1923) en Israel Zangwill te Londen (gest. 1926) dadelijk met Herzl instemden en voor zijn denkbeelden propaganda maakten. In Oost-Europa evenwel, waar de Joden de verdrukking aan den lijve gevoelden, maakte het boek grooten opgang; velen zagen in de stichting van een Joodschen staat het einde van hun lijden, terwijl de vestiging daarvan in Palestina velen godsdienstigen Joden de vervulling scheen van onze dagelijksche gebeden om herstel van Zion en Jeruzalem.

In 1897 riep Herzl te Bazel een congres bijeen ter stichting

van een organisatie om zijn denkbeelden te verwezenlijken. Dit congres werd door 300 zijner geestverwanten bijgewoond; de Zionistische organisatie werd gesticht en het doel aldus omschreven: „Het Zionisme streeft naar een publiekrechtelijk gewaarborgde woonplaats voor het Joodsche volk in Palestina.” De organisatie verkreeg warme vrienden en aanhangers in alle landen der wereld. In 1898 werd te Londen als financiële instelling der organisatie gesticht de Jewish Colonial Trust, terwijl in 1902 het Joodsch Nationaal Fonds werd opgericht, dat landaankoop op groote schaal in Palestina beoogt. De wetgetrouwe Zionisten sloten zich in 1902 onder den naam **Mizraehi** aaneen tot een zelfstandig lichaam binnen de Zionistische organisatie; zij voegden aan het Zionistisch program toe, dat de ontwikkeling van het Joodsche volk moest geschieden in den geest der Schriftelijke en Mondelinge Leer. Ook de arbeiders vormden zich onder den naam **Poale Zion** tot een afzonderlijke groep.

De pogingen van Herzl om de Mogendheden voor zijn plannen te winnen, leden evenwel schipbreuk; de Sultan van Turkije, de toenmalige heerscher van Palestina, wilde zelfs niet het minste zijner souvereiniteitsrechten prijsgeven en ook de toenmalige keizer van Duitschland, dien Herzl gunstig voor zijn denkbeelden trachtte te stemmen, toonde slechts weinig toenadering. Daarom was Herzl, die oorspronkelijk voor het bereiken van het doel niet uitsluitend op Palestina het oog had gericht, geneigd, het aanbod der Engelsche regeering om den Joden gelegenheid te geven, in Oeganda een Joodschen staat te stichten (zie blz. 161), aan te nemen. Op het Zionistencongres in 1903 verzetten zich echter de Russische Zionisten, die slechts Palestina wenschten, zoo hevig tegen dit plan, dat de beslissing tot het volgende, in 1905 te houden congres werd uitgesteld. Herzl zelf zou de beslissing niet meer beleven. Hij ontsliep, op 44-jarigen leeftijd,

in 1904. Hij zal blijven voortleven, ook onder hen, die met zijn denkbeelden niet instemmen, als een man, die zich met algeheele overgave heeft gewijd aan de verbetering van het lot zijner stamgenooten, zooals hij zich deze voorstelde.

Het congres in 1905 verwierp het Oeganda-aanbod; dit noopte een aantal Zionisten, uit de partij te treden. Onder leiding van Israel Zangwill vormden zij een nieuwen bond, de **Jewish Territorial Organisation** (I. T. O.), die streefde naar het verkrijgen van een geschikt territorium of grondgebied tot het vormen van een Joodschen staat voor de Joden, die niet konden of wilden blijven in het land hunner inwoning. In den loop der jaren onderzocht de I. T. O. verscheidene landstreken tot dit doel, doch geen enkel gebied werd geschikt bevonden. De I. T. O. bepaalde zich daarom voorshands tot het verleenen van steun aan de Joodsche emigranten en heeft als zoodanig nuttig werk verricht.

Het Zionisme had intusschen ook na den dood van Herzl op zeer weinig practische successen te wijzen. Ofschoon, dank zij een onvermoeide en geestdriftvolle propaganda, de Organisatie gestadig groeide; ofschoon verscheidene organen der wereldpers de beweging steunden, de Zionistische idealen schenen droombeelden, die nooit verwezenlijkt zouden worden. In de organisatie zelf heerschte veel strijd; sommigen meenden, dat men met de kolonisatie van Palestina een begin moest maken, ook zonder de waarborgen, die het program van Bazel eischte; anderen waren van meening, dat vóór het verkrijgen dezer waarborgen geen spade in den grond mocht worden gestoken. In 1914, toen de groote oorlog uitbrak, stond het Zionisme nog even ver van de verwezenlijking zijner staatkundige idealen af als bij de stichting der organisatie.

De Zionistische beweging heeft in het Jodendom veel strijd veroorzaakt. Talrijke bezwaren werden en worden tegen het Zionisme geopperd. De bestrijders van het Zionisme voeren

o.a. aan, dat het hernieuwde bezit van Palestina Israel door de profeten wordt toegezegd, als het in de ballingschap getoond heeft, als volk Gods het land Gods waardig te zijn; velen meenen ook, dat het Joodsch nationalisme, zooals het door het Zionisme wordt gepredikt, de positie van de Joden als staatsburgers in hun woonlanden verzwakt. Inzonderheid geldt het als grief, dat het Zionisme de erkenning van de Thora als het goddelijk wetboek niet van het Joodsche volk eischt, zoodat voor een Joodsche volksgemeenschap de Thora-wet door het Zionisme niet bindend wordt verklaard.

Agoedas Jisroeil. In 1910 vormde zich te Frankfort a.d. Main een voorloopig comité, dat zich ten doel stelde, de wetgetrouwe Joden in de verschillende landen in één bond samen te brengen, om met vereende krachten alle aanvallen tegen het Thoragetrouwe Jodendom te kunnen afweren en voor de onverzwakte handhaving der Thorawetten te arbeiden. Deze pogingen leidden in 1912 tot een samenkomst van ongeveer honderd vertegenwoordigers van de Thoragetrouwe Jodenheid te Kattowitz. Onder de aanwezigen bevonden zich rabbijnen uit Duitschland, Galicië, Rusland, Hongarije en andere landen. Besloten werd onder den naam Agoedas Jisroeil een wereldorganisatie der orthodoxe Jodenheid te stichten; het program van den nieuwen bond luidde: „Oplossing van alle vragen in het Joodsche leven in den geest der Thora.”

Het denkbeeld van een wereldbond ter handhaving der Thora in Israel vond overal weerklink en in Augustus 1914 zou het eerste groote congres worden gehouden. De wereldoorlog, die in 1914 uitbrak, verhinderde voorloopig de uitvoering van het plan, maar het eenmaal gesproken woord bleef in veler hart naklinken.

LXIX. De Wereldoorlog en de Jodenheid.

De eerste oorlogsjaren. In het jaar 1914 brak **de meest ontzettende oorlog** uit, dien de wereld ooit gekend heeft. In dezen oorlog waren alle grootmachten en vele kleinere staten van Europa betrokken benevens Japan en Amerika. De wereld scheen aan dood en vernietiging te zijn prijsgegeven. De Joden hebben in dien oorlog, naar de voorschriften van den godsdienst, trouw hun plicht jegens de landen hunner inwoning vervuld. Op alle slagvelden, te land, te water en in de lucht, hebben zij met heldenmoed voor hun vaderland gestreden, ook wanneer dat vaderland hen vroeger onmensche-lijk had behandeld. En zij die niet ten strijde konden trekken, hebben thuis al hun krachten in dienst van hun vaderland gesteld. Reeds in de eerste dagen voelden de Joden de weeën van den oorlog. In **Antwerpen** bevond zich een groote nederzetting van Galicische Joden, die in het diamantbedrijf hun bestaan vonden. Deze werden allen als onderdanen van een vijandelijken staat uit het land verbannen. Velen van hen begaven zich naar Scheveningen, waar sinds dien tijd een Oost-Joodsche gemeenschap is gevestigd.

In het begin van den oorlog werden den Joden, vooral in die landen, waar zij onder uitzonderingsbepalingen hadden te lijden, allerlei schoone toezeggingen gedaan. Zoo poogde Duitschland door schitterende beloften de Poolsche Joden van Rusland af te trekken. In **Duitschland**, waar het anti-semitisme welig bloeide en een Jood van verschillende hooge ambten was uitgesloten, kondigde de keizer den „godsvrede” af. Aan alle partijschap werd het zwijgen opgelegd en ieder zou zonder onderscheid van geloof door het vaderland naar verdienste worden geëerd. De Duitsche Joden bleken die toezegging alleszins waard; duizenden van hen verwierven het eereteeken wegens krijgsverrichtingen of hulp aangewonden

en velen van hen werden op het slagveld wegens hun moed en beleid tot een hooger rang bevorderd. Twee Joden, Ballin en Rathenau, organiseerden de voedselvoorziening en het financieel beheer en allen brachten ongelooflijke offers aan hun vaderland.

In **Engeland, Frankrijk en Amerika**, waar de Joden reeds tientallen van jaren onbepakt aan het staatsleven deelnamen, onderscheidden vele hunner zich door hun belangrijke diensten aan hun vaderland. Het Australisch legerkorps werd gecommandeerd door den Joodschen generaal Monash; de Engelsche Joodsche minister Rufus Isaacs, thans Lord Reading, werd met uitgebreide volmachten naar Amerika gezonden en wist van Amerika geldelijken steun voor Engeland en zijn bondgenooten te verkrijgen; de Joodsche chemicus Prof. Weizmann bewees Engeland gewichtige diensten bij den munitieaanmaak. Het Fransche leger telde duizenden Joodsche vrijwilligers uit Frankrijk en Algiers, benevens een tiental Joodsche generaals. Twee Joden, Morgenthau en Elkus, behartigden achtereenvolgens als Amerikaansch gezant bij Turkije de belangen der Christelijke bevolking.

Ook de Joden in het groote **Rusland**, dat verbonden was met Frankrijk en Engeland, toonden zich trouwe staatsburgers. Zij vergaten al het leed, hun tientallen van jaren aangedaan en koesterden de stille hoop, dat hun vaderland hun toewijding zou weten te waardeeren. Ook hoopten zij, dat het bondgenootschap van hun land met Frankrijk en Engeland een verbetering in hun treurig lot zou bewerken.¹⁾ In al deze verwachtingen werden zij jammerlijk teleurgesteld. Ofschoon in de Russische legers 500,000 Joodsche soldaten dienden,

¹⁾ In een proclamatie van het Israelietische Centraal Consistorie in Frankrijk aan de Joden in de neutrale landen luidde het woordelijk: De overwinning der groote liberale machten van het Westen, met Rusland verenigd in de verdediging van het recht, zal de rechtsgelijkheid onzer broeders in Rusland met zich meebrengen.

van wie zeer velen wegens hun heldenmoed op het slagveld gedecoreerd werden, bleef de regeering even hardvochtig tegenover de Joden als vroeger. De tegenslagen der Russische legers, die al spoedig intraden, brachten ontzettende rampen over de Joden. Voor de onbekwame legerleiding der Russische generaals, voor de slechte munitie- en levensmiddelenvoorziening der Russische legers moesten de Joden boeten. Zij werden het eenvoudige volk voorgesteld als verraders en spionnen, die de overwinning der Russische heldenschaaren verhinderden. Bij iedere wisseling van het krijgsgeluk werden de Joden de speelbal van den tijdelijken overwinnaar. Weerlooze Joodsche grijsaards, vrouwen en kinderen werden als voorhoede voor de legers voortgedreven om de eerste aanvallen op te vangen; duizenden werden op valsche beschuldigingen doodgeschoten; duizenden naar de binnenlanden van Rusland gedeporteerd en meedoogenloos aan honger en koude prijsgegeven.

Onbeschrijfelijk treurig was het lot van de Joden in **Galië**. De Russische legers, die in het begin van den oorlog dit land bezetten, begingen de meest ontzettende wreedheden tegenover de Joden; bij duizenden vluchtten zij, alles achterlatend, naar Weenen, vanwaar zij weder naar kleinere plaatsen vervoerd en in concentratiekampen ondergebracht werden. De eenige lichtstraal in deze weergalooze ellende was het Joodsche saamhorigheidsgevoel, dat zich ook thans niet verloochende; in alle landen werden Joodsche hulpcomité's opgericht, om het lijden, waardoor inzonderheid de Joden werden getroffen, te verzachten.

Wanneer één volk reden heeft, om het werk te steunen van de beste mannen en vrouwen onder alle natiën, die streven naar den wereldvrede, zooals die trouwens door onze profeten is geschouwd, dan is het het volk Israel, dat in den oorlog, en, zooals wij verder zullen zien, ook na den oorlog

zoo onnoemelijk heeft geleden. De **Volkenbond**, die na den oorlog is gesticht ook met het doel om geschillen tusschen de volkeren op vreedzame wijze te beslechten en oorlogen zooveel mogelijk te verhinderen, is door de gansche Jodenheid dan ook met vreugde begroet.

De Russische revolutie. Het jaar 1917 scheen in den toestand der Russische Joden een ommekeer te zullen brengen. De schrikbarende ellende, waaronder gansch Rusland ten gevolge van den oorlog gebukt ging, veroorzaakte den val van het Tsaristisch regeersysteem. Czar Nicolaas werd in Maart tot afstand van den troon gedwongen en een volksregeering werd ingesteld. De nieuw gevormde Doema richtte een Oproep tot het volk, waarin de gelijkstelling van alle burgers in uitzicht werd gesteld. Reeds een maand later vaardigde de regeering een decreet uit, waarin alle tot dusver geldende voorrechten voor bepaalde klassen werden afgeschaft en gelijke rechten verleend aan alle burgers onverschillig van welken godsdienst of nationaliteit.

Groot was de vreugde, die deze loop van zaken bij de Russische Joden te weeg bracht. De zeven millioen Russische Joden, steeds als verworpelingen beschouwd en behandeld, hadden thans de menschenrechten verkregen en allerwegen gaven zij uiting aan hun wensch, om voortaan met verdubbelde toewijding voor het heil van het vaderland te arbeiden. De vreugde was echter slechts van korten duur. De gematigde elementen in de regeering werden weldra overvleugeld door de communistisch gezinde „bolsjewisten”, die zich van het bewind meester maakten. De onbeperkte heerschappij van den arbeid werd afgekondigd, waardoor de handelsstand en de middenstand aan de genade der uiterste partijen en hun leiders werden overgeleverd. En deze maakten in den eersten roes van hun zegepraal een ruim gebruik van hun macht. Daar de Joden voor het meerendeel in den kleinhandel hun

bestaan vonden en de handel in den nieuwen bolsjewistischen staat verboden was, vervielen de Joden tot onbeschrijfelijke armoede en ontbering. Bovendien was het bolsjewistisch bestuur — zooals ook vroeger de revolutiemannen in Frankrijk — den godsdienst vijandig gezind, zoodat de Russische Joden van het eene onheil in het andere waren vervallen en bij alle stoffelijke ellende voor hen ook nog een tijdperk van gewetensdwang en geloofsvervolging aanbrak.

Rumenië. De Joden in Rumenië kwamen door den oorlog in een bijzonder moeilijken toestand. In Rumenië werden, zooals wij hebben gezien, de Joden beschouwd als vreemdelingen, die de burgerrechten niet konden verkrijgen. Toen Rumenië aan den oorlog ging deelnemen (1916) kreeg het de taak, de aan Rumenië grenzende landstreken, die Oostenrijk-Hongarije zich vroeger had toegeëigend, van dat land los te scheuren. Deze zouden dan bij Rumenië worden gevoegd. De Joden van die landstreken genoten echter het volle Oostenrijksch-Hongaarsche burgerrecht en door hun inlijving bij Rumenië liepen zij gevaar, ook tot vreemdelingen te worden gestempeld. Niettemin hebben ook de Rumeensche Joden trouw hun vaderlandschen plicht vervuld.

De Balfourverklaring. Weinige maanden na het uitbreken van den oorlog, in November 1914, besloot Turkije als bondgenoot van Duitschland aan den krijg deel te nemen. Voor de Joden was dit van bijzonder belang, daar de uitslag van den oorlog nu ook voor het lot van het Turksche rijk beslissend zou zijn. En tot het Turksche rijk behoorde ook Palestina, het oude Joodsche land, dat sinds het optreden van Pinsker en Herzl (zie blz. 175 vlg.) in het middelpunt van veler belangstelling stond. Zou de droom van Herzl, een woonplaats voor het Joodsche volk in Palestina, door de aansluiting van Turkije bij de Deutsche coalitie groter kans op verwezenlijking hebben gekregen? Bij een overwinning van Duitschland kon men het

nauwelijks hopen. Want Turkije had zich tot dusver volstrekt afkeerig betoond, om aan de Zionistische verlangens te gemoet te komen; het had zelfs een wet uitgevaardigd, die den buitenlandschen Joden slechts een oponthoud van niet langer dan drie maanden in Palestina veroorloofde. Van Duitschland was niet te verwachten, dat het zijn bondgenoot tot andere gedachten zou brengen. Bij een overwinning van Engeland, dat den Joden steeds goed gezind was, scheen de kans grooter. Voor Engeland was de beschikking over Palestina, dat op den landweg ligt naar Engelsch-Indië, van veel belang en door Palestina voor een groot deel te doen bevolken met Joden, zou Engeland van Palestina een bevriend land kunnen maken. Zoo dachten de Zionistische leiders en daar dezen voor het meerendeel uit Rusland, den bondgenoot van Engeland, stamden, hadden zij een dubbele reden, om op de overwinning der Engelsche wapenen te hopen. De voornaamste Zionistische leiders als Prof. Chajim Weizmann (zie blz. 182) en Nahum Sokolow vestigden zich te Londen, om voortdurend met de Engelsche regeering in aanraking te kunnen blijven. Hun streven werd aangemoedigd door vele aanzienlijke Joden in Amerika en ook door president Wilson.

Intusschen had Engeland een expeditie uitgerust, om Palestina op de Turken te veroveren; bij dit expeditieleger hadden zich ook vele Joodsche vrijwilligers aangesloten, die een zelfstandig Joodsch bataillon vormden. Het was voor de Joden in Palestina een moeilijke tijd; eenerzijds wilden zij als Turksche onderdanen gaarne aan hun land getrouw blijven; anderzijds trad de Turksche regeering, die hun van heulen met Engeland verdacht, met groote gestrengheid tegen hen op. De onzekere toestand zou evenwel niet lang duren. In December 1917 moest de Turksche bevelhebber Jeruzalem overgeven en hield de Engelsche generaal Allenby zijn zegevierenden intocht in de oude stad. Na zeven eeuwen Turksch

te zijn geweest, kwam Palestina onder Europeesch beheer.

Eenige weken te voren, 2 November 1917, had de Engelsche minister Balfour aan Lord Lionel Walter Rothschild, den vice-president van den Engelschen Zionistenbond, een Verklaring toegezonden, waarin het ongeveer luidde: „De Engelsche regeering zal gaarne de stichting van een nationaal tehuis voor het Joodsche volk in Palestina zien en haar beste krachten aanwenden, om de bereiking van dit doel te vergemakkelijken; daarbij mag natuurlijk niets worden ondernomen, dat aan de burgerlijke en godsdienstige rechten van bestaande niet-Joodsche gemeenschappen in Palestina of aan de staatsburgerlijke gelijkstelling der Joden in andere landen afbreuk zal doen.”

Door de verovering van Palestina verkreeg dit stuk practische beteekenis; groot was dan ook de vreugde, waaraan de Joden, inzonderheid de Zionisten, in verschillende landen zich overgaven en allerwege werden feestelijke vergaderingen gehouden, waarin de overwinning werd gevierd. Eenigen tijd later verklaarden de regeeringen van Frankrijk, Italië en president Wilson met de Balfourverklaring in te stemmen.

Palestina-onderhandelingen met Turkije. Toen Lord Balfour zijn Verklaring openbaar maakte, stond de eindoverwinning van Engeland en zijn bondgenooten echter nog lang niet vast. De Joden in de landen der Duitsche coalitie, waartoe ook Turkije behoorde, geloofden dus nog gaarne aan de mogelijkheid, dat deze ten slotte zou zegevieren. Daarom trachtten zij van Turkije tegenover de Balfourverklaring de verzekering te verkrijgen, dat het Jodendom zich in Palestina ongestoord zou kunnen ontwikkelen, als het Duitsche bondgenootschap de eindoverwinning zou behalen. De vereeniging der orthodoxe Joden Agoedas Jisroel (zie bl. 180), die door den oorlog niet had kunnen voortwerken, hield voor het eerst weder in 1918 te Frankfort een vergadering. In die vergadering

nam zij de volgende verklaring aan: „Het bevolken van Palestina met Joden, die daar een godvruchtig leven willen leiden, wordt door den Joodschen godsdienst als een voorname plicht beschouwd. Op grond hiervan hebben in den loop der eeuwen vele Joden hun woonlanden verlaten en zich in Palestina gevestigd. De wetgetrouwe Jodenheid verwacht, dat Turkije na den oorlog deze godsdienstige gevoelens zal eerbiedigen en de vestiging van Joden in Palestina zal bevorderen. De ontwikkeling eener Joodsch-godsdienstige gemeenschap in Palestina is het best mogelijk, als, onder Turksch opperbeheer, aan de toekomstige Joodsche koloniën voor inwendige aangelegenheden zelfbestuur wordt geschonken en een Joodsche landelijke vertegenwoordiging door de regeering zal worden erkend.”

De Turksche regeering was tot onderhandelen bereid en werd hiertoe door Duitschland en Oostenrijk aangemoedigd. Een Joodsche afvaardiging, waartoe ook behoorden leiders der Duitsche Zionisten en der Agoedas Jisroeil, begaf zich naar Konstantinopel om met de regeering besprekingen te houden. Men kwam overeen, dat een Joodsche kolonisatie-vereeniging zou worden gesticht en dat aan het Turksche parlement een wetsvoorstel zou worden voorgelegd, dat aan de verlangens der Joden in de landen der Duitsche coalitie zou tegemoet komen.

Turkije kreeg evenwel geen gelegenheid, zijn goede voornemens uit te voeren. In het najaar van 1918 eindigde de oorlog met een volkomen nederlaag der Duitsche coalitie, zoodat de regeling van den staatkundigen toestand van Palestina uitsluitend berustte bij Engeland, dat de Balfour-verklaring had afgegeven en bij zijn bondgenooten, die haar hadden goedgekeurd.

LXX. De Vredesverdragen en de Jodenheid.

Voorbereidende stappen. Reeds in het begin van den oorlog waren door invloedrijke Joden in verschillende landen plannen overwogen, om bij het sluiten van den vrede ook voor de belangen der Joden werkzaam te zijn. Een van de doeleinden, waartoe de overwinnaars ten strijde waren getogen, was immers het bevrijden der minderheden in die landen, waar dezen vanwege de meerderheid der bevolking aan verdrukking blootstonden. En daar de Joden overal een minderheid vormden en in verscheidene der oorlogvoerende landen onder zware verdrukking hadden te lijden, mocht men dus hopen, voor de Joden in die landen betere levensvoorwaarden te kunnen bedingen. Ter bereiking van dit doel koesterden de Joden in Amerika het denkbeeld, om een Amerikaansch-Joodsch Congres bijeen te roepen, waar de Joodsche wenschen zouden worden opgesteld; ja, men wilde hiertoe zelfs een wereldcongres van Joden houden. Deze plannen konden echter niet worden verwezenlijkt.

In 1916 werd in Zwitserland een comité Pro causa judaïca (Voor de Joodsche zaak) gesticht, dat eenige geschriften in het licht gaf, waarin werd betoogd, dat bij den vrede ook de Joden in de verschillende landen uit hun toestand van rechteloosheid moesten worden verlost. Ook op de in 1917 te Stockholm gehouden socialistische conferentie werden de Joodsche belangen ter sprake gebracht. Een in 1918 te Frankfort gehouden conferentie van de orthodoxe Jodenheid in Duitschland, Polen en Littaun eischte bij den komenden vrede vrijheid van godsdienst en onbeperkte gelegenheid tot godsdienstige en maatschappelijke ontwikkeling voor de Joden in de verschillende landen; een dergelijke conferentie te Weenen eischte bovendien het recht van vestiging in Palestina en het recht op kolonisatie van het Heilige Land naar de voorschriften

der Thora. Nadat de toenmalige keizer Karel van Oostenrijk een manifest had uitgevaardigd, waarin hij den verschillende volken van Oostenrijk het recht gaf hun eischen vast te stellen en nationale raden voor zich te kiezen, gaven ook de Joodsche nationalistten hieraan gevolg. De Zionistische hoofd-leiding die te Kopenhagen gevestigd was, richtte een manifest tot haar geestverwanten, waarin als eisch werd gesteld: De erkenning van Palestina als de nationale woonplaats van het Joodsche volk; gelijke rechten als staatsburgers voor de Joden in alle landen; nationale rechten op geestelijk, maatschappelijk en politiek gebied in de landen, waar de Joden deze rechten wenschten.

De Vredesconferentie en Palestina. In Februari 1919 werd te Parijs de Vredesconferentie gehouden, waarin de vredesverdragen opgesteld en voor de overwonnen landen regelingen getroffen werden. Tot deze conferentie wendden zich verschillende Joodsche lichamen, om de belangen der Jodenheid te bepleiten. Er had zich uit Joodsche organisaties in onderscheidene landen een comité gevormd, dat zich **Comité des Délégations juives** noemde en zich tot taak stelde, de Joodsche wenschen, althans de wenschen der door het Comité vertegenwoordigde organisaties, aan de vredesconferentie kenbaar te maken. Wat Palestina aangaat, verzocht het comité het land te brengen onder het oppertoezicht van den Volkenbond en het beheer over het land in naam van den Volkenbond op te dragen aan Engeland. Het beheer zou zoo moeten worden ingericht, dat de vestiging van een nationaal-Joodsch tehuis in Palestina zou zijn verzekerd, terwijl het einddoel zou moeten zijn de stichting van een zelfstandigen Staat.

Op 27 Februari werden de Zionistische leiders Weizmann, Sokolow, Ussischkin e.a. uitgenoodigd, om voor de vredesconferentie hun wenschen voor te dragen. De zitting werd

bijgewoond door staatslieden uit Engeland, Frankrijk, Amerika en Italië. Voor deze vergadering ontvouwdten Sokolow in het Fransch, Weizmann in het Engelsch en Ussischkin in het Hebreeuwsch de Joodsche wenschen, zooals die reeds schriftelijk door het Comité des délégations juives en de Zionistische organisatie waren openbaar gemaakt. Na hen sprak Prof. Sylvain Lévy, die door de Fransche regeering als deskundige in Oostersche zaken ter vergadering was uitgenoodigd. Prof. Lévy prees het in het Zionisme, dat het bij vele Joden, die in de volkeren dreigden op te gaan, het zelfbewustzijn weer had gewekt en achtte de Zionistische organisatie het aangewezen lichaam, om het kolonisatiewerk in Palestina, door de Chowewe Zion, Rothschild en de Alliance Israélite begonnen, op groote schaal voort te zetten. De Joodsche koloniën zouden dan later tot gemeenten en districten kunnen worden vereenigd. Hij wenschte daarom de bestaande Joodsche kolonies in Palestina onder leiding van de Zionistische organisatie te stellen en haar in de uitbreiding van het kolonisatiewerk te steunen. Maar hij verklaarde zich met het oog op de belangen der Joden in hun woonlanden tegen de politieke eischen van het Zionisme en tegen de vestiging van een Joodschen staat in Palestina; bovendien, meende hij, was het land hiervoor ook te klein, terwijl het reeds een aanzienlijke Arabische bevolking telde. Na Prof. Lévy voerde Prof. Weizmann nogmaals het woord, om uiteen te zetten, wat hij onder een „nationaal tehuis” verstond. Er zouden maatregelen moeten worden genomen, om jaarlijks 60.000 Joden in Palestina te kunnen koloniseeren, terwijl de toestanden zich zoo zouden moeten ontwikkelen, dat Palestina eenmaal den Joden zou toebehooren, zooals Engeland den Engelschen en Amerika den Amerikanen en zooals het vroeger den Joden heeft toebehoord.

Een jaar later viel de beslissing. Bij het verdrag van San

Remo, 24 April 1920, waarbij de vredesvoorwaarden tusschen de geallieerde mogendheden en Turkije werden vastgesteld, werd bepaald, dat aan Engeland het beheer over Palestina werd opgedragen en dat het den Joden gelegenheid moest geven, in het land hun nationaal tehuis te stichten. De door Engeland te ontwerpen bepalingen van deze opdracht (mandaat) zouden door den Volkenbond moeten worden goedgekeurd.

Minderheidsrechten. Voor de rechten der Joden in de nieuw gevormde of vervormde staten wendden verschillende Joodsche organisaties zich tot de Vredesconferentie. Behalve het Comité des délégations juives traden de Alliance Israélite, het Engelsche Joint Foreign Committee¹⁾ en de Agoedas Jisroel tot dit doel op. De Agoedas Jisroel bepleitte voor de Vredesconferentie in het bijzonder de belangen der Joden in den nieuw gevormden Poolschen Staat. Zij vroeg voor hen de volledige burgerrechten en zelfbestuur op het gebied van den godsdienst en het onderwijs, alsmede steun uit de staatskas voor de Joodsche scholen en liefdadigheidsinrichtingen naar evenredigheid van het zielental. In 't bijzonder eischte zij voor de Joden vrijheid om op Sabbath te rusten en de overige zes dagen te arbeiden. Dergelijke bepalingen zouden ook in de overige vredesverdragen moeten worden opgenomen.

Het Comité der délégations juives eischte voor de Joden in alle nieuwe staten niet alleen de volledige burgerlijke gelijkstelling, maar ook hun erkenning als een zelfstandige nationaliteit en de toekenning van nationale rechten o.a. het recht om met geldelijken steun van den Staat eigen scholen te onderhouden, waar het onderwijs niet zou worden gegeven in de taal van het land, doch in de Joodsche taal (Hebreeuwsch of „Jiddisj”), benevens het recht op vertegenwoordiging in

¹⁾ Dit comité heeft zich gedurende den oorlog gevormd en bestaat uit afgevaardigden van de Board of Deputies en de Anglo Jewish Association. (Zie blz. 172).

de regeeringslichamen naar evenredigheid van het zielental.

De Alliance en het Joint Foreign Committee vroegen eveneens voor de Joden in Polen, waar zij omstreeks 14 procent der bevolking uitmaken, politiek-nationale rechten; voor de overige landen stelden zij zich ongeveer op hetzelfde standpunt als de Agoedas Jisroeil. Deze organisaties meenden, dat de Joden, buiten het gebied van godsdienst en onderwijs, niet moesten streven naar het verwerven van bijzondere rechten.

De Vredesconferentie heeft, na deze meeningen te hebben gehoord, in al de vredesverdragen bepalingen doen opnemen, die in elk land gelijke rechten waarborgen aan alle inwoners zonder uitzondering. Van het toekennen van bijzondere politieke minderheidsrechten — als de verplichte vertegenwoordiging der nationale minderheden in de regeeringslichamen naar evenredigheid van het zielental — heeft de Vredesconferentie afgezien, omdat zulk een regeling gevaarlijk zou zijn voor de eenheid van den Staat. Wel heeft de Vredesconferentie erkend het recht der minderheden op eigen scholen, die door den Staat moeten worden gesteund en waar het onderwijs mag worden gegeven in de eigen taal der minderheid. Op deze scholen moet echter ook de taal van het land worden onderwezen. Ook staat het de minderheid vrij, op openbare vergaderingen en voor de rechtbank de eigen taal te gebruiken. Het toezicht op de naleving dezer bepalingen is aan den Volkenbond opgedragen.

LXXI. De Jodenheid na den oorlog (1918 — heden).

Ontzettend lijden. Hebben de Joden, in 't bijzonder in Oost-Europa, gelijk wij vroeger zagen, gedurende den oorlog hevig moeten lijden, wat zij in de eerste jaren na den oorlog hebben beleefd, overtreft allen jammer en ellende zelfs van de

donkerste tijden der middeleeuwen. In de Russische landen woedde na den oorlog de geesel van den burgeroorlog; na de bolsjewistische revolutie van 1917 ontstond een tegen-revolutie onder leiding van den adel en de groot-grondbezitters, die de verloren macht wilden herwinnen; benden soldaten werden gevormd, die van hun aanvoerders stelselmatig het bevel kregen, de Joden te vermoorden en te berooven, onder voorwendsel, dat dezen de bolsjewistische revolutie hadden aangesticht. Het meest hadden de Joden in den nieuwgevormden **Ukraiñischen Staat** in Z.W. Rusland te lijden; deze nieuwe Staat wisselde voortdurend van regeering en iedere verandering bracht voor de Joden nieuwe ellende met zich mede. Van 1918 tot 1920 duurde deze schrikkelijke toestand; in het bijzonder zijn de namen van den hetman Petljura en generaal Denikin, onder wier bewind de gruwelijkste Jodenmoorden en martelingen plaats vonden, met bloedige letteren in de Joodsche geschiedboeken gegrift. Een steuncomité voor de Joden in de Ukraïne heeft in 1920 een oproep verspreid, waarin het verklaarde, dat in meer dan 2000 steden en dorpen de Joden door pogroms waren getroffen en dat meer dan 100.000, meerendeels onder de ijselijkste kwellingen en martelingen, zijn ter dood gebracht; het getal gewonden en verminkten, dat der weezen is niet te benaderen. Ziekte en hongersnood hebben bovendien de ellende op schrikbarende wijze vermeerderd.

Ook in het nieuw gevormde **Polen** hadden de Joden veel te lijden. In Lemberg staken de Poolsche soldaten de Joodsche wijk in brand, waardoor drie synagogen en talrijke woonhuizen een prooi der vlammen werden; hiermede niet tevreden, overvielen zij de Joodsche bevolking, van welke 500 gedood of zwaar gewond werden. Ook Krakau en vele andere kleinere plaatsen werden getroffen. In de **Littausche** steden Wilna en Pinsk hielden de Polen ook onmenschelijk huis. Het

bericht van al deze gruwelen verwekte in de Westersche landen groote ontsteltenis en president Wilson van N. Amerika zond den vroegeren gezant te Konstantinopel, Henry Morgenthau, naar Polen, om een onderzoek naar den toestand in te stellen; de Engelsche regeering belastte Sir Stuart Samuel (overl. 1926) met een dergelijke zending.

De Joden in **Hongarije** bleven evenmin gespaard. Kort na het einde van den oorlog maakte de communistische partij — waartoe ook helaas mannen van Joodsche afstamming behoorden — zich meester van de regeering en stelden een waar schrikbewind in, waardoor ook talrijke Joodsche burgers werden getroffen. Dit bewind, dat de Roode Terreur werd genoemd, werd spoedig omvergeworpen en vervangen door de zg. Witte Terreur, die zich nog wreeder gedroeg dan haar voorgangster. Het feit, dat tot de aanvoorders der Roode Terreur ook Joden hadden behoord, gebruikte men als voorwendsel, om de schuld voor al het leed op de Joden te werpen; met de uiterste wreedheid traden de „Ontwakende Hongaren” dan ook tegen de Joden op; moord, plundering en aanslagen op de Joden waren aan de orde van den dag.

Ook in den nieuwen **Rumeenschen** Staat was de toestand zeer treurig. De aan Rumenië toegevoegde provinciën hebben een groote Joodsche bevolking en deze werd door de Rumeensche regeering — ten onrechte — verdacht van een vijandigen geest tegen Rumenië, hetgeen over deze nieuwe Rumeensche onderdanen veel ellende bracht.

Aan deze schromelijke toestanden, aan deze voortdurende bedreiging van het leven en het bezit der Joden, is langzamerhand een einde gekomen. Desniettemin is het lot der Joden in verschillende landen nog verre van bevredigend, gelijk wij verder zullen zien.

Duitschland. In Duitschland hebben de Joden het na den oorlog zwaar te verduren gehad. Ofschoon zij zich

gedurende den oorlog ter wille van het vaderland blijmoedig de zwaarste offers hebben getroost, heeft na den oorlog het antisemitisme opnieuw den kop opgestoken. Men heeft de Joden op de ergerlijkste wijze belasterd; men heeft hen voorgesteld als lafaards, die zich gaarne aan hun krijgsplichten onttrokken en als speculanten, die door het opdrijven der prijzen zich ten koste der gemeenschap hebben verrijkt. Zoo heeft Duitschland de opofferingsgezindheid zijner Joodsche burgers beloond. In Beieren werden talrijke Oost-Joodsche gezinnen, die zich na 1914 in het land hadden gevestigd, verbannen en in Berlijn kwam het in 1923 zelfs tot een bloedige uitspatting tegen de Joden. Aan antisemitische ophitsingen moet het ook worden geweten, dat de Joodsche minister Rathenau, die reeds zooveel voor Duitschland had gedaan en nog wilde doen, in 1923 door een moordaanslag het leven verloor. Joodsche professoren worden meermalen door antisemitische studenten beleedigd en het college geven wordt hun onmogelijk gemaakt; uit vele vereenigingen, hôtels en badplaatsen worden Joden geweerd; Joodsche begraafplaatsen en zerken worden door het gepeupel geschonden. Zelfs de rechterlijke macht toont zich tegenover de Joden niet onpartijdig, getuige het feit, dat een Joodsch industrieel, Haas, van wiens onschuld men algemeen overtuigd was, in 1926 eenige maanden gevangen werd gehouden onder beschuldiging van aanstichting tot moord. De zich noemende Völkische partij, die gesteund wordt door de Duitsch-nationalen, houdt het antisemitisch vuurtje steeds brandend. Het is te hopen, dat Duitschlands intrede in den Volkenbond, die onlangs heeft plaats gehad, van gunstigen invloed op het Duitsche volkskarakter zal zijn.

Sommige Joden hebben gemeend, deze anti-Joodsche gevoelens te kunnen tegengaan door de stichting van een Bond van nationaal-Duitsche Joden; deze Joodsche bond

wordt echter in zijn liefde voor Duitschland onrechtvaardig tegenover de Jodenheid. Meer toe te juichen is de stichting in 1919 van den Rijksbond van Joodsche frontsoldaten, die een krachtige actie voert tegen het antisemitisme.

De Joden in Pruisen hebben in 1925 gesticht de „Landesverband der jüdischen Gemeinden in Preussen” ter behartiging van de gemeenschappelijke belangen der Joden in Pruisen. Er wordt thans gestreefd naar de stichting van zulk een bond voor het geheele Deutsche rijk. De orthodoxe gemeenten zijn georganiseerd in een afzonderlijken bond.

Oostenrijk. In den eersten tijd na den oorlog heerschte in Weenen een onbeschrijfelijke ellende, waardoor vooral de kinderen werden getroffen. Tot leniging van den nood heeft veel bijgedragen Frau Anitta Müller, wier ijveren in woord en geschrifte voor de ongelukkigen niet onverhoord is gebleven. Ook in Oostenrijk is het antisemitisme nog niet weggevaagd, alhoewel de burgerrechten der Joden geen gevaar schijnen te loopen. Het Zionistencongres, dat in 1925 te Weenen is gehouden, is zonder stoornis verlopen; de regeering heeft in dien tijd krachtige maatregelen genomen, om anti-Joodsche betoogingen, waarvoor gevreesd werd, te voorkomen,

Hongarije. In Hongarije, waar de Joden vóór den oorlog in vrede en welstand leefden, is na den oorlog een ommekeer ingetreden. Ook hier zijn de Joden de zondebok voor de teleurstellingen, die de oorlog heeft gebracht. De opperrabbijn Löw te Szegedin, een man van onkreukbare trouw aan zijn vaderland, werd in 1922 plotseling gevangen genomen op beschuldiging van landverraad en eenige maanden gevangen gehouden. Joodsche professoren worden van de hoogeschoolen geweerd en Joodsche kooplieden uit den handel gedrongen. Door de regeering is op de hoogeschoolen ingevoerd de numerus clausus, waardoor het getal Joden, dat als student

op de hoogeschool wordt toegelaten, zeer beperkt wordt. De Joden houden niet op, tegen deze schending van hun grondwettelijke rechten te protesteeren en hopen, dat deze wreede bepaling, waardoor vele jonge Joden in hun drang naar wetenschap worden belemmerd of in het buitenland moeten studeeren, spoedig zal verdwijnen.

Rusland. De Joden in Rusland doorleefden, gelijk wij hebben gezien, na den oorlog een periode van geloofsdwang en stoffelijke ellende, alhoewel onder het huidige regeersysteem geen bloedige vervolgingen plaats vinden. In den laatsten tijd poogt de Sowjetregeering den maatschappelijken toestand der Joden, die vroeger als kleine kooplieden hun brood verdienden en nu tot armoede vervallen zijn, te verbeteren. Van staatswege worden groote oppervlakten grond in de Krim ter beschikking van de Joden gesteld, die uit de steden willen verhuizen en zich aan den landbouw willen wijden. Volgens het plan der regeering zullen zich daar 100.000 Joodsche familiën kunnen vestigen, die ook in de uitoefening van den godsdienst niet zullen worden belemmerd. In sommige kringen wordt aan het welslagen van deze zaak getwijfeld. Bij de Amerikaansche Joden heeft dit Krimkolonisatie-plan echter groote geestdrift gewekt en zij hebben besloten, hiervoor aanzienlijke sommen bijeen te brengen.

Polen. De nieuwe Poolsche Staat, die het vredesverdrag met zijn minderheidsrechten slechts schoorvoetend heeft geteekend, heeft tot dusver die bepalingen nog niet te goeder trouw uitgevoerd. De toestand der Joden in Polen is dan ook diep treurig. Van een vreedzaam samenleven van Joden en Polen is nog geen sprake. Een streng toegepaste wet op de Zondagsrust, een belastingstelsel dat hoofdzakelijk den Joodschen middenstand drukt, uitsluiting uit handel en verkeer hebben de Joden tot groote armoede en ellende gebracht. Telkenmale duikt het sprookje van ritueelen moord op en

bedreigt een deel der Joodsche bevolking met vernietiging; een Joodsch student, Steiger, beschuldigd van het plegen van een aanslag op den president der Poolsche republiek, werd maandenlang gevangen gehouden, totdat de valscheheid der aanklacht ter terechtzitting voldingend bleek. Door geldgebrek genoodzaakt tot het sluiten eener leening bij Joodsche bankiers in Amerika, heeft de regeering in 1925 een verdrag gesloten met de Joden, waarbij zij beloofde, verbetering in den toestand te zullen brengen. De regeering is echter afgetreden zonder haar toezeggingen te hebben gestand gedaan. Het schijnt, dat de onlangs opgetreden regeering, die onder den invloed staat van den democratischen minister Pilsudski, tegenover de Joden meer rechtvaardigheid zal betrachten.

Littauen. Het nieuwe Littauen was de eerste Staat, die de minderheidsbepalingen ten volle toepaste. Als vertegenwoordiging van de Joden werd de Joodsche nationaalraad erkend en er werd zelfs een ministerie voor Joodsche zaken ingesteld. De Littausche Joden werden dus volgens hun verlangen als bijzondere natie erkend. Nadat de Staat echter goed gegrondvest scheen en men de Joden niet meer meende noodig te hebben, veranderde de toestand. Het Joodsche ministerie hield in 1924 op te bestaan, de nationale raad verloor zijn rechten, de Joden werden uit den staatsdienst verdrongen en een verbod op Zondagsarbeid ingesteld, waaraan ook de Joden zich moesten onderwerpen. Ook in het naburige **Lettland** laat de toestand der Joden veel te wenschen over. De Joodsche bevolking voert in beide staten een krachtigen strijd voor de haar bij de vredesverdragen toegekende rechten.

Rumenië heeft bij het vredesverdrag de bepaling ongeteekend, dat het alle Joden, die op Rumeensch grondgebied wonen en niet tot een andere nationaliteit verklaren te behooren, als volle Rumeensche burgers zal erkennen. Desniettemin heeft het zich aan die bepaling niet gehouden en

in zijn grondwet van 1923 aan het verwerven van het staatsburgerschap eischen gesteld, waaraan een groot deel van de Joden in de nieuwe Rumeensche gebieden niet kunnen voldoen. Zoo wonen er in Rumenië talrijke Joden, die het Rumeensche burgerrecht niet genieten en evenmin tot een anderen Staat behooren. Ook de Rumeensche studentenwereld is sterk anti-semietisch gezind. Joodsche professoren en Joodsche studenten worden met geweld van de hoogeschoolen verdreven, zoodat de regeering menigmaal gedwongen is in te grijpen. Aanslagen op Joden in spoortreinen komen veelvuldig voor, zonder dat het treinpersoneel zich om de geweldadaden bekommert. Desniettemin beweren de Rumeensche autoriteiten, dat zij geen anti-Joodsche gevoelens koesteren.

In **Joegoslavië** laat de toestand der Joden niets te wenschen over. In **Bulgarije** hebben zij meermalen te lijden van de afpersingen van het Macedonisch comité, waartegen de regeering niet steeds bij machte is, hen te beschermen.

Griekenland, dat vóór den oorlog slechts weinig Joden telde, heeft door de aanhechting van de stad Saloniki met haar overwegend Joodsche bevolking aan zijn gebied, een grooten aanwas van Joodsche inwoners verkregen. De Grieksche regeering heeft zich tegenover hen echter zeer onwelwillend gedragen. Zij heeft zoodanige maatregelen genomen, dat de Joodsche meerderheid in Saloniki tot een minderheid is geslonken; zij heeft de gedwongen Zondagsrust in een wet vastgelegd. Door protesten uit Griekenland zelf en uit het buitenland is deze wet later verzacht.

Turkije, dat door den oorlog zwaar is getroffen, heeft zich in de minderheidsbepalingen van het vredesverdrag, waarbij de Joden als een bijzondere nationale minderheid werden erkend, niet goed kunnen schikken. De Turksche Joden hebben daarom in een plechtige vergadering van hun minderheidsrechten afstand gedaan en verklaard, dat zij

tevreden zijn met de rechten als Turksch staatsburger en vrijheid van godsdienst, hetgeen hun bij de grondwet is gewaarborgd.

In **Spanje** en **Portugal** wonen nog vele afstammelingen van marranengeslachten (zie blz. 101). In den laatsten tijd is er onder hen een beweging gaande, om tot het Jodendom terug te keeren. Zij ondervinden hierbij steun van eenige Joodsche organisaties.

In de **Scandinavische landen**, waar zich in den oorlogstijd ook Joden uit Oost-Europa hebben gevestigd, kunnen de Joden in vrede leven. Een wetsvoorstel tegen het ritueel slachten in **Noorwegen** werd na voorlichting van Joodsche zijde ingetrokken.

Engeland handhaaft ook tegenover de Joden zijn oude traditiën. De Joodsche Lord Reading werd benoemd tot onderkoning van Britsch-Indië en bij het eindigen van zijn ambtstijd met groote onderscheiding bejegend; Sir Herbert Samuel werd als eerste Hooge Commissaris van het Engelsche mandaatsgebied Palestina aangesteld. Intusschen is een wet aangenomen, waarbij de immigratie zeer wordt beperkt; hierdoor is de toegang voor de Oost-Europeesche Joden in Engeland zoo goed als afgesloten.

De toestand der Joden in **Frankrijk** laat niets te wenschen over. Tengevolge van den oorlog hebben zich ook in Frankrijk veel Oost-Joden gevestigd; velen van hen zijn reeds genaturaliseerd. Daar Frankrijk gebrek heeft aan arbeidskrachten, is het plan geopperd, om een aantal Joodsche arbeiders naar Frankrijk over te planten.

In **Italië**, waar het Joodsche leven ingesluimerd scheen, is in den laatsten tijd een opleving waar te nemen. Ook het tegenwoordige fascistisch bestuur is den Joden niet onwelwillend gezind. De Italiaansche Joden hebben zich verzet tegen de bepaling, dat de Joodsche leerlingen der staatsscholen

gedwongen zijn, het Christelijk godsdienstonderwijs bij te wonen.

De Joodsche bevolking van **België** is na den oorlog toenomen. Vele vluchtelingen zijn weer naar Antwerpen teruggekeerd en ook in het mĳngebied hebben zich vele Joodsche arbeiders gevestigd. Nederlandsche, te Antwerpen gevestigde Joden hebben een Nederlandsch-Israelietische gemeente gesticht, die echter nog niet voldoende door alle Joodsche Nederlanders te Antwerpen wordt gesteund.

Zwitserland werd tijdens den oorlog een toevluchtsoord voor veel uitgeweken Oost-Joden, die na den oorlog weder gedwongen of vrijwillig het land hebben verlaten. Het ritueel slachtverbod wordt er nog steeds gehandhaafd.

De aanvallen, waaraan de Joden na den oorlog in **Tsecho-Slowakje** blootstonden, zijn spoedig tot staan gekomen. Dank zij een krachtige regeering, laat de toestand der Joden in dezen Midden-Europeeschen Staat weinig te wenschen over. Vooral aan den president der republiek Masaryk zijn de Joden veel dank verschuldigd.

Amerika. Amerika heeft door de hevige vervolgingen der Joden in Oost-Europa, waardoor zij gedwongen werden tot emigratie, een groote Joodsche bevolking gekregen. In de Vereenigde Staten leven thans meer dan $3\frac{1}{2}$ millioen Joden, van wie meer dan $1\frac{1}{2}$ millioen in de stad New-York. De Amerikaansche Joden nemen ijverig deel aan het maatschappelijk leven en staan bij de regeering in groote achting. Teekenend is het, dat ieder jaar op het Rosj-Hasjanafeest een manifest van den president der republiek verschĳnt, waarin hij de Joden onder erkenning van hun verdiensten met het nieuwe jaar geluk wenscht. In de laatste jaren heeft Amerika bepalingen in het leven geroepen, waardoor de toegang tot het land zeer beperkt wordt. Het meest lijdē hieronder de Oost-Europeesche en Rumeensche Joden, die vroeger in grooten getale naar Amerika uitweken. Toen deze

wet op de immigratie werd uitgevaardigd, bevonden zich in de havensteden van Europa duizenden Joden, die op de eerste scheepsgelegenheid naar Amerika wachtten. Zij moesten allen achterblijven en het lot dezer „gestrande” emigranten heeft van de Joodsche weldadigheid ontzaglijke offers gevraagd.

Ook Amerika is niet vrij van antisemitisme. Een geheim genootschap, dat zich Ku-Klux-Klan noemt en gesteund wordt door den millionair Ford, voert een heftige propaganda tegen de Joden. Het schijnt intusschen, dat de Nieuwe Wereld voor het antisemitisch gif niet zoo vatbaar is als het oude Europa.

De Joodsche gemeenschap in haar geheel heeft sinds den oorlog aan de Amerikaansche Joden groote verplichtingen. Waar de Europeesche Jodenheid door den oorlog zeer verarmd is, moet zij zich tot herstel van het verwoeste Joodsche leven in Oost-Europa in de eerste plaats wenden tot de Amerikaansche Joden, wier welstand na den oorlog is toegenomen. Het is verblijdend, dat dezen aan de van hen gekoesterde verwachtingen ten volle beantwoorden en millioenen offeren voor de velerlei nooden, waaronder de Jodenheid gebukt gaat.

Palestina. Bij het verdrag van San Remo, 24 April 1920, werd, zooals wij reeds hebben gezien (zie blz. 192), aan Engeland het beheer over Palestina onder toezicht van den Volkenbond opgedragen. Eenige maanden later verving Engeland het militaire bestuur in Palestina door een burgerlijk bestuur en stelde aan het hoofd daarvan een Engelsch-Joodsch staatsman van groote bekwaamheden, Sir Herbert Samuel, die den titel Hooge Commissaris verkreeg. De goedkeuring van den Volkenbond liet echter nog zeer lang op zich wachten. Dit was voornamelijk te wijten aan den inmiddels tot uiting gekomen tegenstand der Arabieren in Palestina tegen de stichting van een Joodsch Nationaal Tehuis en aan de bezwaren, die door het Vaticaan werden opgeworpen tegen het herstel van het Joodsch volksbestaan in Palestina. De

Arabieren beweerden, dat hun in het begin van den oorlog door Engeland de stichting van een groot Arabisch rijk met inbegrip van Palestina was toegezegd, indien zij tegen de Turken meevochten; het was dus in strijd met deze belofte, dat Palestina bestemd was tot Joodsch Tehuis. Ofschoon Engeland hiertegenover verklaarde, dat bij deze onderhandelingen niet over Palestina was gesproken, weigerden de Arabieren, trots alle tegemoetkomingen van Engeland en de Zionistische Organisatie, de Verklaring van Balfour te erkennen en volhardden zij bij hun eisch, dat Palestina een Arabisch land zou blijven. In October 1920, eenige maanden na den vrede van San Remo, kwam het in Jeruzalem tot een gewelddadige uitbarsting; een bende Arabieren overviel de Joden en er vielen verscheidene slachtoffers. In Mei 1921 herhaalde zich hetzelfde tooneel in Jaffa. De Engelsche regeering bleef bij deze Arabische uitpattingen lijdelijk toezien en zelfs werden Joden, die zich tegen de aanvallen hadden verdedigd, tot gevangenisstraffen veroordeeld. Eenige maanden later toog een Arabische afvaardiging naar Londen om de intrekking der Balfourverklaring en de instelling eener Palestijnsch-nationale regeering te eischen; in deze regeering zouden Mohammedanen, Christenen en Joden naar hun getalsterkte van vóór den oorlog vertegenwoordigd moeten zijn. De immigratie zou moeten worden stopgezet, totdat deze regeering — waarin de Arabieren dan een overweldigende meerderheid zouden hebben — nieuwe bepalingen omtrent de vestiging in het land zou hebben vastgesteld. De Engelsche regeering beloofde, deze eischen, voor zoover mogelijk, te zullen inwilligen, doch de Balfourverklaring zou in geen geval worden ingetrokken.

Ook het Vaticaan toonde zich onverzettelijk. Ofschoon Weizmann, Sokolow en zelfs Sir Herbert Samuel, die allen door den Paus in audiëntie werden ontvangen, dezen kerkvorst

van de goede bedoelingen der Joden trachtten te overtuigen, bleef hij onwrikbaar. De Katholieke kerk verklaarde het herstel van de Joodsche volkseenheid in Palestina in strijd met de Katholieke leer en zeide, gevaren te duchten voor de heilige plaatsen der Christenen in Palestina, als de Joden de heerschappij in het land zouden voeren.

Door dit alles achtte Sir Herbert Samuel zich genoodzaakt tot het nemen van maatregelen om de tegenstanders te bevredigen. De immigratie werd voorloopig stopgezet en in Juni 1922 gaf de Engelsche minister Churchill een Witboek in het licht, waarin de bedoelingen der Engelsche regeering bij de toepassing der Balfourverklaring in het licht werden gesteld. In dit staatsstuk verklaarde de regeering, dat het nooit haar plan is geweest, Palestina in zijn geheel tot een Joodsch land te maken. De meening van sommige Zionisten, dat Palestina zoo Joodsch zal worden als Engeland Engelsch, berust op een misverstand. In de Balfourverklaring, aldus zette Lord Churchill het uiteen, staat niet, dat Palestina het nationaal tehuis der Joden zal worden, doch dat in Palestina een Joodsch nationaal tehuis zal worden gesticht. De bedoeling is, dat het Joodsche volk en het Arabische volk in Palestina vreedzaam naast elkander zullen leven en te zamen hun beider tehuis tot een bloeiende gemeenschap zullen maken, waar de nationale ontwikkeling van beide volkeren verzekerd is.

Deze verklaring, die de vorming van Palestina tot Joodschen Staat onmogelijk maakt en zelfs de vestiging van een Joodsche meerderheid in Palestina tegenhoudt, schijnt de gemoederen te hebben gekalmeerd. Eenige maanden na de verschijning van het Witboek werden de bepalingen van het Engelsche mandaat over Palestina door den Volkenbondsraad goedgekeurd en in de zitting van den Volkenbond in 1923 had de bekrachtiging plaats. Sindsdien is de houding der Arabieren niet meer zoo onverzoenlijk en heerscht er in sommige

Arabische kringen geneigdheid om met de Joden samen te werken. Geheel bevredigend is de verhouding evenwel nog niet.

Waar de bepalingen van het Mandaat ook in de bescherming van de z.g. heilige plaatsen voldoende hebben voorzien, heeft de paus na de verschijning van het Witboek zijn openlijk verzet laten varen. Onlangs hebben eenige hooge kerkvorsten hun instemming betuigd met het Zionistisch streven in Palestina. Ook regeeringspersonen in verschillende landen hebben zich bij herhaling in gelijken geest uitgelaten.

Ofschoon de uitlegging, die het Witboek van de Balfour-verklaring heeft gegeven, aan vele Zionistische verwachtingen den bodem heeft ingeslagen, hebben de Zionistische leiders zich hierdoor niet laten ontmoedigen en werken zij onvermoeid voort aan den opbouw van het Joodsch nationaal tehuis. De zware taak, om de enorme sommen, noodig voor dien opbouw, bijeen te brengen, vervullen zij met veel toewijding en onophoudelijk bereizen zij de landen van Europa, Amerika en Zuid-Afrika, om de harten der Joden ontvankelijk te maken voor hun idealen, wat hun bij velen gelukt. De opbouw van het land heeft dan ook reeds vorderingen gemaakt. In de nabijheid van Jaffa is een Joodsche stad Tel Awiv verrezen, die reeds ongeveer 30.000 inwoners telt; vele nieuwe koloniën zijn gesticht, waar de jonge pioniers, Chaloesim genaamd, in moeizamen arbeid den bodem ontginnen; moerassen zijn drooggemaakt en boomaanplantingen aangelegd; spoorwegen doorsnijden het land en er is een havenplan voor Haifa naar de Middellandsche zee ontworpen; landbouwwerken, industriele en handelsondernemingen worden gestadig opgericht. Een Joodsch ingenieur, Rutenberg, heeft een electricatieplan uitgedacht, waardoor het mogelijk zal worden de waterkracht van den Jordaan voor industriele doeleinden te gebruiken. De Amerikaansche Vereeniging Hadassa werkt voor de verbetering der hygiënische toestanden en onderhoudt

eenige ziekenhuizen; ook andere organisaties werken in dien geest. Palestina heeft een groot aantal scholen, zoowel voor lager als hooger onderwijs, benevens opleidingsscholen voor onderwijzers en technische scholen. Op bijna al deze scholen wordt in het Hebreeuwsch lesgegeven. Het Hebreeuwsch heeft als volkstaal in Palestina dezelfde rechten als het Arabisch en het Engelsch. In 1925 is onder groote belangstelling van de wetenschappelijke wereld de Hebreeuwsche Universiteit geopend, voorloopig met twee faculteiten: een voor de natuurwetenschappen en een voor de Joodsche wetenschap. Het land telt thans ongeveer 120.000 Joodsche inwoners d.i. omstreeks 12 procent der bevolking; het Joodsche grondbezit bedraagt ongeveer 6 procent van den geheelen grond. De Engelsche regeering, die volgens het mandaat op zich heeft genomen, staatslanderijen voor de Joodsche kolonisatie beschikbaar te stellen, heeft tot dusver aan deze bepaling niet voldaan; de Joden hebben zich hierover bij den Volkenbond beklagd.

De Palestijnsche Joden hebben een volksvertegenwoordiging gesticht „Asefath Haniwcharim”, die voor het eerst in 1920 is samengekomen; de Uitvoerende Raad draagt den naam van Waäd Leümi. Bij de verkiezingen was ook aan de vrouwen het stemrecht toegekend; om deze reden hebben vele wetgetrouwe Joden aan de stemming geen deel genomen.

Ofschoon vele niet-Zionistische Joden, ook om hun vervolgdten stamgenooten een tehuis te verschaffen, willen bijdragen tot den opbouw van Palestina, zijn hun bezwaren tegen het Zionisme niet vervallen. Hierdoor is het tot heden onmogelijk gebleken, het vierde artikel van het Mandaat uit te voeren. Dit artikel schrijft voor, dat er een lichaam moet worden gesticht, de „Jewish Agency”, dat steun en raad zal verleen en bij den opbouw van het Joodsch Nationaal Tehuis in Palestina. Dit lichaam zal moeten worden gekozen door alle Joden, die in den opbouw toonen belang te stellen. Zoolang

dit lichaam nog niet is gesticht, zal de Zionistische organisatie als zoodanig fungeeren. Tot de stichting van deze corporatie is het nog niet gekomen, daar als grondslag voor de samenstelling is bepaald, dat de helft der leden door de Zionistische organisatie zal worden aangewezen, hetgeen beteekent, dat de meerderheid Zionistisch zal zijn. Daar vele Joden, alhoewel belangstellend in den opbouw van Palestina, het Zionisme op politieke of godsdienstige gronden verwerpen, kunnen zij niet medewerken tot de stichting van een college, dat de Jodenheid moet vertegenwoordigen, doch wegens de wijze van samenstelling slechts Zionistisch kan zijn. Prof. Weizmann is in October 1926 naar Amerika vertrokken, o.a. met het doel, het vraagstuk der Jewish Agency op te lossen.

Sir Herbert Samuel is na het verstrijken van zijn ambtstijd als Hooge Commissaris afgetreden en vervangen door een niet-Jood, Lord Plumer. Deze bestuurt het land in den geest van zijn voorganger.

LXXII. De Joodsche organisaties (1918—heden).

Het werk der groote, vroeger genoemde organisaties gedurende de oorlogsjaren en bij het sluiten van den vrede hebben wij reeds beschreven. Ook na den oorlog hebben zij een levendige werkzaamheid ontplooid, terwijl de veranderde toestanden bovendien de stichting van nieuwe organisaties noodig maakten.

Alliance Israélite Universelle. Na den vrede is de Alliance in overeenstemming met haar doel werkzaam gebleven, om de rechten der Joden in hun woonlanden te beschermen. In samenwerking met het Engelsche **Joint Foreign Committee** tracht zij steeds invloed te oefenen op de regeeringen, die de bepalingen omtrent de burgerrechten of de bijzondere

minderheidsrechten, den Joden toegekend, niet naleven; beide organisaties zijn bij monde van haar vertegenwoordiger Lucien Wolf ook meermalen bij den Volkenbond hiervoor opgetreden. De bevordering van het onderwijs der jeugd in de landen van het Oosten vormt nog steeds een belangrijk punt op het Alliance-program en in 1925 heeft zij den onderwijzers harer scholen een circulaire toegezonden, waarin dezen wordt opgedragen, hun leerlingen tot de naleving der Joodsche wetten aan te sporen. In 1923 heeft de Alliance opnieuw de verklaring afgelegd, dat zij zich tegenover het Zionisme op een neutraal standpunt stelt. In samenwerking met de I. C. A. bevordert de Alliance de Joodsche emigratie naar de landen, die hun poorten voor de Joden openstellen. De I. C. A. heeft in Polen credietkassen gesticht, waardoor kleine kooplieden aan bedrijfskapitaal worden geholpen.

Het Zionisme. In 1920 heeft de Zionistische Organisatie een fonds gesticht, Keren Hajesod, dat ten doel heeft, de gelden bijeen te zamelen, noodig voor den opbouw van Palestina. Het was de bedoeling der organisatie, dat alle Joden, ook de niet-Zionisten, tot dit Palestina-Opbouwfonds zouden bijdragen; daarom werden ook niet-Zionisten uitgenoodigd, in het bestuur daarvan zitting te nemen. Daar 't Keren Hajesod evenwel ook onderwijsinrichtingen in Palestina onderhoudt, waar niet in den geest der Thora wordt onderwezen, hebben de niet-Zionistische Thoragetrouwe Joden zich tot dusverre niet geneigd getoond om dit fonds geldelijk te steunen. Bovendien zijn er nog steeds Joden, die voor de Zionistische Palestina-beweging weinig belangstelling koesteren, of daarin weinig heil zien voor de Jodenheid in het algemeen.

Bij het Zionisme bestaat het streven, om de Joodsche godsdienstige gemeenten om te vormen tot Joodsche volksgemeenten; dit geeft vooral in Tsecho-Slowakije en de nieuwe Russische staten, waar dit streven het sterkst tot uiting komt,

aanleiding tot veel strijd tusschen de Zionisten en hen, die het godsdienstig karakter der gemeente willen handhaven.

Mizrachi, de organisatie der wetgetrouwe Zionisten, onderhoudt een aantal godsdienstig geleide scholen in Palestina en heeft er ook een Mizrachistischen arbeidersbond gesticht. Andere Zionistische arbeidersbonden zijn: Poale Zion, Hitachduth, Achduth Haawoda,

Agoedas Jisroel. De organisatie Agoedas Jisroel, die wenschte te zijn de wereldbond van alle Joden, welke de heerschappij der Thora in Israel erkennen, heeft na den oorlog een levendige werkzaamheid ontwikkeld. Gedurende de oorlogsjaren heeft zij getracht het oorlogsleed te verzachten; zij heeft tehuzen voor oorlogsweezen gesticht in Polen en in Baden (bij Weenen) en groote hulpacties gevoerd in den moeilijken tijd na den oorlog. Haar eerste congres, genaamd Keneisijoh Gedoulah, had in 1923 te Weenen plaats, waar de groote lijnen voor de organisatie werden vastgesteld en besloten werd tot de stichting van een Thorafonds, Keren Hathora, ter ondersteuning van Joodsche lagere scholen en Talmudscholen (Jeschiboth) en ter bevordering der Thorastudie. Deze organisatie heeft ook de godsdienstige opvoeding van Joodsche meisjes in Oost-Europa ter hand genomen en hiertoe een aantal scholen onder den naam Beth Jacob gesticht. Zij heeft naast haar Keren Hathora het Keren Hajischoew, kolonisatiefonds, opgericht, ten einde de vestiging van Thoragetrouwe Joden in Palestina te bevorderen. In den jongsten tijd hebben zich veel Agoeda-gezinde arbeiders alsook industrieelen en kooplieden in Palestina gevestigd. De Agoeda onderhoudt in Palestina verscheidene scholen. Tusschen de Agoeda eenerzijds en de Zionistische en Mizrachistische organisaties anderzijds heerscht veel strijd; alle pogingen, om tot gemeenschappelijken Zionistischen of Mizrachistischen en Agoedistischen Palestina-arbeid te geraken, zijn tot dusver vruchteloos gebleken. De

Agoeda is meermalen bij den Volkenbond opgetreden, — ofschoon dit afzonderlijk optreden haar door de Zionistische organisatie euvel wordt geduid — ten einde de belangen der wetgetrouwe Jodenheid in Palestina — zooals zij die voorstaat — te bepleiten. Zij heeft zich ook — evenals de opperrabbijnen van Engeland en Frankrijk — tot den Volkenbond gewend, om een voorgestelde hervorming van den kalender, waardoor de Sabbathviering ernstig werd bedreigd, te niet te doen. Dit optreden heeft gunstige gevolgen gehad.

Het **Comité des délégations juives** is na den oorlog blijven bestaan en heeft een vertegenwoordiger in Genève aangesteld, om voortdurend met den Volkenbond in aanraking te blijven. In 't bijzonder tracht het comité te waken voor de uitvoering der minderheidsbepalingen. Op het in 1926 gehouden congres der nationale minderheden was ook het comité vertegenwoordigd.

Joint Distribution Committee. Dadelijk na het uitbreken van den oorlog werden in Amerika eenige hulpcomité's gesticht, om de Joodsche oorlogsslachtoffers in Europa te steunen. Deze comité's vereenigden zich spoedig tot één groot geheel, het Joint Distribution Committee, dat een hulpwerk op groote schaal organiseerde. Dit comité heeft op bewonderenswaardige wijze gearbeid; millioenen en millioenen heeft het bijeengezameld om den oorlogsnood te lenigen en ook na den oorlog heeft het daden van weergalooze barmhartigheid verricht. Onlangs heeft het besloten een som van 25 millioen dollar bijeen te brengen, voor den opbouw van het verwoeste Joodsche leven in Oost-Europa.

Emigratievereenigingen. Sinds 1891 werkt in Amerika de organisatie **Hias** (Hebrew Immigrant American Society) tot steun aan de Joodsche immigranten. Na den oorlog is de werkzaamheid dezer organisatie zeer toegenomen en heeft zij ontzagwekkende sommen besteed ten bate der Joden, die

gedwongen waren een nieuw vaderland op te zoeken. In 1921 werd te Praag een conferentie van alle Joodsche emigratie-vereeningen gehouden; deze organisaties hebben te zamen een comité benoemd, om regelingen te treffen voor de emigratie. Dit comité kreeg den naam **Emigrations-direktorium** (Emigdirect).

Ort. Van veel nut is voor de Russische Joden geweest de in 1880 in Rusland gestichte vereeniging „Ort”, die ten doel had, de Russische Joden van den kleinhandel te brengen tot het handwerk en het landbouwbedrijf. Na den oorlog heeft „Ort” zijn zetel naar Berlijn verlegd, van waaruit het zijn zegenrijk werk voortzet.

Ose. In 1912 werd in Petersburg gesticht de Vereeniging **Ose** ter verbetering van den gezondheidstoestand onder de Joden. Ook deze vereeniging heeft na den oorlog een centraal bureau in Berlijn gevestigd en doet veel om den treurigen hygiënischen toestand van de Joden in Oost-Europa op te heffen.

De Welthilfskonferenz. Ten einde de samenwerking van de verschillende steunorganisaties te bevorderen, werd in 1921 te Karlsbad een Joodsche Wereldhulpconferentie gehouden, waaraan 60 organisaties deelnamen. De tweede hulpconferentie had in 1924 plaats. Besloten werd tot de stichting van een Joodsch Wereldverbond voor sociale hulp en van een Joodsch Reddingsfonds. Op deze conferentie waren 75 organisaties uit alle deelen der wereld vertegenwoordigd.

LXXIII. Het Joodsche Godsdienstleven.

Ontaarding. Het godsdienstleven in het begin der 19de eeuw kenmerkt zich in Duitschland door achteruitgang en afval. Mendelssohns streven was het geweest, het Jodendom te zuiveren van de onbeschaafde vormen, die het door de eeuwenlange opsluiting in het Ghetto aangenomen had; hij wilde door het

verwijderen van het onhebbelijk geworden uiterlijk de menscheit het schoone en verhevene van het innerlijke wezen des Jodendoms toonen. Een aantal zijner volgelingen geraakten evenwel op den dwaalweg; in hun ijver om zich spoedig de gelijkstelling met hun medeburgers te verwerven, vergaten zij den plicht van trouw jegens God en het geloof der vaderen. David Friedländer (1750—1834), een van Mendelssohns vrienden, stelde den geestelijke Teller voor, uit het Jodendom en Christendom beide een nieuwen godsdienst te scheppen. Teller antwoordde, dat men tegenover zijn godsdienst geen verraad mocht plegen. Velen van Friedländers aanhangers stoorden zich evenwel niet aan dat schoone woord en gingen tot het Christendom over.

Zucht naar hervorming. Bij vele Joden openbaarde zich in dien tijd van afval een drang naar hervorming. Het godsdienstonderwijs, de Synagogale dienst, het huiselijk leven, alles moest naar de eischen van den nieuwen tijd ingericht worden. Nu waren er werkelijk, gelijk wij gezien hebben (blz. 132), in den loop des tijds misbruiken in het Jodendom ingeslopen. Hadden de hervormers dus in Mendelssohns geest voortgearbeid en het Jodendom alleen van uiterlijkheden, die het ontsierden, trachten te ontdoen, hun namen zouden in dankbare herinnering bij ons voortleven. Dat zij scholen¹⁾ oprichtten, om de jeugd te beschaven; dat zij bij den Synagogedienst een predikatie in de landstaal verlangden; dat zij van den Voorzanger muzikale voordracht der gebeden en in plaats van het onordelijk gegalm der menigte koor- en gemeentezang eischten, dit alles kon voor het Jodendom wezenlijk nut afwerpen. Dergelijke goede hervormingen zijn dan ook bijna overal ingevoerd. De hervormers waren hiermede evenwel niet tevreden; zij raakten niet alleen aan het uiterlijk, neen, ook aan het innerlijk wezen

¹⁾ O.a. verrees in Seesen de Jacobsschool (1801) en in Wolfenbüttel de Samsonschool (1807).

des Jodendoms sloegen zij de hand. De „Schulchan Aruch” heette verouderd, de Talmud werd met spot en hoon bejegend, ja, het Thorawoord, eenmaal door God van den Sinai verkondigd, kon geen genade in hun oogen vinden. Bij de Synagogediensten, die zij o.a. in Berlijnen Hamburg inrichtten, weerklonk het onjoodsche kerkorgel en zongen ook vrouwen, soms zelfs niet-Joden, in het koor mede; voor het gebed werd niet meer de Hebreeuwsche, doch de Duitsche taal gebruikt; ja, sommigen gingen zoover, op Zondag den wekelijkschen rustdag te vieren. In sommige plaatsen, waar de Synagogale besturen toegaven aan de wenschen der hervormingsgezinden, kwam het tot scheiding en ontstonden zelfstandige orthodoxe gemeenten. Anderzijds stichtten de hervormingsgezinden, voor wie de hervormingen der oude gemeente niet ver genoeg gingen, afzonderlijke reformgemeenten. Zoo leverde het zaad, door de hervormers uitgestrooid, voor het Jodendom wrange vruchten op. Als de voornaamsten onder deze onechte priesters en valsche profeten moeten Israël Jacobson (1768—1828), Abraham Geiger (1810—1874) en Samuel Holdheim (1806—1860) aangemerkt worden. In 1913 hebben de vrijzinnige rabbijnen een leidraad samengesteld, waarnaar zij het Jodendom verder denken te hervormen. Dat de wetgetrouwen deze plannen steeds krachtig bestrijden, spreekt wel vanzelf. Een aantal liberale Joden hebben in 1926 te Londen een congres gehouden, waar besloten is tot de stichting van een liberaal Joodsch wereldverbond.

De hervorming sloeg ook naar andere landen over; in Frankrijk, Engeland en Amerika verkreeg zij veel aanhangers. In Engeland voeren de liberale Joden een zoo krachtige propaganda voor hun denkbelden, dat de gematigd-orthodoxe opperrabbin van het Britsche rijk, Dr. J. H. Hertz, zich tot een opzettelijke bestrijding genoodzaakt heeft gezien. Ook in Amerika verwijderden de liberaal-godsdiensstige Joden zich hoe langer hoe meer van de Thora. Onder den invloed der

Russische Joden, die zich in Amerika gevestigd hebben, begint het wetgetrouwe Jodendom er weder te herleven. Hiertoe dragen ook de Thoragetrouwe organisaties veel bij.

Strijders voor het onvervalschte Jodendom. Gelukkig bracht het Duitsche Jodendom ook mannen voort, die met kracht tegen den afval en de te ver gedreven hervorming optraden en den voorvaderlijken godsdienst met goed gevolg wisten te verdedigen. Van Mendelssohns vrienden heeft zich in dit opzicht verdienstelijk gemaakt de reeds genoemde R. Naftali Herz Wessely (1725—1805), die zijn broeders aanspoorde, zich te beschaven en te ontwikkelen¹⁾, doch daarbij de vaan des Jodendoms hoog te houden. Ook de geleerde Talmudisten R. Akiba Eger (gest. 1837) te Posen, R. Mozes Sofer (gest. 1839) te Presburg en anderen hadden in hun omgeving zoo grooten invloed, dat de geest van hervorming hier niet kon doordringen. De hevigste slag echter werd de hervorming toegebracht, toen de streng-geloovige rabbijnen zich aan de hoogeschoolen in de profane wetenschappengingen bekwamen. Vroeger hadden de hervormers de vrome rabbijnen gewoonlijk voorgesteld als bekrompen dwepers, die niets anders kenden dan hun Talmud en daarom de zegeningen der hervorming niet beseften, terwijl zij zelf beschaafde, geleerde mannen waren, door hun algemeene kennis verre boven deze kortzichtigen verheven. Nu de geloovige rabbijnen zich echter ook de moderne beschaving eigen maakten en ook in de profane geleerdheid de gelijken, zooal niet de meerderen, werden van hun tegenstanders, was het rijk der hervormers spoedig uit. De nieuwe rabbijnen wisten nu ook in keur van woorden hun beginselen te verdedigen; in predikatiën en geschriften ontvouwd en zij de leeringen van het onvervalschte Jodendom en toonden zij het dwaze en ondoelmatige van de te ver gedreven hervormingszucht aan. Zoo

¹⁾ Den Joden in Oostenrijk zond hij eenige brieven, waarin hij hun aanried scholen voor de jeugd te stichten.

werkten in Hamburg Izak Bernays (1792—1849), in Weenen Izak Noa Mannheimer (1793—1865), in Berlijn Michael Sachs (1808—1864), in Dresden Zacharias Frankel (1801—1875), in Mainz Meïr Lehmann (1831—1890) en in Berlijn Israel Hildesheimer (1820—1899) tot instandhouding van het zuivere Jodendom. In hun geschriften en predikatiën trokken zij krachtig tegen de hervormers ten velde en het mocht hun dan ook gelukken, de liefde voor het aloude geloof der vaderen bij velen weder op te wekken. Groote verdienste verwierf zich Samson Raphaël Hirsch (1808—1888). „Rabbiner Hirsch”, zooals hij zich gaarne noemde, had reeds in verscheidene plaatsen als rabbijn gefungeerd, toen hij in 1852 door de „Orthodoxe Religions-Gesellschaft” te Frankfort tot hoofd beroepen werd. Hier arbeidde Hirsch tot zijn dood met vurigen ijver in het belang des Jodendoms; onder zijn leiding breidde de kleine gemeente zich voortdurend uit, zoodat zij thans een eereplaats onder haar zusteren inneemt. In zijn meesterwerk „Choreb” en in zijn „Verklaring op de Thora” schetst Hirsch in geestdriftige taal de verhevenheid der Goddelijke geboden en de heilige beginselen der Schriftelijke en Mondelinge Leer.

Hirsch's opvolger, Dr. S. Breuer (gest. 1926), is er in geslaagd, den Thorageest in zijn gemeente te handhaven en — door de stichting van een Talmoedschool — te versterken.

Onlangs is in Duitschland gesticht de Vereeniging Achdoes, die er naar streeft, alle wetgetrouwe Joden — zoowel hen, die leden zijn van zelfstandige orthodoxe gemeenten als van gemengde gemeenten ¹⁾ — in één bond samen te brengen.

Het Chasidisme. Naast de wetgetrouwe en de hervormings-

¹⁾ Met gemengde gemeenten bedoelen wij gemeenten, die zoowel orthodoxe als niet-orthodoxe instellingen, b.v. een Synagoge met orgel en gemengd koor onderhouden. Volgens Rabbiner Hirsch en vele andere rabbijnen is het den wetgetrouwen Israeliet verboden, van een dergelijke gemeente lid te zijn en moet hij dan met gelijkgezinden een afzonderlijke gemeente stichten.

gezinde richtingen in het Jodendom moet het Chasidisme genoemd worden. Het ontstond in de 18de eeuw in Oost-Europa, waar het nog heden ten dage veel verbreid is. Tot zijn ontstaan hebben veel oorzaken samengewerkt: de verdrukking, waaronder de Joden gebukt gingen, maakte velen hunner somber van aard en onverschillig voor het schoone, dat de natuur en het menschenbestaan te genieten aanbieden; hun droefgeestige gemoedsstemming uitte zich in overmatig vasten en lichamelijke kastijding. Deze dofheid vertoonde zich ook overigens in het godsdienstleven: men kwam de goddelijke en rabbijnsche voorschriften na, zonder echter in hun verheven beteekenis door te dringen; het gebed werd dikwijls werktuigelijk, zonder de vereischte aandacht verricht. Vele geleerden gingen geheel op in de studie van den Talmud en legden allen nadruk op de ontwikkeling van den geest en het verstand, zonder op de vorming van het hart en het gemoed des volks te letten. Deze en dergelijke misstanden, die in West-Europa het optreden van Mendelssohn en zijn school tengevolge hadden, leidden in Oost-Europa tot het ontstaan van het Chasidisme. Een blijmoedige levensopvatting, nederigheid tegenover God en menschen, geestdrift bij het verrichten van het gebed zijn volgens de Chasidim de middelen, waardoor de mensch de volmaaktheid kan verwerven; de wapenen tevens, waarmee hij allen tegenspoed kan overwinnen. Als stichter van het Chasidisme geldt R. Israel Baalschem of Bescht (ב'ע'ש'ט) (1698—1759), geboortig uit Podolië in Z.W. Rusland.

In den loop des tijds nam het Chasidisme een tegen het Jodendom indruischenden vorm aan. Blinde volgzzaamheid, onbeperkte gehoorzaamheid jegens den leider werd een der Chasidische geloofspunten. De leider of Tsaddik, deugdzame, zooals hij genoemd werd, gold bij hen gaandeweg als een tusschenpersoon tusschen God en den mensch; zijn raad had

steeds het gewenschte gevolg, zijn gebed trof altijd doel. Het was een verdienstelijk werk, hem te bezoeken en met geschenken te begiftigen. Het Chasidisme verspreidde zich over verschillende landstrekken; iedere streek koos zijn eigen „Tsaddik.” De meeste dezer „Tsaddikim” kwamen spoedig tot vorstelijken rijkdom, sommigen wisten de waardigheid in hun geslacht erfelijk te doen verklaren. Hun aanhangers lieten zij in onwetendheid en bijgeloof voortleven.

Reeds de beroemde R. Elia Wilna¹⁾ trad met kracht tegen deze schadelijke uitwassen van het Chasidisme op, hij kon evenwel den groei der beweging niet tegenhouden; zij telt tegenwoordig honderdduizenden aanhangers in Polen, Galicië en Hongarije.

Het Chasidisme is intusschen in de latere tijden van karakter veranderd. In onze dagen kenmerken de Chasidim zich door hun vurig liefde voor de Thora en door hun warmte bij de uitoefening der Thorawetten. Ofschoon zij hun leiders, de „rebbe's”, die inderdaad godvruchtige en wijze mannen zijn, met kinderlijke liefde aanhangen, is er geen sprake meer van de vroegere afgodische vereeniging. Het Chasidisme heeft zich omgevormd tot een waardevol element in de Jodenheid.

LXXIV. Joodsche wetenschap en kunst.

Joodsche wetenschap. Het uitgebreide veld der Joodsche wetenschap werd in de 19de eeuw en wordt ook in onze dagen door tal van geleerden bearbeid. Als schrijvers van Talmudische werken moeten, behalve de reeds vermelde R. Akiba Eger en R. Mozes Sofer, genoemd worden: R. Jacob Lissa (gest.

¹⁾ R. Elia Wilna (1720—1797), bijgenaamd de „Gaon”, muntte uit door groote geleerdheid in de Joodsche en de algemeene wetenschappen. Hij schreef o.a. aantekeningen bij den Babylonischen en den Jeruzalemschen Talmud.

1832), R. Jacob Ettlinger (gest. 1871), B. H. Auerbach (gest. 1874), S. B. Bamberger (gest. 1878), Raphaël Rabbinowicz (gest. 1888), R. J. E. Spector (gest. 1896), R. Isr. Hildesheimer (gest. 1899), Dr. J. H. Dünner (gest. 1911), schrijver van belangrijke aantekeningen (תקנות) op den Talmud, Prof. Dr. David

Hoffmann (gest. 1922). Al deze geleerden waren tevens godvruchtige mannen, die tegen den hervormingsgeest streden en de Joodsche wetenschap op godsdienstigen grondslag vestigden.

Vooral op geschiedkundig gebied werd een buitengewone werkzaamheid ontwikkeld. Als baanbrekers gelden hier Nachman Krochmal (1780—1840), Salomo Löb Rapoport (1790—1869), die de levensgeschiedenis van eenige groote geleerden beschreef, beiden uit Galicië, en de Duitscher Leopold Zunz (1794—1886). Zunz' werken hebben veel licht verspreid over de inrichting en ontwikkeling van den Synagogedienst. Het voetspoor van deze groote mannen volgden tal van geleerden; een grooten naam verwierf zich H. Grätz (1817—1891) door zijn „Geschiedenis der Joden”, waarin de geleerde schrijver in boeienden stijl de lotgevallen van het volk Israel uitvoerig beschrijft. Belangrijke geschiedkundige werken leverden ook A. Berliner, E. Carmoly, M. Güdemann, J. Halewy, A. Harkavy, D. Kaufmann, M. Kayserling, A. Kohut, I. Loeb, S. Schechter, M. Steinschneider, M. Brann, A. Neubauer en vele anderen.

Als bijbelverklaarders en taalgeleerden traden op den voorgrond: Izak Euchel (gest. 1804), die een vertaling van het gebedenboek leverde; J. L. Bensew (gest. 1811) schrijver van een Hebreeuwsch taalboek; W. Heidenheim (gest. 1832), de geleerde verklaarder van het Machzor; I. S. Reggio (gest. 1855) en S. D. Luzatto (gest. 1865) te Padua, verklaarders van eenige Bijbelboeken; Julius Fürst (gest. 1873), schrijver van Hebr. en Chaldeeusche taalkundige werken; J. Levy, schrijver van een belangrijk Talmudisch woordenboek; W. Bacher, (gest.

1914) schrijver van belangrijke taalkundige geschriften; J. Barth en nog meer anderen.

Joodsche periodieken. In de 19de eeuw zagen tal van Joodsche tijdschriften en weekbladen het licht. Van de niet meer verschijnende noemen wij: Hammeassef, het tijdschrift van Mendelssohns vrienden; Bikkure Haïttim (1820—'34), Kerem Chemed ('33—'34 en '54—'56), Orient van Fürst ('40.—'52) en Jeschurun van S. R. Hirsch ('55—'70). Van de thans bestaande vermelden wij de „Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums” door Z. Frankel te Breslau in 1851 opgericht, de „Revue des Etudes juives” te Parijs, de „Jewish Quarterly Review” te Philadelphia, Jeschurun te Berlijn, Apirjon (Hebr.) te Budapest. Groot is ook het aantal Joodsche couranten. In de groote Joodsche centra verschijnen Joodsche dagbladen, die zich met de wereldpolitiek bezighouden en het wereldnieuws verspreiden. In alle landen zijn Joodsche weekbladen, die uitsluitend de Joodsche belangen bespreken. Zoo heeft men b.v. in Duitschland: der Israelit, Israelitisches Familienblatt; in Frankrijk: Archives israélites en Univers; in Engeland: Jewish Chronicle, Jewish World, in Amerika meer dan honderd Joodsche bladen. Ook de organisaties hebben hun organen: de Alliance heeft haar blad Paix et Droit; het Zionisme o.a. die Jüdische Rundschau, (Berlijn); de Agoeda o.a. die Jüdische Presse (Weenen). Ook zijn er Joodsche telegraafagentschappen, die dagelijks hun bulletins verzenden.

Vereenigingen en scholen. In alle landen hebben de Joden vereenigingen opgericht, die ten doel hebben, de beoefening der Joodsche wetenschap te bevorderen. Zoo heeft men in Duitschland o.a. „Mekitse Nirdamim” en de „Jüdische literarische Gesellschaft”, in Engeland o.a. de „Union of Jewish Litterary Societies”, in Amerika de „American Jewish historical Society”, in Frankrijk o.a. de „Société des Etudes

juives". In alle plaatsen vindt men Chebroth, vereenigingen, waar de Joodsche geschriften gezamenlijk bestudeerd worden; veelal een „Beth-Hammidrasj", leerhuis met bibliotheek, waar gelegenheid is Joodsche werken te raadplegen, alsook Joodsche leeszalen, waar de voortbrengselen der pers en der nieuwere Joodsche letterkunde ter lezing liggen. In vele landen hebben de Joden hun eigen scholen, die door den Staat worden gesteund en waar de Joodsche jeugd de noodige algemeene en Joodsche kennis kan opdoen. In andere landen bezoeken de Joodsche kinderen de staatsscholen en wordt hun het godsdienstonderwijs verstrekt op godsdienstscholen, waar zij onderwezen worden in de Hebreeuwsche taal, Bijbel- en gebedenvertaling, godsdienstleer en geschiedenis.

Voor de opleiding der godsdienstleeraren wordt allerwegen op hoogere onderwijsinrichtingen zorg gedragen. Zoo heeft men Talmudscholen (Jeschiboth) in de oude Russische landen, Duitschland en te Presburg; onderwijzers- en rabbijnenseminaria o.a. in Berlijn, Breslau, Weenen, Budapest, Florence, Parijs, Londen, New-York, Cincinnati.

Letteren en Kunst. Onder den invloed van het Zionisme is het Hebreeuwsch als spreek- en schrijftaal onder de Joden herleefd. In Palestina, waar het Hebreeuwsch een van de drie erkende landstalen is, wordt het op bijna alle scholen als onderwijstaal gebruikt. Dit Hebreeuwsch is echter niet meer het zuivere Hebreeuwsch van de Heilige Schrift, doch een verdere ontwikkeling van de oude taal. Voor deze ontwikkeling heeft de taalkundige Ben Jehuda (gest. in Jeruzalem 1923) veel gedaan. In dit moderne Hebreeuwsch verschijnen talrijke couranten en boeken en hebben vele schrijvers en denkers reeds hun gedachten vertolkt. De grootste N. Hebr. dichter is Chajim Bialik. Ook de oude taal van het ghetto, die men dood waande, het Joodsch-Duitsch of Jiddisch, is weer uit haar asch herrezen. In verscheidene landen wordt het erkend als

de Joodsche volkstaal; dichters en novellisten gebruiken het als voertuig hunner gedachten; tooneelstukken worden in dit oude dialect geschreven en vertoond in de „jiddische” theaters in Rusland, Polen, Londen, New-York. Onder de „jiddische” letterkundigen munt vooral uit J. L. Perez (gest. 1915). Joodsche toonkunstenaren vervaardigen zoetvloeiende melodieën van eigenaardige bekoring op de „jiddische” teksten. Naast de Joodsche wetenschap is een Joodsche volkskunst ontstaan.

Synagogale muziek. Het synagogale gezang onderging in de 19de eeuw een hervorming. In plaats van gerekte melodieën vol noodelooze versieringen, streefde men naar eenvoudige, toepasselijke zangwijzen. Deze weg werd het eerst ingeslagen door Salomo Sulzer (1804—1890) in zijn „Schir Zion”. Belangrijke werken zijn op dit gebied ook geleverd door L. Lewandowsky ('23—'94), S. Naumbourg ('17—'80), A. Baer ('34—'94) en anderen. In de latere jaren is onder den invloed van Oost-Joodsche voorzangers de smaak voor den lang-gerekten synagogalen zang weer toegenomen.

LXXV. Neerlands Israel (1815—heden).

Maatschappelijke toestand. Voor de Joden in Nederland vormde de 19de eeuw een tijdperk van grooten bloei. Hadden zij in andere landen, trots de verkregen burgerrechten, nog dikwijls met moeilijkheden te kampen, in ons dierbaar vaderland heerschte godsdienstvrijheid en volkomen burgerlijke gelijkheid. Tal van Joden werden hier tot belangrijke staatsambten geroepen; zoo zien wij in 1815 Mr. J. D. Meyer als Secretaris van de Commissie tot het ontwerpen van de nieuwe grondwet en Mr. C. Asser als referendaris bij het ministerie van Justitie werkzaam; Mr. M. H. Godefroi ('14—'82) werd in 1860 tot minister

van Justitie benoemd. Verscheidene Joden verwierven ook een zetel in de Volksvertegenwoordiging; zoo namen A. C. Wertheim (gest. 1898) en Mr. F. S. v. Nierop (gest. 1924) in de Eerste Kamer een invloedrijke plaats in. Wertheim, wiens leven geheel gewijd was aan de bevordering van de belangen zijner medemenschen, genoot om zijn edele eigenschappen de achting van het gansche Nederlandsche volk. Amsterdam, de stad zijner inwoning, eerde hem na zijn dood, door een stadsgedeelte naar hem te noemen ¹⁾). Een bijzondere plaats in het Nederlandsche staatsleven nam Prof. Mr. Jacq. Oppenheim in. Oppenheim, lid van den Raad van State, die in 1924 overleed, was voor alle partijen de vraagbaak op het gebied der gemeentelijke politiek. Bij zijn begrafenis stond de Prins der Nederlanden vooraan aan de groeve. Aan het onderwijs en de rechtspleging wijdden eveneens vele Joden hun krachten; een grooten naam verwierven zich o.a. de hoogleeraren Mr. J. E. Goudsmit (gest. 1882), Dr. B. J. Stokvis (gest. 1903), Dr. S. S. Rosenstein (gest. 1906), Mr. L. de Hartog (gest. 1918) benevens Mr. A. A. de Pinto, lid van den Hoogen Raad (gest. 1907). Ook in onze dagen worden gewichtige staatsbetrekkingen door Joden vervuld. Blijkt uit dit alles eenerzijds dat, gelijk de Staatsraad M. C. van Hall in 1842 schreef, „de Joden zich sedert vele jaren de politieke gelijkstelling met hunne andere medeburgers meer en meer hebben waardig gemaakt”, anderzijds toont het aan, dat het Nederlandsche volk niet ontrouw is geworden aan de schoone beginselen van Willem van Oranje en verdraagzaamheid en geloofsvrijheid met kracht handhaaft. Treurig stemt het slechts, dat zoovele Joden, die een hooge plaats in de Maatschappij innemen, de Joodsche godsdienstwet geheel den rug toekeeren en zelfs hun Joodsche afstamming verloochenen. Wat het laatste betreft,

¹⁾ De zelfde eer viel ook te beurt aan den reeds vermelden Mr. J. D. Meyer en Dr. S. Sarphatie, den stichter o.a. van het Paleis voor Volksvlucht.

valt er in den jongsten tijd eenige verbetering te bespeuren.

In de Oranjevorsten vonden de Joden, evenals vroeger, machtige beschermers. Willem I duldde niet, dat Nederlandsche Joden, die tijdelijk in het buitenland vertoefden, daar bemoeilijkt werden. Zoo richtte hij vertoogen tot de regeeringen van Zwitserland en Zweden, waar de Joden toen nog geen toegang hadden en eischte hij vrijheid van beweging voor zijn Joodsche onderdanen, die in deze landen wilden reizen. In 1816 schreef hij op verzoek van de Rothschilds aan zijn gezant te Frankfort, dat deze met kracht moest optreden ten gunste der Duitsche Joden en niet mocht toestaan, dat zij in de rechten, hun bij het Weener Congres toegekend, verkort werden. Zijn toegenegenheid jegens Israel blijkt ook uit de groote sommen, die hij herhaaldelijk zoowel uit de staatskas als uit eigen middelen voor Joodsche doeleinden beschikbaar stelde. Dezelfde welwillende gevoelens koesterden zijn opvolgers Willem II en Willem III. In 1863 weigerde de Tweede Kamer een handelsverdrag met Zwitserland te sluiten, omdat de Joden in dat land nog aan uitzonderingswetten onderworpen waren. De tegenwoordige vorstin, onze geliefde koningin Wilhelmina, maakt, evenals haar doorluchtige voorvaderen, geen verschil tusschen haar Joodsche en niet-Joodsche onderdanen. In de door Haar aangeboden wetsontwerpen wordt zooveel mogelijk ook op de eischen van den Joodschen godsdienst gelet. Zelfs in de moeilijke oorlogsjaren hield de Nederlandsche regeering, voorgelicht door de Joodsche autoriteiten, bij de voedselvoorziening en den militairen dienst, rekening met de Joodsch-godsdienstige belangen.

De Portugeesch-Israelietische Synagoge te Amsterdam genoot in 1904 de eer van een koninklijk bezoek; in 1924 bezocht de koninklijke familie met gevolg de „Groote Synagoge” te Amsterdam en woonde er met buitengewone belangstelling een dienst te harer eere bij; in 1926 vereerde het Koninklijk

gezin het nieuw gebouwde weldadigheidsgesticht „De Joodsche Invalide” met een bezoek.

Gedurende de oorlogsjaren en daarna heeft de Nederlandsche Jodenheid haar plicht tegenover de geteisterde geloofsgenooten in de oorlogvoerende landen uitnemend vervuld. Talrijke steuncomité's werden opgericht, om de nooden te lenigen en een groote menigte buitenlandsche kinderen, die verzorging behoefden, vonden in vele gezinnen een gastvrij onderdak. In 1918 werd te Amsterdam een Joodsche bijeenkomst gehouden onder den naam Congres-demonstratie, waarheen zeer vele organisaties afgevaardigden zonden; op deze groote vergadering werd besloten, de Nederlandsche regeering te verzoeken, haar invloed aan te wenden, opdat bij den komenden vrede met de Joodsche wenschen rekening zou worden gehouden. Om aan dit verzoek kracht bij te zetten, werd de regeering een adres van gelijke strekking, voorzien van een groot aantal handteekeningen, aangeboden.

In 1919, in de week van 9 Ab, verzamelde het Nederlandsche Jodendom zich te Amsterdam tot het houden van een rouwdag, om te protesteeren tegen de vervolgingen, waaraan de Joden in Oost-Europa bloot stonden. Aan deze betooging, waarbij rouwsynagogediensten plaats vonden en een rouwoptocht door de stad werd gehouden, namen duizenden deel.

Organisatie van het Kerkgenootschap. Toen Willem I in 1813 de regeering aanvaardde, waren er in Nederland reeds verscheidene Joodsche gemeenten gevestigd. Het inwendig beheer dezer gemeenten liet echter veel te wenschen over: van een geregeld bestuur, zooals wij dit opvatten, was bijna nergens sprake; willekeuren machtsoverschrijding kwamen herhaaldelijk voor. Aan het onderwijs der jeugd werd evenmin de noodige zorg besteed.

Koning Willem I was het, die het gebouw van het Nederlandsche Jodendom op hechte grondslagen vestigde. Reeds in 1814

benoemde hij een voorloopige commissie, om de regeering inzake de organisatie van het Joodsche Kerkgenootschap voor te lichten en op 12 Juni van dat jaar verscheen een Koninklijk besluit, waarbij de verhouding van het Kerkgenootschap tot den Staat en het inwendige bestuur der gemeenten geheel geregeld werden. Drie jaar later volgde een besluit, dat den gemeenten den plicht oplegde, godsdienstscholen te stichten. Aan gemeenten, die dit behoefden, werd hiervoor subsidie uit 's lands kas toegezegd. De voorloopige commissie werd tot vaste commissie aangewezen en kreeg den naam „Hoofdcommissie tot de zaken der Israëlieten”.

Nadat, ten gevolge van de grondwetsherziening in 1848, de verhouding tusschen Kerk en Staat geheel veranderd was, moesten ook in de bestuursinrichting van het Israel. Kerkgenootschap aanmerkelijke wijzigingen gebracht worden. Hiertoe kwamen, op voorschrift van de regeering, 26 Joodsche notabelen te 's Hage bijeen (1850). In deze vergadering heerschte evenwel op de meeste punten groot meeningsverschil, zoodat het met de werkzaamheden niet wilde vlotten. Geruimen tijd bleef de toestand nu onveranderd, totdat in 1862 opnieuw pogingen in het werk gesteld werden, om de zaken te regelen. Thans scheen men beter te zullen slagen; er werd een commissie benoemd tot het ontwerpen van een reglement en reeds het volgende jaar was deze commissie met haar arbeid gereed. Daar de beide Amsterdamsche gemeenten zich evenwel met de voorstellen niet konden vereenigen, bleef de zaak hangende. Zoo verliepen er weder zes jaren, totdat ten slotte de Hoogduitsche Amsterdamsche gemeente het reglement goedkeurde, nadat dit in haar geest gewijzigd was¹⁾. Zoo was eindelijk de organisatie tot stand gekomen; de „Hoofdcommissie” werd opgeheven en in haar plaats kwam de „Centrale Commissie

¹⁾ De Portugeesche gemeenten te Amsterdam en 's Hage traden uit het verband en vormden zich tot een afzonderlijk Kerkgenootschap onder den naam „Ned. Port. Israel. Kerkgenootschap”.

tot de algemeene zaken van het Nederlandsch Israelietisch Kerkgenootschap" (1870).

De Centrale Commissie telt 23 leden, afgevaardigd uit de verschillende kerkelijke ressorten ¹⁾. Tot haar taak behoort het, de regeering voor te lichten in alle zaken, het N. I. Kerkgenootschap betreffende; bepalingen en regelingen te treffen ter bevordering van de algemeene belangen van het Kerkgenootschap en toezicht op het godsdienstonderwijs uit te oefenen. Het Dagelijksch Bestuur der Centrale Commissie wordt gevormd door een college van vijf leden uit haar midden, de Permanente Commissie genaamd.

Het reglement van het Kerkgenootschap, dat in 1870 in werking trad, bevatte verschillende bepalingen, die de macht van de Centrale Commissie zeer beperkten. Hierdoor kon zij tal van jaren weinig doen ter bevordering van de belangen des Jodendoms. Ook ontbrak het haar aan de noodige geldmiddelen. Daar deze toestand op den duur onhoudbaar werd, ontwierp de Permanente Commissie onder leiding van haar voorzitter, Mr. F. S. van Nierop, een nieuw reglement, dat beter aan de eischen des tijds beantwoordde. Dit reglement werd in 1917 aangenomen. Mr. v. Nierop legde in 1918 ten gevolge van een meeningsverschil met betrekking tot de congresdemonstratie zijn ambt neder ²⁾ en werd opgevolgd door Mr. B. E. Asscher. Onder diens leiding heeft de Permanente Commissie sindsdien een levendige werkzaamheid in het belang van het Jodendom ontwikkeld; vooral nadat de Centrale Commissie een nieuwe regeling van de gemeentelijke bijdragen aan het Kerkgenootschap heeft ingevoerd, waardoor het over de vereischte fondsen kan beschikken. Het is een

¹⁾ Er zijn 12 kerkelijke ressorten; iedere provincie vormt een afzonderlijk ressort, terwijl Zuid-Holland er twee telt: 's Gravenhage en Rotterdam. Noord-Holland zendt tien en 's Hage en Rotterdam elk twee afgevaardigden naar de Centr. Commissie, de overige ressorten ieder één.

²⁾ Aan Mr. v. Nierop werd door zijn medeleden in de Centr. Comm. als dankbare erkenning voor de diensten het Kerkgenootschap bewezen een eerepenning aangeboden.

verblijdend feit, dat de leden van het Kerkgenootschap, beziel met een gevoel van solidariteit, de offers, in het belang van het Jodendom van hen vereischt, met liefde brengen.

Het geestelijk leven. Reeds tijdens de regeering van Lodewijk Napoleon vormde zich een genootschap met het doel, de uitgave te bevorderen van Nederlandsche geschriften ten behoeve der Israelietische jeugd. De gunstige besluiten, door Willem I uitgevaardigd, hadden een opleven van de Joodsche wetenschap ten gevolge. Zoo werd er een genootschap, Toëleth (Nut), opgericht, dat zich de studie der Hebreeuwsche taal- en letterkunde ten doel stelde en eenige mannen maakten zich verdienstelijk door het vervaardigen van geschikte schoolboeken. Drie geleerden traden in dien tijd op Joodsch-wetenschappelijk gebied op den voorgrond: M. Lemans, (gest. 1832), Dr. S. I. Mulder (gest. 1862) en G. I. Polak (gest. 1869). Lemans, ook als wiskundige beroemd, hield zich voornamelijk bezig met de Hebreeuwsche taalwetenschap. Zijn werken op dit gebied hebben de studie der gewijde taal hier te lande zeer bevorderd. Veel nut stichtte hij door zijn Nederlandsche „vertaling der Israelietische gebeden”. Te zamen met Mulder schreef hij een uitvoerig „Hebreeuwsch-Nederlandsch woordenboek”. Ook Mulder, een man van groote algemeene ontwikkeling, trachtte door woord en schrift zijn broederen te beschaven. Zijn vertaling van den Pentateuch en andere Bijbelboeken en van het gebedenboek had ten doel, het Joodsch-Duitsch uit school en huis te verdrijven en zijn geloofsgenooten te gewennen aan het spreken der zuivere Nederlandsche taal. In dit streven werd hij krachtig gesteund door den Amsterdamschen opperrabbijn R. Samuel Berenstein. Zoo verrichtten Lemans en Mulder voor Neerlands Israel, wat Mendelssohn en Wessely voor het Duitsche Jodendom gedaan hadden. De geleerde G. I. Polak genoot ook buiten ons vaderland groote vermaardheid wegens zijn uitgebreide kennis der Joodsche letterkunde.

Aan hem danken wij tevens de Nederlandsche vertaling van het Machzor en van eenige Bijbelboeken.

Zoo doorleefde het Nederlandsche Jodendom een tijd van bloei. Geleid door godvruchtige opperrabbijnen en leeraren, bestuurd door achtenswaardige voorgangers, ging het kalm zijn weg voort. Doch het zou anders worden. De nadeelige invloed der Duitsche hervormers werd ook in ons land merkbaar. Ook hier waren er, die den eeredienst, het onderwijs, het geheele Joodsche leven op een andere leest geschoeid wenschten te zien. Te Amsterdam ontstond zelfs een Vereeniging, die in dien geest werkzaam wilde zijn. Wel werden deze pogingen door het optreden van de rabbinale assessoren R. Abraham Susan en R. Jozef Hirsch verijdeld, doch men begreep, dat tot behoud van het zuivere Jodendom andere wegen moesten worden ingeslagen. Men had, evenals in Duitschland, mannen noodig, die aan grondige Joodsche geleerdheid algemeene kennis paarden; alleen dan zou ook in ons land de kracht der hervormingsgezinden gebroken kunnen worden. Het Nederlandsch-Israelietisch Seminarium ¹⁾ moest worden een inrichting, waar de jongelingschap zich kon bekwamen zoowel in hoogere Joodsche als profane wetenschappen; de Joodsche geestelijke moest worden de man, die het gansche gebied van Joodsch weten beheerschte en in maatschappelijke kennis zich met profane geleerden kon meten. Om deze ingrijpende hervormingen tot stand te brengen, bestond er behoefte aan een man, die naast uitgebreide geleerdheid een groote mate van wilskracht bezat en over talent beschikte, om zijn denkbeelden tegenover ieder te verdedigen. De bestuurderen van het Seminarium vonden dien man in Dr. Jozef Hirsch Dünner (geb. te Krakau 1833). Na den dood van R. Abraham Susan werd Dr. Dünner tot rector benoemd en met de organisatie der Instelling belast. Beziel

¹⁾ Onder de regeering van Willem I was de oude leerschool (zie blz. 126) onder den naam Ned. Israel. Seminarium tot een rijksinstelling verheven. Er werd onderwijs gegeven in de gewone schoolvakken. Tot het voleindigen hunner studie begaven zich de hoogere geestelijken gewoonlijk naar Duitschland.

met vurige liefde voor het oude Jodendom, toog de nieuwe rector aan het werk. Veel had hij in het eerst te strijden; den hervormingsgezinden was zijn streven het allerm minst naar den zin, want zij vonden in Dr. Dünner een geducht kampvechter tegen waanwijsheid en schijngeleerdheid, die al hun hervormingsplannen in duigen wierp; doch ook van den kant der strenggeloovigen had Dr. Dünner met tegenwerking te kampen; hier vreesde men weder, dat de nieuwe richting verzwakking van den Joodschen geest ten gevolge zou hebben. Dr. Dünner ging evenwel, zonder naar rechts of links te zien, kalm den weg, dien hij zich afgebakend had en . . . het bleek de juiste. Zijn onderricht leverde schitterende resultaten op, hetgeen wel het duidelijkst blijkt uit het feit, dat bijna alle Joodsche godgeleerden en godsdienstonderwijzers hier te lande in zijn school gevormd zijn en in hun verschillende ambten en bedieningen tot verheffing van het oude Jodendom bijdragen. Geen wonder, dat in 1874, toen men te Amsterdam weder een opperrabbijn wilde benoemen¹⁾, de keus viel op den rector van het Seminarium; op 18 October van dit jaar werd Dr. Dünner dan ook tot geestelijk hoofd van het ressort Noord-Holland benoemd. Ook als zoodanig toonde Dr. Dünner zich een trouw, beginselvast bewaker van de heilige traditie des Jodendoms. Zijn leerredenen, waarvan verscheidene in druk verschenen, munten uit door keurigen vorm, bondigen stijl en diepen gedachtengang. Ook het lager godsdienstonderwijs vond in Dr. Dünner een warm bevorderaar. Na een arbeid van 50 jaar in dienst des Jodendoms ontsiep in 1911 de groote leidman van Nederlands Israel. Zijn nagedachtenis blijft onuitwischaar in het hart van tijdgenoot en nazaat gegrift.

Geheel in den geest van Dr. Dünner, waren en zijn de achtenswaardige mannen, uit zijn school voortgekomen, in het belang des Jodendoms werkzaam, zoowel in hun ambtelijken

¹⁾ Sinds den dood van R. Samuel Berenstein (1839) was deze opperrabbinaatszetel onbezet.

werkkring als door wetenschappelijke arbeid. In 't bijzonder dienen vermeld den te vroeg ontslapen Tobias Tal (gest. als opperrabbijn van 's Hage 1898) vermaard als kanselredenaar en schrijver o.a. van het werk: „Oranjabloesems uit de geschiedbladen van Neerlands Israel". De tegenwoordige rector van het Ned. Isr. Seminarium, L. Wagenaar, heeft vele belangrijke letterkundige producten geleverd. Zijn „Talmud en de oudste geschiedenis van het Christendom" wordt door de wetenschappelijke wereld hoog geacht, terwijl zijn verklaring van het Gebedenboek „Hegjon Nefesj" een uitnemende handleiding is tot het begrijpen onzer schoone gebeden. De tegenwoordige opperrabbijn van N.-Holland, A. S. Onderwijzer, vervaardigde een met zorg bewerkte vertaling van Rasjies Thoraverklaring en de opperrabbijn J. Vredenburg maakte zich verdienstelijk door het schrijven van een vertaling en verklaring op den Pentateuch en het gebedenboek. De taalkundige geschriften van den rabbijn J. D. Wijnkoop (overl. 1910) worden ook in het buitenland zeer gewaardeerd. Op geschiedkundig gebied verschenen werken van D. E. Sluijs en J. Hoofiën en van den in 1916 overleden opperrabbijn van Drente-Amersfoort M. Monasch.

Van 1875—'89 verscheen de „Israelietische Letterbode", een wetenschappelijk maandblad onder leiding van den bekwamen Meyer Roest (1821—'89), waaraan ook Dr. Dünner en zijn leerlingen medewerkten. In onze dagen valt er een opleving in het Joodsch-wetenschappelijk streven waar te nemen. Vooral op geschiedkundig gebied zijn in den jongsten tijd belangrijke werken en kleinere geschriften verschenen. Zooals in vroeger tijden de Hebreeuwsche drukkerijen te Amsterdam beroemd waren, kan Amsterdam thans bogen op zijn Joodsche bibliotheken de Livraria Montezinos en de Bibliotheca Rosenthaliana alsook particuliere boekenverzamelingen, die de bewondering der geleerde wereld wekken.

In alle gemeenten ontstonden vereenigingen en stichtingen voor de Joodsche studie, die onder leiding van de ressortale

geestelijken en de gemeentelijke voorgangers veel bijdragen tot bevordering van het Joodsche leven. Ook op het gebied van naastenliefde heeft Neerlands Israel veel gewrocht; hiervan getuigen ook de vele liefdadigheidsinrichtingen in den loop des tijds gesticht. Wij noemen de plaatselijke Joodsche weeshuizen te Amsterdam, Rotterdam, 's Hage; de centrale Joodsche weeshuizen te Utrecht en te Leiden; de Oude Lieden Gestichten in de drie groote gemeenten benevens te Gouda, Arnhem en Groningen; het Joodsche geneeskundig gesticht voor geesteszieken Het Apeldoornsche Bosch, dat zijn wedergade nergens vindt; de Joodsche Invalide, het gesticht voor hulpbehoevenden; de Joodsche Ziekeninrichtingen in de drie hoofdplaatsen, de Rudelsheimstichting voor zwakzinnige en de Berg-Stichting voor verwaarloosde kinderen, zoomede verschillende inrichtingen voor zwakke kinderen. Al deze en dergelijke instellingen verdienen den ruimsten steun van de gansche Joodsche bevolking van Nederland.

Behalve de plaatselijke vereenigingen zijn ook talrijke landelijke bonden en organisaties ontstaan, die op verschillend gebied de belangen van het Jodendom bevorderen. De groote Joodsche wereldbonden hebben ook hier hun afdeelingen, die door practischen arbeid en propaganda het doel hunner organisaties helpen verwezenlijken. De opperrabbijnen van Nederland hebben zich vereenigd tot **De Vergadering van Opperrabbijnen**, die reeds meermalen de groote lijnen heeft aangegeven, waarlangs het godsdienstig leven zich moet ontwikkelen. De godsdienstonderwijzers zijn aaneengesloten in den bond **Achawa**, die in zijn ruim dertigjarig bestaan reeds veel heeft verricht in het belang van het godsdienstonderwijs. Een stichting van den opperrabbin S. A. Rudelsheim (overl. 1918) is de **Centrale Organisatie tot religieuse en moreele verheffing van de Joden in Nederland (C.O.)**, een gemeenschappelijke bodem voor allen die willen arbeiden voor den vooruitgang van het Joodsche godsdienstleven in

Nederland. Sinds 1849 werkt reeds de **Maatschappij tot Nut der Israëlieten in Nederland** voor de stoffelijke welvaart en de verhooging van het intellectueel en moreel peil van de Nederlandsche Jodenheid. Van lateren datum zijn het **Genootschap voor de Joodsche Wetenschap in Nederland**, dat o.a. reeds verscheidene belangrijke werken heeft uitgegeven; de **Vereeniging tot Steun aan het Ned. Isr. Seminarium**; de **Vereeniging van Israëlietische gemeenten** ter onderlinge behartiging van de belangen der Israelietische gemeenten in ons land; de Vereeniging „**Israel**” tot steun aan noodlijdende Joden in het buitenland.

De Joodsche vrouwen hebben zich in sommige plaatsen ter behartiging der algemeene Joodsche belangen georganiseerd in vereenigingen die den naam **Joodsche Vrouwenraad** dragen.

De meeste gemeenten hebben jeugdvereenigingen, die zich ten deele op een algemeen Joodsch standpunt stellen, ten deele de verschillende Joodsch-politieke richtingen vertegenwoordigen.

Zoo ziet men, dat in het Nederlandsche Jodendom onzer dagen leven en beweging heerscht. Tot dusver heeft zich het Joodsche openbare leven in ons land, geleid door godvruchtige, geestelijke voorgangers en wijze, edeldenkende bestuurders, steeds in godsdienstige banen bewogen. Hierbij is het Nederlandsche Jodendom wèl gevaren. Want terwijl in andere landen godsdienstige partijschappen zijn opgekomen, die de eenheid van Israel hebben verstoord, mochten wij in ons land ons steeds verheugen in vrede en samenwerking. Deze vrede, gegrondvest op de officieele erkenning onzer heilige Thora, is mede de oorzaak van de gunstige verhoudingen, waarin wij in ons dierbaar Nederland kunnen leven en ons ontwikkelen. Het zal de taak zijn van de komende geslachten, deze heilige Joodsche eenheid in Nederland te handhaven en te versterken; op deze wijze zal Neerlands Israel bijdragen tot verheffing van het Jodendom, tot verheerlijking van den naam Gods.

REGISTER.

Aardrijkskunde 73.	Alkmaar 121.	Bacher 219.
Ab 29, 38, 68, 71, 94,
105, 225.	Alliance Israélite 170 v.,
176, 192, 208.	Bachja ben Jozef 68.
Abaji 44.	Amerika 144, 158, 164, 165,
172, 182, 202 v.	Baden 150.
Ab-beth-din 17.	Amersfoort 133.	Baer 222.
Abr. ben David 82.	Amoraïm 41, 43.	Bagdad 56, 83.
Abr. Furtado 147.	Amram 52.	Ballin 182.
Abr. Ibn Daud 73.	Amsterdam 120 v., 126 v.,
128 v., 131, 176.	Balfourverklaring 185 v.,
205.
Abr. Ibn Ezra 72 v., 143.	Anan 53.	Balkan 162.
Abtaljon 21, 24.	Angola 162.	Barkochba 37 v.
Abuhu 42.	Antigonius 17, 20, 22.	Beieren 151, 196.
Abyssinië 163.	Antiochië 7.	Beilis 157.
Adar 44.	Antiochus 3, 5, 7 v., 30.	Belasting 2 v., 5, 7, 25,
35, 43 v., 59, 78, 96,
98, v., 118, 134, 145, 150.
Adath Jesurun 149.	Antipater 20 v.	België 154, 202.
Afval v. h. Jodendom 35,
76, 126 vlg., 213 vlg., 223.	Anti-Semitisme 156 v.	Benjamin Cohen 133.
Agada 49.	Antwerpen 107, 119, 181,
202.	Benjamin v. Tudela 73.
Agoedas Jisroel 180, 187,
192, 210.	Arabieren 47 v., 203 v.	Ben Jehuda 221.
Agency 207.	Arba'at Turim 92.	Bensew 219.
Agrippa 25 v., 31.	Archelaüs 24.	Benvenida 110.
Akko 13.	Argentinië 165, 170.	Berenstein 228, 230.
Akiba 37 v.	Aristobulus 18 v.	Berliner 219.
Akiba Eger 215, 218.	Arjé Juda Kalisch 132.	Berlijnsche congres 154.
Akylas 35 vlg.	Arje Löb Löwenstamm 132	Bernays 216.
Albanië 127.	Armleder 98.	Betar 38.
Alexander 19 v.	Arnhem 118.	Bethhammidraj 221.
Alexander II 155.	Aruch 82.	Bialik 225.
Alex. Balas 13.	Aschi 45.	Bibliographie 137.
Alex. de Groote, 1, 30.	Asscher 227.	Bibliotheek 133, 221.
Alex. Jannai 17 v.	Asser (C.) 222, (M.) 149.	Bloedbeschuldiging 78,
157 v., 163, 166 v.
Alexandra 19, 23.	Australië 165.	Bloedplakkaten 119.
Alexandrië 2 v., 30, 36.	Azarja de Rossi 112.	Blois 78.
Alfonso 72.		Brann 219.
Algiers 163, 169.		Brazilië 121 v., 165.
Ali 50.	Babylonië 13, 22 v., 30,
36, 41 v., 50 v. 83.	Breuer 216.
Alkimus 12.		

- Brunswijk 150.
 Bulgarije 155, 162, 200.
 Bijbelverklaring 55, 72, 74,
 82, 90, 95, 104, 143,
 219, 231.
 Bijbelvertaling 31, 36, 55,
 143, 228, 231.
 Bijgeloof 16, 54, 57, 218.
 Caesarea 24, 26 v.
 Caligula 25. 31.
 Carmoly 219.
 Cerf Berr 146.
 Chaldeeus 36, 219.
 Chanoekah 11.
 Chanog 63.
 Chasdai ben Izak 62 v.
 Chasdai Crescas 102.
 Chasidisme 5, 6, 9, 12, v.
 15, 216 v.
 Chasmoneërs, 9, 20, 23.
 Chazaren 53.
 Chmelnitzky 113.
 Choboth halieboth 68.
 Choreb 216.
 Chowwe Tsion 175 v.
 Christendom 25, 58, 61, 231.
 Christina v. Zweden 123.
 Churchill 205.
 Clemens VII 111.
 Clovis 58.
 Columbus 165.
 Comité des délégués juives
 190 v. 192, 211.
 Congresdemonstratie 225,
 227.
 Couranten 221.
 Cremieux 163, 168 v.
 Cromwell 123.
 Curaçao 165.
 Dagobert 58.
 Dajan 50.
 Damascus 20. 162, 166.
 David ben Zakkai 55.
 David Fränkel 141.
 David Gans 117.
 David Kimchi 82, 89.
 David Oppenheimer 133.
 David Reubeni 111 v.
 Dembo 160.
 Demetrius 12 v.
 Denemarken 123, 154.
 Dichtkunst 65 v. 70 v. 110,
 128, 221.
 Dirc Potter 119.
 Doema 157.
 Dominicaner monniken
 89 v., 114 v.
 Domitianus 36.
 Dreyfus 160.
 Drukkerijen 106, 108, 110,
 132. 137.
 Duitschland 57 v., 73 v. 96 v.
 134 v., 150 v., 158, 173 v.
 181 v., 188 v., 195 v. 208 v.
 Dunasch 63.
 Dünner 218, 230.
 Edomieien, 14, 20, 23 v.
 Eduard I 96.
 Eeredienst 4, 52, 100, 140,
 148, 213. 229.
 Egidio di Viterbo 110.
 Egypte 2 v., 8, 13, 18, 30 v.,
 55, 83, 169.
 Eisenmenger 134.
 Elazar 9, 11.
 Elazar ben Azaria 35.
 Elia Gomperz 135.
 Elia Levita 110.
 Elia Mizrahi 107.
 Elia Wilna 218.
 Eliëzer hakkallir 52.
 Elisa ben Abuja 35.
 Eloel 13, 44.
 Emigratie 158, 164 v., 211.
 Emilio Castelar 154.
 Emunoth wedeoth 56.
 Engeland 81 v., 95 v., 122 v.
 131, 152, 161, 182, 201.
 Esseërs 15 v.
 Exilarch 43, 53, 83.
 Ezra 1, 4.
 Faitlovitch 164.
 Falasja 163 v.
 Felix libertate 148 v.
 Ferdinand I 116, II 117.
 Ferdinand v. Arragon 103 v.
 Fernando Lopez Suasso
 131.
 Fettmilch 116.
 Flavius Josephus 27 v.
 Frankrijk 57 v., 73, 77 v.,
 93 v., 135. 145, 146 v.,
 160 v., 169, 170, 182,
 187, 201, 214.
 Frankel 216.
 Frankisten 129 v.
 Frans Jozef 160.
 Frederik II 96.
 Frederik Frans 151.
 Frederik de Groote 135,
 142.
 Frederik Hendrik 121, 123,
 134.
 Frederik Willem I 134,
 II 150.
 Friedländer 213.
 Fürst 219.
 Galicië 183.
 Galilea 21, 27 v.
 Gamliel 26. 34 v., 42.
 Gaon 50, 83.
 Gebeden 35, 52 v., 60, 68,
 77, 94, 213 v.
 Gehoorzaamheid a d. Staat
 44, 147.
 Geiger 214.
 Gelijkstelling 146.
 Gemara 45 v.

- Geronimo de Santa Fe 102.
 Gerschom 59 v.
 Geschiedschrijving 28, 39, 56, 112, 135, 219.
 Gessius Florus 26.
 Ghetto 99 v., 102, 112, 114, 117, 154, 221.
 Godefroi 222.
 Godsdienstdispuut 90, 94, 101 v.
 Godsdienstwetenschap 56, 68, 71, 86, 218 v.
 Goethe 150.
 Goudsmit 223.
 Graetz 219.
 'sGravenhage 121, 131, 226
 Grégoire 146.
 Griekenland 162, 168, 200.
 Grieksch 5 v., 42.
 Groote vergadering 4.
 Gudemann 219.
 Gymnasium 7.
 Haarlem 131.
 Haas 196.
 Hadrianus 86.
 Hagada 52.
 Hai 56 v.
 Halachoth 70.
 Halachoth gedoloth 51.
 Halewy 219.
 v. Hall 223.
 Hanzesteden 151.
 Harkavy 219.
 Harun Al Raschid 58.
 Hebreewsch 31, 51, 63, 66, 72, 110, 114, 219.
 Heidendom 3, 5 v., 9.
 Heidenheim 219.
 Helena 30.
 Hellenisten 5 v., 11 v.
 Hendrik II 101, (IV) 77.
 Herbert Samuel 201, 203 v.
 Herder 150.
 Herodes 21 v., (II) 26.
 Hertz 214.
 Hervorming 111, (in 't Jodendom) 213 v., 229.
 Herzl 177 v.
 Hess 175.
 Hildesheimer 216, 219.
 Hillel 24, 30, 35, (II) 42.
 Hirsch (M.) 169 v. (S.R.) 216, 220, (J.) 229.
 Holdheim 214.
 Holland 121.
 Hoofien 231.
 Hoogepriester 1, 3 v., 6 v 12 v., 17 v., 20, 23, 26,
 Hongarije 76, 83, 152, 159 v., 195, 197.
 Hugo de Groot 123.
 Hyrkanus II 18 v.
 I. C. A. 170, 209.
 Idumeers 14.
 Iggereth Theman 85.
 Ikkarim 102.
 Innocentius III 93. IV 93.
 Inquisitie 103 v., 165.
 Ir David 8.
 Isabella v. Castilië 103 v.
 Islam 48, 127.
 Israel Baalschem 217.
 Israel Jacobson 150, 214.
 Italië 82, 110, 153 v., 161, 187, 201.
 Izak Abrabanel 104 v. 110
 Izak Alfassi 69 v.
 Izak Graanboom 149.
 Izak Ibn Albalia 69.
 Izak de Pinto 132.
 Jabne 33.
 Jacob I 90.
 Jacob Asjeri 92.
 Jacob Basnage 135.
 Jacob Bassewi 117.
 Jacob Berab 125.
 Jacob Dubno 137.
 Jacob Embden 129.
 Jacob Ettlinger 218.
 Jacob Frank 129 v.
 Jacob Lissa 218.
 Jacob v. Maerland 119.
 Jacob Möln 100.
 Jacob Sasportas 127.
 Jacob Tam 80 v.
 Jacob Tirado 120.
 Jaddua 1 v.
 Jad hachazaka 86.
 Jaffa 14, 204, 206.
 Jarche Kalla 44.
 Jason 7 v.
 Jechiël 94.
 Jekutiël Ibn Hassan 68.
 Jemen 85.
 Jericho 19.
 Jérôme 150.
 Jeruzalem 1, 3 v., 8, 10, 13 v., 20, 23, 26 v., 38, 77, 90, 109, 204.
 Jeruzalem (geschrift) 144.
 Jesaja Hurwits 125.
 Jeshiba 113, 210, 221.
 Jewish Territorial Org. 179
 Jochanan 9.
 Jochanan bar Napcha 42.
 Jochanan ben Zakkai 33.
 Jochanan Hyrkanus 14, 16.
 Jodeneed 168 v.
 Jodenstaat (boek) 177.
 Joegoslavië 200.
 Johann Wolf 137.
 John Russel 152.
 Joint Distr. Com. 211.
 Joint Foreign Committee 192.
 Jokai 159.
 Jomtob Lipmann Heller 117 v.
 Jona Gerundi 88 v.

- Jona Ibn Ganach 66.
 Jonas Daniël Meyer 222.
 Jonathan 9, 12 v.
 Jonathan Eybeschütz 129.
 Joodsch-Duitsch 139, 221 v.
 228.
 Joodsch Nat. Fonds 178.
 Joodsch Nat. Tehuis 191 v.,
 203.
 Jose bar Chalafta 39.
 Jose ben Jochanan 11.
 Jose ben Joëzer 11 v.
 Joselmann van Rosheim
 115 v.
 Josua ben Gamla 26.
 Josua ben Sirach 4.
 Josua Lorki 102.
 Josua v. Nazareth 25.
 Jozef II 144.
 Jozef Albo 101 v.
 Jozef ben Israel 122.
 Jozef ben Tobia 3 v., 6.
 Jozef David Sinzheim 147.
 Jozef Ibn Nagdela 67.
 Jozef Karo 108 v., 137.
 Jozef Nasi 107 v.
 Juda I 40 v.
 Juda Aristobulus 17.
 Juda bar Ilai 39.
 Juda ben Tabbai 18.
 Juda Chajug 66.
 Juda Hallevie 70 v.
 Juda de Makkabeër 9 v.
 Judea 2, 13, 22, 24 v.
 Julianus 43.
 Julius Caesar 21.
 Julius Severus 38.
 Justinianus 49.
 Kabbala 88 v., 124 v.
 Kalender 42, 211.
 Karaïsme 53 v.
 Karel V 111, 115, 119;
 (VI) 95, 134, 190.
 Karel de Groot 58.
 Kanada 164 v. 170.
 Kaufmann 219.
 Kayserling 219.
 Keren Hajesod 209.
 Keren Hajischow 210.
 Keren Hathora 210.
 Kerkeraad 50.
 Kerkvergadering 93.
 Khalif 50.
 Kislew 9, 11.
 Klankteekens 51.
 Koenraad III 78.
 Kohut 219.
 Kolonisatie 168 v., 188,
 191, 198.
 Koran 48.
 Kozakken 113.
 Krim 54, 198.
 Krochmal 219.
 Kruger 164.
 Kruistochten 75 v.
 Krijgsdienst 2, 21, 57,
 158 v., 181 v.
 Kunst 221 v.
 Landvoogden 1, 9, 24 v.
 Lavater 143.
 Leeszaal 221.
 Leeuwarden 121.
 Lehmann 216.
 Leiden 134.
 Lemans 228.
 Leo X 115.
 Leopold I 133.
 Lessing 142.
 Lettland 199.
 Levi ben Gerson 95.
 Levy 219.
 Lévy 191.
 Lewandowsky 221.
 Litauen 194, 199.
 Liwa ben Betsalel 117.
 Lodewijk XIV 135, (XVI) 146.
 Lodewijk van Beieren 98.
 Lodewijk de Heilige 93 v.
 Lodewijk Philips 148.
 Lodewijk Napoleon 149,
 228.
 Lodewijk de Vrome 58.
 Loeb 219.
 Löw 197.
 Loewe 167.
 Londen 123 v., 127, 161.
 Luis de Torres 165.
 Luther 116.
 Macedonië 1, 13.
 Machbereth 63.
 Maimunisten 88 v.
 Makkabeën 9 v., 13.
 Malichus 22.
 Mandaat 192.
 Mannheimer 216.
 Mar Izak 50.
 Mar Zutra 47.
 Mariamne 19, 22 v., 25.
 Marokko 120, 163, 167.
 Marranen 101 v., 119,
 165, 201.
 Marteldood 9, 38, 103 v.,
 113, 193 v.
 Massora 51.
 Mattisjahu 9, 22.
 Maurits 120.
 Maximiliaan 115.
 Mazdak 47.
 Mecklenburg 151.
 Meeting 161.
 Megadle Jethomim 132.
 Meïr 39 v.
 Meïr Abulafia 88.
 Meïr ben Baruch Hallevie
 100.
 Meïr Lublin 113.
 Meïr v. Rothenburg 94, 97.
 Mekor Chajim 68.
 Menachem 63.

- Menasse ben Israel 122 v.
 Menelaüs 7 v., 11.
 Menschlievendheid 4, 24, 34, 46.
 Menton 163.
 Meor Enajim 112.
 Messias 25, 110 v., 126 v.
 Mexico 165.
 Middelburg 120 v., 124.
 Middelen van bestaan 14, 57, 61, 99, 131 v., 146 v., 169 v., 195 v.
 Midrasj 49.
 Minderheidrechten 192, 198, 200.
 Mirabeau 146.
 Mischna 34, 37, 40 v.
 Mischnaverklaring 85, 109, 117, 131.
 Mischna Thora 86.
 Misrachi 178, 210.
 Modena 123.
 Modium 9.
 Mohammed 48.
 Mohammedanen 49 v., 61, 107, 162 v.
 Monasch 231.
 Mondelinge leer 15, 18, 34 v., 40, 53 v., 86, 89.
 Montefiore 163, 166 v.
 Mordechai Meisel 116 v.
 Moreh Nebuchim 86.
 Morenoe 100.
 Mortara 153.
 Mozes ben Chanog 63 v.
 Mozes ben Maimon 83 v.
 Mozes ben Nachman 90 v.
 Mozes Chajim Luzatto 128.
 Mozes v. Coucy 89.
 Mozes Ibn Ezra 66, 71.
 Mozes Isseries 109.
 Mozes de Leon 125.
 Mozes Mendelsohn 141 v., 212, 228.
 Mozes Moresco 149.
 Mozes Sofer 215, 218.
 Mozes Wehl 122.
 Mozes Uri Hallewie 120.
 Muiderberg 122.
 Mulder 228.
 Müller 197.
 Munk 169.
 Munten 13, 38.
 Naftali Herz Wessely 143, 215, 228.
 Nagid 61, 65, 83.
 Nahardea 44.
 Napoleon 147 v., 150 v.
 Nasi 16.
 Nathan ben Jechiël 82.
 Nathan der Weise 143.
 Naumbourg 222.
 Nebukadnezar 30.
 Nechemja 1.
 Nechemja Chion 127 v.
 Nederland 118 v., 130 v., 135, 147 v., 165 v., 222 v.
 Nederl. Israëls Kerkgenootschap 225 v.
 Neginoth 51.
 Neubauer 219.
 Nicolaas 156, 167.
 v. Nierop 222, 227.
 Nikanor 10.
 Noorwegen 154, 201.
 Nordau 177.
 Nothnagel 160.
 Nijmegen 118, 121, 131.
 Obadja di Bartinora 109.
 Obadja di Sforza 110, 114.
 Oeganda 161, 178.
 Onderwijs 4, 19, 26, 132, 139, 171, v., 210, 213, 220, 230, 233.
 Onderwijzer 231.
 Onias 3, 6 v., 31.
 Onvergankelijkheid van Israël 33 v., 141 v.
 Oostenrijk 76, 116 v., 133 v., 152, 159, 172, 183, 190, 197.
 Oppenheim 223.
 Or Hasjem 102.
 O. R. T. 212.
 O. S. E. 212.
 Overgang tot Jodendom 14, 17, 30, 42, 48, 53.
 Overveen 149.
 Ouderkerk 121.
 Pablo Christiani 90.
 Palestina 4, 41 v., 49 v., 51, 83 v., 109, 125, 128, 168 v., 175 v., 185 v., 190 v., 203 v., 210 v.
 Parnas 50.
 Parthen 22, 36.
 Partijchap 5, 14, 28, 53 v., 87 v., 126 v., 209 v.
 Patriarch 34, 40.
 Paul Caraffa 112.
 P. C. Hooft 122.
 Pekidim 176.
 Pedro 100.
 Perez 222.
 Perzië 1, 13, 162.
 Pfefferkorn 114 v.
 Phaeton 142.
 Pharisëers 15 v.
 Philips II 119.
 Philips II Augustus 79.
 Philips de Schoone 94.
 Philo 31.
 Pijutim 52.
 Pinchas Hurwitz 144.
 Pinsker 175.
 de Pinto 223.
 Pirke dirabbi Eliëzer 51.
 Pius V 112.
 Poale Zion 178.

- Pogrom 156, 193 v.
 Polak 228.
 Polen 112 v., 118, 122, 127,
 192, 194, 198 v.
 Pompejus 20 v.
 Pontius Pilatus 25.
 Portugal 106, 154, 162,
 165, 201.
 Portugeesch Isr. Kerkg.
 226.
 Proops 131.
 Provence 82, 95.
 Pruizen 197.
 Ptolomeus 2 v., 14, 31.
 Pumbaditha 43, 50, 56.

Rab 44.
 Raba 44.
 Rabba 44.
 Rabbanieten 54.
 Rabbinaale verordeningen
 60, 80, 96.
 Rabina 45.
 Rapoport 219.
 Rathenau 196.
 Reading 201.
 Rechtspleging 14, 16 v.,
 43, 61, 113.
 Redding Israels (boek)
 123, 144.
 Reggio 219.
 Resch gelutha 43.
 Reuchlin 114 v.
 Revolutie 146 v., 151 v.,
 184 v.
 Reyna 108.
 Richard Leeuwenhart 81,
 86.
 Richard Simon 135.
 Rickert 159.
 Rieszer 152.
 Rindfleisch 98.
 Rischon Letsijon 169.
 Ritus 140.

 Roest 231.
 Rome 5, 14, 20 v. 24 v.,
 30 v., 36 v., 42, 49 v.,
 82, 93, 110, 153 v.
 Rosenstein 223.
 Rothschild 153, 169, 187,
 224.
 Rotterdam 121, 131, 135.
 Rouwdag 225.
 Rudelsheim 233.
 Rumenië 155, 158, 168, 185,
 195, 199.
 Rusland 53, 155 v., 167 v.
 175, 182 v., 199 v., 217.
 Rutenberg 206.

 Saädath bachurim 132.
 Saädja 54 v.
 Sabbattai Tsewi 126 v.
 Saboreërs 47 v.
 Sachs 216.
 Saksen 151.
 Salomo Alkabetz 110.
 Salomo Aschkenazi 108.
 Salomo ben Adreth 90 v.
 Salomo Ibn Gabirol 67 v.
 Salomo Jitzchaki 73 v.,
 77, 79 v.
 Salomo Lurja 113.
 Salomo Molcho 111.
 Salomo v. Montpellier 88 v.
 Samaritanen 14.
 Sammai 24 v., 35.
 Samson Wertheimer 134.
 Samuel 44 v.
 Samuel Abrabanel 101, 110.
 Samuel Abulafia 101.
 Samuel ben Chofni 56.
 Samuel ben Meïr 80.
 Samuel Edels 113.
 Samuel Ibn Nagdela 65 v.
 68.
 Samuel Oppenheimer 133 v.
 Samuel Palache 120.

 Sanhedrin 17, 21 v., 23,
 26 v., 30, 34 v., 39, 42,
 147 v.
 San Remo 192, 203.
 Savoye 123.
 Schabtai Basz 137.
 Schechter 219.
 Scheëloth uteschuboth 51.
 Schene luchoth habberith
 125.
 Scherira 56
 Schriftelijke leer 15, 33,
 86, 89.
 Schulchan Aruch 109, 214,
 Seder Oslam 39.
 Sefer mitswoth gadol 89.
 Seleucus 5, 7.
 Semaja 21 v., 24.
 Septuaginta 31 v.
 Servië 155, 162.
 Sidetes 4.
 Siddur 152.
 Simon 9 v., 13 v.
 Simon ben Gamliel 39 v.
 Simon ben Izak 60.
 Simon ben Jochai 39, 125.
 Simon van Kahira 51.
 Simon ben Lakia 42.
 Simon ben Setach 18 v.
 Simon de Deugdzaam 4.
 Slachtwijze 160, 201 v.
 Sluijs 231.
 Soestdijk 133.
 Sokolow 190, 204.
 Soliman 107.
 Spanje 57, 60 v., 100 v.,
 131, 154, 161, 168, 201.
 Spector 219.
 Steiger 199.
 Steinschneider 219.
 Stokvis 223.
 Sulzer 222.
 Sura 43 v., 50, 54 v.
 Suriname 121, 165.

- Susan 229.
 Süszkind Wimpfen 97.
 Synagoge 30 v., 36, 43, 52.
 58, 77, 100, 107, 112,
 116, 121, 130, 135, 140,
 149, 151, 156, 194, 213,
 224.
 Syrië 3 v., 11 v., 162, 166 v.

 Tal 231.
 Talmud 41 v. 43 v. 50 v.
 53, 63, 112 v., 124.
 Talmudverbranding 93 v.,
 111 v., 130.
 Talmudverklaring 59, 66,
 69, 73 v., 79 v., 89 v.,
 113, 218.
 Tammuz 29.
 Tannaïm 34 v., 39 v.
 Targum Onkelos 36.
 Tel Awiw 206.
 Teller 213.
 Tempel 4, 7 v., 10 v., 28 v.,
 31 v., 43.
 Thomas de Torquemada
 103 v.
 Thorastudie 4, 34 v., 42,
 49, 136, 218 v.
 Tiberias 42, 51, 87, 107.
 Tibboniden 82.
 Tisza Eszlar 159 v.
 Titus 28.
 Tobladen 4.
 Toekomstig leven 15, 124.
 Toëleth 228.
 Tolerantieedict 144, 152.
 Tosafoth 79 v.
 Trajanus 36.
 Transvaal 164.
 Tryphon 13.
 Tsaddik 217 v.
 Tsaduceërs 15 v., 52
 Tsechoslowakije 202, 209.
 Tsemach David 117.
 Tsawi Hirsch Aschkenazi
 128.
 Tsioniden 68, 71.
 Tunis 163.
 Turkije 83, 107 v., 162,
 167, 185 v., 200 v.
 Tijdrekening 3, 13.
 Tijdschriften 220, 231.
 Tyrus 7.

 Uiterlijke kenteekenen 93,
 102, 112, 121.
 Uitsluiting 58, 61, 78 99.
 121, 136, 155 v., 196 v.
 Ukraine 194.
 Unie v. Utrecht 120.
 Ussischkin 190.
 Utrecht 119, 131.

 Vaticaan 203.
 Venetië 108, 110.
 Verbanning 49, 95 v., 99.
 104 v., 134.
 Vereenigingen 159 v., 164
 170 v., 189 v., 208 v. 214,
 216, 220 v., 232 v.
 Vervolging 8 v., 31, 43,
 49, 59, 72, 83, 94 v.
 98, 100 v., 113, 116, 151,
 156, 161, 163, 193 v.
 Verzoendag 39, 68, 121,
 151.
 Vespasianus 28 v.
 Victor Emanuel 153.
 Victoria 167.
 Volkenbond 183 v., 193,
 205, 211.
 Volksvertegenwoordiging
 30, 153, 154, 192 v., 199,
 207, 223.
 Volksvoordrachten 35, 44,
 49, 52, 137, 216.
 Voorlezer 52, 140, 222.
 Vossius 123.
 Vredenburg 231.
 Vredesconferentie 190 v.
 Vredesverdragen 18.
 Vrijheidsoorlog 9 v., 27 v.
 37 v., 49.

 Waad arba aratsoth 113.
 Wagenaar 231.
 Weener Congres 151, 224
 Weizmann 190, 204.
 Wekherle 152.
 Welthilfskonferenz 212.
 Wertheim 223.
 Westfalen 150.
 Wetboeken 51, 70, 86, 92,
 109.
 Wilhelm I 152, 159.
 Wilhelm Dohm 144.
 Wilhelmina 224.
 Willem (Oranjevorsten)
 119 v., 130 v., 150, 224.
 Willem Surenhuis 131.
 Wilson 187.
 Wijnkoop 231.

 Zang 51 v. 140, 213, 222.
 Zangwill 177, 179.
 Zedeleer 68, 137.
 Zeloten 25, 28, 32.
 Zerubabel 40
 Zionisme 174 v., 209.
 Zionsboden 42.
 Zichron Jacob 169.
 Zohar 125.
 Zola 161.
 Zunz 219.
 Zutphen 118 v.
 Zwarte dood 98 v., 119.
 Zweden 154, 201.
 Zwitserland 154, 160, 189
 202.
 Zwolle 119.

